

67119

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH EĞİTİMİ PROGRAMI

TANZİMAT' IN TRABZON'DA UYGULANMASI
(1839-1856)

E. ESİN SARIOĞLAN

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde
"Bilim Uzmanı (Tarih Eğitimi)"
Ünvanının Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 19 Ocak 1996

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 14 Şubat 1996

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Abdullah SAYDAM

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Kenan İNAN

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Kemal ÇIÇEK

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Alâettin TANDOĞAN

OCAK - 1996

TRABZON

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Programı yüksek Lisans Programında yapılmıştır.

Tanzimat'ın Trabzon'da Uygulaması (1839-1856) adlı bu araştırmamızın Trabzon tarihinin Tanzimat dönemine ve bu konuda araştırma yapacak olanlara ışık tutacağını ümit ederiz.

Çalışmamın her safhasında yardımlarını fazlasıyla gördüğüm tez danışmanım, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi öğretim üyelerinden Sayın Yrd.Doç.Dr. Abdullah SAYDAM'a teşekkür ederim.

Çalışmamı rahatlıkla sürdürebilmem için gerekli kolaylığı sağlayan Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı Sayın Yrd.Doç.Dr. Kenan İNAN'a ve çalışmamda emeği geçen tüm arkadaşlara teşekkür ederim.

Ayrıca araştırmam için gerekli malzemeyi toplamam sırasındaki yardımlarından dolayı Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Ocak, 1996

E.Esin SARIOĞLAN

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

Önsöz.....	II
İçindekiler.....	III
Özet.....	IV
Summary	V
Tablolar Listesi	VII
Kısaltmalar	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE REFORM HAREKETLERİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Tanzimat Öncesinde Reform Hareketleri	9
1.2. Tanzimat Reformları	15

İKİNCİ BÖLÜM

2. TANZİMAT'IN TRABZON'DA UYGULANMASI

2.1. İlk Teşebbüsler.....	32
2.2. Tanzimat'ın Uygulanması	34
2.3. Trabzon'da Tanzimat'ın Uygulama Alanları.....	48
2.3.1. Nüfus Sayımı.....	48
2.3.2. İdarî Faaliyetler	53
2.3.3. Askere Alma Usulünün Uygulanması ve Zaptiye Teşkilatının Kurulması	60
2.3.4. Malî Alandaki Faaliyetler	66
2.3.5. İmar Faaliyetleri	69
2.4. Trabzon'daki Halkın Tanzimat Uygulamalarına Yönelik Tepkileri	76
SONUÇ	83
YARARLANILAN KAYNAKLAR	86
ÖZGEÇMİŞ	92

ÖZET

Trabzon eski dönemlerden beri Doğu Karadeniz Bölgesinin önemli bir ticaret merkezi olması itibariyle ülkeler arasında rekabete neden olmuştur. Şehrin stratejik ve ticarî önemi Osmanlı Devleti'nin de dikkatini çekmiş ve 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına ilhak edilmiştir. Fetih'ten sonra geleneksel Türk iskân siyaseti ile İslâmlaştırılıp Türkleştirilen şehrin, ticarî önemi 1774 yılında Karadeniz'in yabancı ülke ticaretine açılmasıyla birlikte daha da artmıştır. Dolayısıyla Trabzon, Tanzimat yıllarıyla birlikte hem Osmanlı Devleti hem de uluslararası dengeler açısından önemli bir merkez haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin, başlangıcı XVI. yüzyıla kadar dayandırabileceğimiz bir çözülüş içine girmesi Osmanlı idarecilerini bir takım ıslâhat arayışlarına sürüklenmiştir. İlk aşamada daha çok askerî alanda yapılan ıslâhat hareketleri, 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle birlikte idarî, malî, askerî ve diğer sahalara da yansımıştır. Önceki reform hareketlerinden çok farklı olan Tanzimat hareketinin temelini müslüman ve gayr-i müslim halkın eşit tutulması oluşturmaktadır. Tanzimat'ın en radikal reformu olarak kabul edilen, vergi tahsilinin herkesin gelirine göre yapılması hususu ve halkın, oluşturulan meclisler aracılığı ile eyalet yönetimine katılması Tanzimat döneminin en belirgin özellikleridir.

Tanzimat'ın uygulanması için pilot bölgelerden biri olarak seçilen Trabzon eyaletinde ilk uygulama teşebbüsü Karantina Nazırı Lebib Efendi aracılığı ile yapılmıştır.

Ancak Tanzimat'ın Trabzon'da tümüyle uygulamaya konulması 1847-48 yılında Defterdar Arif Zeki Efendi'nin eyalette bu iş için görevlendirilmesi ile olmuştur. Öncelikle eyalette Tanzimat'ı uygulayacak idarî kadro belirlenmiş ve ardından Trabzon'da eyalet meclisi teşkil edilmiştir. Eyaletteki malî işler defterdar eliyle yürütülürken askerî alanda da ku'â usulüne geçilmiştir. Ayrıca imar faaliyetleri çerçevesinde şehir daha bayındır bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Eyalette Tanzimat'ın ilânı, ilk aşamada memnuniyetle karşılanmasına rağmen diğer eyaletlerde vergi hususunda görülen huzursuzluk Trabzon'da da meydana gelmiştir.

SUMMARY

The city of Trabzon has been one of the most important trade centers of North East Anatolia for a long time. For this reason many conflicts happened to take the region and its environment. When Mehmet II succeeded to the Ottoman throne, he recognized the region's strategic importance and, in 1461, annexed the Trabzon city to the Ottoman realm. After that the traditional Ottoman method of conquest was followed to Islamize and Turkify the region.

By the year 1774, International trade found a place in Black Sea and Trabzon city also got its share from the commerce since the city offered a short route between Iran and Turkey. As a result of the above developments when the Ottoman Sultan declared Tanzimat the region was already an important trade center for in land and international businesses.

From the beginning of 16 Th. century, it was clear that the Ottoman Empire entered a time of regression. Some Ottoman officials saw the situation and began to think about reforming the institutions of the country. At the beginning the reforms were made in military, later on in 1839, when "Tanzimat Fermanı" promulgated, the reforms also made in administrative, economic and other establishments.

The main difference of the Tanzimat movement from the previous reforms was to declare that the Muslim and the Non-Muslim subject of the Empire, from now on, equal before the law. The other radical reforms of the Tanzimat were; Tax was going to be taken according to the population's income and ordinary people were going to be represented in province councils.

The first attempt to implement Tanzimat Reforms in Trabzon was made by quarantine office superintendent Lebib Efendi.

However, the Tanzimat Reforms in Trabzon began to be carried out in 1847-48, when director of the financial administration Arif Zeki Efendi was appointed to Trabzon.

First of all the administrative officers were appointed, then province counsel was gathered. While financial businesses were done by the financial administrator, military conscription was made by drawing lots. In addition to these the city was tried to be made more prosperous.

Trabzon city's reactions to Tanzimat Reforms shows difference. At the beginning city's population welcomed Tanzimat, however, later on tax unsuitability's were seen in province like the other parts of the Empire and this caused some dismay among the people.

TABLÖLAR LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1:	Trabzon Eyaletine Bağlı Kazaların Yönetici Kadrosu.....	46
Tablo 2:	Gönye Sancağına Bağlı Kazaların Yönetici Kadrosu.....	46
Tablo 3:	Gümüşhane Sancağına Bağlı Kazaların Yönetici Kadrosu.....	47
Tablo 4:	Karahisar Şarkî Sancağına Bağlı Kazaların Yönetici Kadrosu.....	47
Tablo 5:	Karahisar Şarkî Sancağından Ayrılan Dokuz Ordu Kazasına Ait Yönetici Kadrosu.....	47
Tablo 6:	Canik Sancağına Bağlı Kazaların Yönetici Kadrosu.....	48
Tablo 7:	1830 yılına ait Trabzon Eyaletinin Nüfus Tablosu.....	49
Tablo 8:	1877-78 yılına ait Trabzon Eyaletinin Nüfus Tablosu.....	51
Tablo 9:	1881/82-1893 Tarihlerine Ait Trabzon Eyaletinin Nüfus Tablosu.....	52

KISALTMALAR

AD	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ayniyat Defteri
A. AMD	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Amedî Kalemi
A. DVN	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divân-ı Hümâyun Kalemi.
A.MKT.MHM	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mektubî Mühimme Kalemii
A.MKT.MVL	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ
A.MKT.NZD	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mektubî Kalemi Nezaret-Devair.
A.MKT.UM	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Umum Vilayet
CD	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Dahiliye
İD	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Dahiliye
İMM	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Mesâil-i Mühimme
İMV	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Meclis-i Vâlâ

GİRİŞ

Trabzon, İran transit yolunun Doğu Anadolu'daki başlangıç noktasını teşkil etmesi itibarıyla Doğu Anadolu'nun tabii mahreci olarak tarihin her döneminde önem kazanmıştır. İkinci yüzyılın ortalarında, Kelkit vadisi üzerinden Anadolu'ya doğru uzanan askerî amaçlı bir yol ile sahil yolunun inşaaı ve Roma egemenliğı altında iken imparator Hadrian'ın yaptırdığı liman, şehrin İpek Yolu ticaretinde önemli bir nokta haline gelmesine sebep olmuştur [Tekindağ, 1974, s:457].

Böylece stratejik ve ekonomik önem kazanan şehir ile Selçuklulardan itibaren Anadolu'ya ilerleyen Türkler de yakından ilgilenmişlerdi. Nitekim 1080 yılında şehir ele geçirildi. Fakat devamlı hakimiyet altında tutulması mümkün olmadı.

Trabzon, 1204-1261 yılları arasında Trabzon Rum İmparatorluğu'nun egemenliğı altında olup, Selçuklu hükümdarı I. Alâaddin Keykubat tarafından 1228 yılında muhasara edildi ise de fethi mümkün olamadı. Bununla birlikte Komnenler hanedanı Selçuklu tabiiyetine girmeye mecbur kaldılar.

Moğolların Anadolu'daki nüfuzunun 1420'lerden sonra azalmasıyla birlikte Türkmenlerin saldırılarına uğrayan şehir, 1442 yılında Sultan II. Murad döneminde de ilk Osmanlı saldırılarına maruz kaldı. Bu tarihten sonra Fatih Sultan Mehmet devrine gelinceye kadar önemli bir tehditle karşılaşmadı [Tekindağ, 1974, s:460]. Rumların bölgedeki üstünlüğüne son vermek için Safevi Şeyhi Cüneyd'in şehri kuşatması bir sonuç vermedi. Şia'nın bölgeye girmesine sebep olabilecek bu kuşatmayı Fatih Sultan Mehmet, Sivas Beylerbeyi Hızır Bey'i buraya gönderip imparatoru hakimiyet altına almak suretiyle engelledi.

Fatih Sultan Mehmet tahta çıktığında, Trabzon Rum İmparatoru Kola İonnes'e dostluk teminatı vermesine rağmen o, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile haberleşti. Ayrıca Papa III. Kalixtu'nun, Türklere karşı sefere kışkırtmak üzere Gürcistan'a gönderdiği Fransiskân rahibi Lodovico de Bologna ile temasa geçti. Bütün bunlardan rahatsız olan Fatih, Trabzon üzerine yürüyünce imparator, kardeşi David'i İstanbul'a göndererek tabiiyetini bildirdi (1456) [Uzunçarşılı, 1975, s:51].

Daha sonra Trabzon tahtına geçen Alexi Komnen (1458) Uzun Hasan'ın yardımını sağladı ve Osmanlılara vermekte olduğu vergiyi de kesti. Hatta o, daha önce verdiklerini de istetti. İmparatorluğa kendi haraçgüzârı olarak bakan Akkoyunlu hükümdarı, bölgenin Osmanlıların eline geçmesini istemiyordu. Zira 1258 yılında Bağdat'ın İlhanlılar tarafından yakılmasından itibaren Baharat Yolu'nun bu kesimi ticarî açıdan güvenilir olmaktan çıkmıştı. Böylece Doğu Karadeniz limanlarının ekonomik bakımdan gittikçe daha fazla canlılık kazanması Osmanlı Devleti'nin de burası ile daha yakından ilgilenmesine yol açmıştı. Trabzon imparatorunun izlemeye çalıştığı denge politikası adım adım Osmanlı - Akkoyunlu çatışmasını çağrıştıırken, gelişmeler Trabzon'da korku meydana getirdi. Nitekim gerginliğin artması üzerine Kral David Osmanlılara karşı Papa'ya başvurmuş, Fransa Kralı IV. Şarl'dan da yardım talep etmişti [Uzunçarşılı, 1975, s:52-53].

Lâtinleri kendi aleyhine tahrik etmek isteyen bu imparatorluğu almaya karar veren Fatih, kuvvetli bir ordu ve donanmayı harekete geçirerek önce şehrin yakınındaki Koyulhisar'ı aldı. Bunun üzerine Uzun Hasan seferi durdurmak için bir heyet gönderdi ise de, Fatih'in kararı değişmedi. Trabzon hem kara hem de deniz tarafından kuşatıldı. Uzun Hasan'dan bir yardım gelmeyeceğini anlayan David Komnen şehri teslim etmek zorunda kaldı (26 Ekim 1461) [Uzunçarşılı, 1975, s:51-52; İnan, 1993, s:222-227; Ş.Şevket, 1876, s:48-61].

Bölgenin fetihten önceki nüfusunun çoğunluğunu Rum Ortodokslar oluşturmaktaydı. Ayrıca kentte azınlık olarak Ermeniler ve Franklar (Ceneviz ve Venedikliler) bulunmaktaydı [Ş.Şevket, 1876, s:59]. Fetihten sonra geleneksel Türk iskân siyaseti burada da uygulandı ve şehre bir çok Türk aile getirilip yerleştirildi. Trabzon'a gönüllü olarak yerleşenlerle birlikte buradaki Türk ailelerin sayısı 232 haneyi buldu [Sümer, 1992, Lowry, 1981]. Rumların bir kısmı İstanbul'a giderken, İslâmiyeti kabul edenlerin kale içinde kalmalarına izin verildi. Zengin hristiyan ailelerin bir kısmı Trabzon'un Meydan-ı Şarkî, Ayafilibo ve Yenicuma semtlerinde yaşamaya devam ettiler [Goloğlu, 1985, s:10].

Sürgün yoluyla iskân politikasının en dikkat çekici örneklerinden biri olan sürgün yöntemi Trabzon'da tatbik edildi. Bu bölge birbirine zıt iki ayrı istikamette

sürgün hareketine sahne oldu. Bir taraftan Trabzon'a yakın olan Amasya, Çorum, Tokat, Samsun gibi Türk şehirlerinden buraya müslüman halk gönderilirken diğer taraftan da Arnavutluktan bazı soylu ve asker aileleri Trabzon'da iskân edildiler. Öte yandan da Trabzon'daki yerli halktan, özellikle şehir merkezinde oturanlara da benzer politikalar uygulandı. Fetih sırasında teslim olduğundan dolayı David Komnen aile efradı ve maiyeti ile Serez'e sürüldü, orada devletin emniyetini tehdit eden dış tertiplere girişinceye kadar kendisine yüksek gelirler tahsis olundu. Aynı şekilde yerli hıristiyan beylerinin de çoğu Rumeli'nin muhtelif yerlerine gönderilmişlerdi. Yerlerinde kalanlara ise bir kısım hizmetler verildiği anlaşılmaktadır.

Fetihten çeyrek asır sonra Trabzon'da kalabalık denilebilecek sayıda Arnavut asıllı ailelerin yaşadığı görülmektedir ki, bunlar Arnavutlukta yaşamaları sakıncalı bulunan feodal zümreler idi. Bunları kökenlerinden ayırmak suretiyle hem Arnavutluk'un Osmanlı hakimiyetinde kalmasını tehdit edecek engeller bertaraf edilmiş, hem de Trabzon'da ortaya çıkan nüfus azlığı bertaraf olunmuştur. Bu gelenlere devlet tarafından tımar verilmiş olup XV. yüzyıl sonuna doğru bölgede bulunan 25 tımar sahibinin Rumeli'den sürülen Arnavutlar'dan olduğu kesinlikle bilinmektedir. Trabzon'a yerleşen bu aileler varlıklarını devletin devamına borçlu olduklarından ister istemez devlet politikalarının samimi savunucuları olmuşlar ve zaman içerisinde büyük ölçüde müslümanlaşmışlardır. Aynı zamanda eski feodal düzen kalıntılarının da bu sayede ortadan kaldırılması mümkün olabilmiştir [Barkan, 1952-54, s:217-224].

Fetihten sonra bir eyalet teşkilatına bağlanmayan şehir şehzâde sancağı haline getirildi ve bir süre Şehzâde Selim'in sancak beyliği zamanında ise Trabzon, Şah İsmail'in propogandalarının hedef noktası olmanın yanı sıra Çaldıran Savaşı sırasında da askerî bir üs haline sokuldu. Böylelikle Trabzon limanına gelen erzak ve mühimmat çeşitli vasıtalarla Erzincan'a sevkedilmeye başlandı. Ayrıca Gürcü ve diğer Kafkas milletlerinin akınlarına karşı da bir uç noktası olan şehir, XVI. yüzyıldaki İran savaşlarında ordunun iâşe ve ikmali için de üs olarak kullanılmıştır [Tekindağ, 1974, s:464].

XVII. yüzyıl boyunca bütün Anadolu'yu etkileyen Celâli isyanlarından Trabzon da büyük ölçüde zarar gördü. Gerçekten de Trabzon bölgesinde ayaklanan Pazarbaşıoğlu Ali, Demircioğlu Ahmet, Nalbantoğlu Ali gibi sipahi zorbaları bölgenin harap olmasına yol açmışlardı. Trabzon'un meşhur ailelerinden olan Murathanlılar bir ara isyan edip Trabzon valiliğini ele geçirmeyi başarmışlarsa da Vezir-i âzam Kuyucu Murat Paşa tarafından imha edilmişlerdi (1608) [Goloğlu, 1985, s:63-6].

Böylece sükûnete kavuşan bölge, 1637'de Don Kazaklarının yaptıkları bir baskınla Azak kalesini ele geçirip buradaki tüm müslümanları şehit etmeleriyle daha da önem kazandı. Bundan sonra valiliğe getirilen bütün paşalar sınır kalelerini korumak ve kurtarmakla da görevlendirilmişlerdir. Fakat devrin genel anlayışına paralel olarak Trabzon'un yönetimi doğrudan valilerce yürütülmedi. Bunun yerine mütesellimlerin yani vali vekilliği yapan ağaların ve beylerin valilik görevini üstlenmeleriyle bölgede âyânlık iyice güçlendi [Goloğlu, 1985, s:174].

Bundan dolayı Trabzon valiliği, Kırım ve Kafkasya dolaylarındaki hadiselerle ilgilenmek yerine çoğunlukla âyânların otorite kurma mücadelesi için bir basamak olarak kullanıldı. Nitekim XVII. ve XVIII. yüzyıllarında vilayet yönetimi bölgedeki hadiselerde gereken etkinliği gösteremedi. Trabzon ve havalisi âyân denilen derebeylerinin ellerinde kaldı. Ayrıca Yavuz Sultan Selim zamanından beri devam edegelen Laz - Çepni - Gürcü çatışmalarının da bir türlü önü alınamadı [Goloğlu, 1985, s:102-111; Sümer, 1992] .

Doğu Karadeniz havalisinin güçlü âyânlarından biri olan ve Rize ile Hopa dolaylarında büyük nüfuz kazanan Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın sebep olduğu olaylar bu açıdan dikkat çekicidir. Tuzcuoğlu Memiş Ağa halka ödünç para vermek suretiyle onları kendine bağlamıştı. Önceleri devlete mûti görüldüğü için sancak muhafızlığına getirilmiş, ancak çok geçmeden bir para meselesini bahane ederek Vali Hazinedarzâde Süleyman Paşa ile anlaşmazlığa düşerek isyan etmişti. Amacı Trabzon'u ele geçirmek olan Memiş Ağa, Rize, Hopa ve Sürmene ahalisini hakimiyeti altına aldığı gibi Akçaabat ile Tonya'yı da kontrolüne aldı. 18 Ağustos 1816 tarihinde şehrin iç kalesi de elden çıktı. Fakat hemen akabinde yardımcı kuvvet sağlayan Süleyman Paşa, emrindeki kuvvetlerle önce şehri kurtardı sonra

diğer taraflardaki âyânları hakimiyeti altına aldı [Aktepe, 1953, s:51-52; Ş.Şevket, 1876, s:256-265]. Nihayet II. Mahmut devrinde alınan tedbirlerle bölgede âyânların eski dönemlerdeki kadar tehlikeli olaylara teşebbüs etmeleri önlendi.

Tanzimat sayesinde ön planda bir görünüm kazanan Trabzon, bilhassa deniz ticareti açısından ilgi odağı haline gelmeye başladı. Aslında Trabzon'un bu ticarî önemi daha XVII. yüzyılın sonlarından itibaren kendini göstermekteydi. Nitekim iyi bir gözlemci olan Evliya Çelebi, İstanbul'da iki bin dükkanda çalışan sekiz bin kişinin Karadeniz ticaretiyle uğraştığını belirtmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi'nin Trabzon'un sosyal yapısını belirlemek amacıyla oluşturduğu sınıflandırmada da ticaretin çeşitli kolları ile uğraşan gruplar çoğunlukta idi. Şöyle ki; halkın zengin tabakasını oluşturan birinci grup samur kürkleri ve güzel elbiseler giyen âyân ile bey ve beyzâdelerden meydana geliyordu. İkinci grubu özel elbiseleriyle ve sahip oldukları ilimle herkesin hürmetine mazhar olan alimler oluştururken, üçüncü sınıf halkı ise Azak, Abaza ve Kırım'a ticaret için giden tacirleri içine alıyordu. Dördüncü grup halk çuha ve ferâce giyen sanatkârlardı. Kendisine mahsus özel elbiseleri olan ve astar sarıklarıyla tanınan deniz ticaretiyle epeyce zenginleşen gemiciler de beşinci grubu oluşturmaktaydı. Altıncısını, halkı bağ ve bahçe ile uğraşan bahçıvanlar oluştururken son grubu da balıkçılar meydana getirmekteydi [E. Çelebi, 1986, s:457-458]. 1718 Pasarofça Antlaşmasından sonra Balkanlardaki ticaretin gelişmesiyle müslüman ve gayri müslim olan geniş bir kitle, Karadeniz ticaretiyle ilgilenmeye başladı. Bölge ticaretinin sunduğu geniş imkânlardan çok etkilenen İngiltere Büyükelçisi ve Levant Company'nin 1762 - 1765 yılları arasındaki İstanbul temsilcisi Henry Gronville "*Karadeniz ticareti öylesine kazançlı ki üç gemiden sadece bir tanesi sağ salim dönen tüccar bile kayba uğramaz.*" demekten kendini alamamıştır. Elbetteki Trabzon, sözü edilen ticaretin en canlı merkezlerinden biriydi ve XVIII. yüzyılın ortalarında Müslüman olup da ticaretle uğraşanlar hayli fazlaydı. Meselâ tarihi XVII. yüzyıla kadar uzanan Boğdan - Trabzon ticaretinde Boğdan voyvodalarından biri olan Dimitri Kantemir, çoğu müslüman olan Trabzon'lu tüccarların Galatz'daki etkin ticarî faaliyetlerini gıptayla tasvir etmekteydi. Hatta XVII. yüzyılın ortasında Lassy'de Trabzon'lu tüccarlar mallarını sergiledikleri sokağa adlarını vermişlerdir; "*Rue Trebizonde*" [Turgay, 1994, s:45].

Trabzon'un bölge ticaretindeki öneminin artmasını sağlayan etkenlerden birisi de Küçük Kaynarca Antlaşması oldu. Önceleri yabancı devletlere kapalı olan Karadeniz'in ilk adım olarak 1774'de Rus tüccarlara, bilâhare de diğer ülke tüccarlarına açık hale getirilmesiyle Karadeniz'in ticarî önemi arttı. Bu durum İngiltere'nin de dikkatini çekmiş, buradaki canlı ticareti Rusya'nın elinden alabilmek için formüller aramaya başlamıştı. Bilhassa 1787 Osmanlı - Rus Savaşı sırasında Rusların Osmanlı topraklarında ilerlemeleri İngilizleri ciddi endişelere sürükledi. Çünkü Osmanlı topraklarının Rusya'nın eline geçmesi demek önce Karadeniz'deki sonra da Akdeniz'deki ticaretin Moskova'nın denetimi altına girmesi anlamına gelirdi. Bu ise Türkiye'yi bir pazar olarak görmekte olan İngiliz devlet adamlarını rahatsız etmekteydi. Zira İngiliz parlamentosundaki çalışmaları sırasında (1791) Thomas Stanley; *"Yakın bir gelecekte Türkiye'deki ihraç mallarımız için Levant'ı, en iyi pazarlarımız arasında düşünebiliriz."* diyerek bu hususa işaret etmişti [Bağış, 1980, s:212]. İngilizler bu düşünce doğrultusunda hareket ederek 1799 yılında Karadeniz ticaretinde bazı imtiyazlar elde ettiler.

Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasıyla birlikte Trabzon limanı da bundan etkilendi. Ancak, 1806 - 1812 Osmanlı - Rus Savaşı bölgedeki deniz ticaretine büyük bir darbe vurdu. Savaş sonrasında buradaki ticaretin eski canlılığına tekrar kavuşmasında ki en büyük etken İngiltere oldu. Çünkü İngiltere ihraç ürünlerini buraya ulaştırmanın yanında aldığı İran ipeğinin ulaşım giderlerini azaltmak amacıyla İran pazarına giden daha kısa bir yol bulmayı istemekteydi ki bu yol Trabzon- Tebriz yolundan başkası değildi. Nitekim daha 1812'de Sir Gore Quesley, Gilan ipeğinin İran'ın Buşir limanı yerine Trabzon'dan yüklenmesiyle ipeğin nakliye masrafının %2.5'dan %1'e ineceğini East India Company'ye belirtmişti. 1820'li yıllara gelindiğinde, İngiltere maslahatgüzârı, *"İngiltere ve Trabzon arasında doğrudan bir ticaret ağı, başlangıçta büyük güçlükleri karşılanmasına ve tüccarlar tarafından pek kullanılan bir yer olmayan limana yapılacak yatırımların ağır yükler getirecek olmasına rağmen, özellikle bir İngiliz konsolosunun gönderilmesi halinde, limanın konumundan kaynaklanan avantajlarının kısa zamanda önemli ölçüde ticarî faaliyetin gerçekleşmesine imkân vereceği kanısındayım. İstanbul'da yaşayan İranlı tüccarlar da Trabzon'a gitmeye hazır durumdadırlar. Pek cesur gezginler olmayan İranlılar için ülkelerine*

bu denli yakın bir kent çok daha tercih edilir görünüyor. İranlılar İngiliz mallarını Tebriz'e karayoluyla 22 günde götürebiliyorlar ve yol üzerinde bulunan kentlerin çoğunda vergi ödemeden geçebiliyorlar." demektedir [Turgay, 1994, s:50].

İngiltere ve diğer Avrupa devletlerinin bölge ticaretiyle oldukça yakından ilgilenmeleri sonucu, bu devletlerin Bâb-ı Âli ile yaptığı anlaşmalar, Trabzon'un ticarî faaliyetlerini büyük ölçüde arttırdı. Bundan böyle Trabzon önemli bir ticaret merkezi olacaktı; doğudaki Kars'tan güneydeki Diyarbakır ve Malatya'ya ve batıdaki Tokat'a değin Karadeniz'in doğusundaki tüm yerleşim merkezleri için doğal bir liman olan şehir, ayrıca Erzurum, Tebriz ve Tahran'ın da limanıydı. Avrupa'nın sanayi ürünleri Trabzon limanı aracılığıyla ve Erzurum - Tebriz yolundan, Osmanlı İmparatorluğu' nun doğu eyaletlerinden de geçerek İran'a ulaşp buradaki pazarlarda satışa sunuluyordu. Daha önceleri İstanbul ve İzmir'e kervanlarla taşınan İran malları artık Trabzon limanından gemilere yüklenerek İstanbul'a ulaşıyor ya da boğazlardan geçerek İzmir' e taşınıyordu [Turgay, 1994, s:48].

1829 Edirne Antlaşması ile birlikte Avrupa devletleri, diğer devletlerle yaptıkları deniz ticaretinde Osmanlı kısıtlamalarından kurtulabilmişlerdir. Trabzon ticareti üzerinde bu durumun etkisinin görülmesi fazla uzun sürmedi. Nitekim hemen antlaşmanın arkasından Trabzon ticaretindeki ithal ve ihraç mallarının niteliği ve niceliğinde büyük değişimler görüldü. 1830 yılında bölge ticareti bir önceki yıla göre üç kat artmıştı. 1828 yılında Trabzon'un ihracatı 217.500 ithalatı ise 1.105.000 ruble idi. Antlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra Trabzon'un ihracatı üç kat artarak 752.000 rubleye ulaşırken, ithalatı da 5.275.000 rubleye sıçramıştı. İthalat, kumaş, çuha, şeker, kahve, demir ve çelik eşyanın yanısıra rom, porselen ve kristal gibi lüks tüketim mallarından oluşuyordu. İhracat ise Keşmir şalları, İran halıları, sakız ve büyük miktarda bakır eşyayı içermektedir [Turgay, 1994, s:51-52].

Trabzon'un Karadeniz ticaretindeki bu öneminin artık iyice farkında olan İngiltere, 1830 yılında ilk İngiliz konsolos temsilcisini şehre atadı. İngilizlerin buharlı gemilerinin ilk defa Karadeniz sularında görünmeleri yine bu yıllara rastlar (1836). Buharlı gemilerin Karadeniz'de kullanılmaya başlanmasıyla birlikte Akdeniz transit ticareti Karadeniz'e dönmeye başlamış, bunun tabii sonucu olarak

Trabzon'un ticarî önemi daha da artmıştır [Goloğlu, 1985, s:169]. Nitekim 1836 yılında ithat 1.451.793, ihracat 859.373 İngiliz lirası gibi önemli iki rakama ulaşmıştı [Saydam, 1994, s:102].

Özet olarak, İngilizlerin Karadeniz ticaretinde söz sahibi olmak istemelerinin en önemli sebebi Trabzon, Sinop, Rize gibi limanlarla yapılan ihracat ve ithalat hacminin büyüklüğü ile İran ve Orta Asya transit yolunun buradan geçmesiydi. Londra hükümeti Karadeniz'deki ticaretin canlanmasında gayri müslimlerin etkili oldukları düşüncesiyle bunlara İngiliz teb'ası statü vermeyi ve bu yolla "*Levant Company*"nin tekeline kırmayı önceden beri tasarlıyordu [Bağış, 1980, s:213]. Nitekim 1838 ticaret antlaşması da İngiliz'lerin bu meselelerdeki avantajları dikkate alınarak düzenlenmişti. Antlaşmanın imzalanmasından sonraki ilk yıllarda Trabzon ticareti Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bir çekişmeye sahne oluyordu. Bu çekişme İngiltere'nin Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma isteğinden ileri geliyordu. Ancak İngiltere'nin tüm çabalarına rağmen Trabzon ticareti 1840 yılına kadar Rusya'nın elinde kaldı [Yerasimos, 1987, s:36-38]. Öte yandan, Trabzon Osmanlı Devleti'nin Kırım ve Kafkasya'daki politikaları hakkında bilgi eld etmek için de müsait bir konumda idi. Bu antlaşma Osmanlı pazarlarında İngiliz ticaretine büyük bir ivme kazandırmanın yanısıra yabancı güçlerle olan ticaretin artmasına da neden oldu. Böylece Trabzon, Tanzimatla birlikte sadece Osmanlı devleti açısından değil uluslararası dengeler açısından da öneme hâiz bir merkez oluverdi [İssavi, 1986; Turgay, 1991s.45-75].

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE REFORM HAREKETLERİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Tanzimat Öncesinde Reform Hareketleri

Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslâhat hareketleri başlıca iki devreye ayrılabilir. Birinci devrede devlet içinde uygulanmaya çalışılan yenilik hareketlerinin özünü Osmanlı'nın kendi tarih ve kültürü oluşturmaktaydı. İkinci devrede ise bu tür hareketler Avrupa kültür ve medeniyetinin tesiri altında oluşmuştur. XVIII. yüzyıla büyük karışıklıklar içerisinde giren Osmanlı İmparatorluğu, Rönesansla birlikte her sahada yeni ilerlemeler kaydeden Avrupa medeniyeti karşısında kendi siyasî birliğini muhafaza etmek amacıyla bu medeniyetten yararlanmak zorunda olduğunu kabul etmişti.

Osmanlı Devleti'nin kurumlarındaki bozulma belirtilerinin daha XVI. yüzyıl sonlarından itibaren görülmeye başlandığı bilinmektedir. Bu dönemdeki bozuklukları gidermek için genelde askerî ve malî alanlarda ıslâhat hareketlerine girişilmiştir. Bunlar içerisinde Genç Osman, IV. Murad, Köprülüler devrindeki yenilikler kısa vadede olumlu sonuçlar doğurmuştur. Ancak bu ıslâhatlar devletin yıkılış ve çöküşünü durduracak niteliklerde olmaktan uzaktı. Çünkü bozulma sadece bahsedilen alanlarda değil eğitim, kültür, ticaret vb. alanlarda da mevcuttu.

Devlet ileri gelenleri, XVII. yüzyılda Osmanlı camiasında görülen millî, dinî ve siyasî düzensizliğin asıl sebebini etraflı bir şekilde araştırmadılar. İmparatorluğun karşılaştığı felaketlerin daha ziyade uğranılan askerî mağlubiyetlerden kaynaklandığı düşüncesine kendilerini inandırmışlardı. Ayrıca onlara göre Osmanlı ordusuna yeni bir düzen ve disiplin verildiği takdirde devletin eski kuvvet ve kudretini elde etmesi mümkün idi [Gencer, 1990, s:10].

Islâhat hareketlerinde öncekilere nazaran daha geniş boyutlu bir program III. Ahmet zamanında başlatıldı. Bu dönemdeki ıslâhatlar Avrupa medeniyetinin etkisini içeren ilk batılılaşma hareketi olup Lâle Devri adıyla bilinmektedir. Gerçi

Lâle Devri Osmanlı tebasını bir mefkûre etrafında toplayacak esaslı fikirlere sahip değildi. Bununla birlikte Batı kültür ve medeniyetinin Osmanlı Devleti'ne nüfuz etmesine bir başlangıç teşkil etmiştir.[Gencer, 1990, s.8] Ancak bu dönemde ilim ve sanata önem verilerek ilk matbaanın kurulmasına rağmen devlet idaresinde mühim bir reform yapılamamasına karşılık Osmanlı toplumunun düşünce yapısı üzerinde bir takım değişikliklere sebep olduğu düşünülebilir. Ancak öncekilere nazaran daha farklı bir çizgide gerçekleştirilen Lâle Devri reformları uzun ömürlü olmayarak Patrona Halil isyanı ile son buldu (1730).

XVIII. yüzyıl yöneticilerinin reform teşebbüsleri bununla bitmedi. Aralıklarla da olsa devrin yöneticilerinden bir takım reformistlerin teşebbüsleri görülmektedir. Bunlardan meselâ Halil Hamit Paşa'nın sadrazamlığı sırasında başta askerî alanlar olmak üzere devlet yönetimine yönelik düzenlemeler devam ettirildi. Bu arada Baron de Tott ve Kont de Bonevall (Humbaracı Ahmet Paşa) gibi batılı subaylardan da yararlanılmaya çalışılmıştı. Yine Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn ve Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyûn gibi batı tarzında eğitim yapan okulların açılması Osmanlı ıslâhat hareketlerinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu teşebbüs her ne kadar askerî alanı kapsasa da batının eğitim kurumlarının Osmanlılar tarafından alınmaya başlanması açısından önemlidir.

Bu tür tecrübeler ve devletin reformlara olan ihtiyacı dolayısıyla III. Selim döneminde daha geniş çaplı bir ıslâhat teşebbüsüne girişilmesi kaçınılmaz oldu. III. Selim ıslâhatçı kişiliği ile sadece askerî ve malî alanlarda değil, sosyal diplomasi, ticaret gibi alanlarda da çağdaş usulleri tatbik etmek üzere teşebbüslerde bulunulmasını sağladı. Nitekim ilk daimî büyük elçilikler bu dönemde açıldı. Elçiliklerin açılışı beraberinde Avrupalı fikir ve uygulamaların ülkeye girişini hızlandırdı [Çadırcı, 1994, s:4].

Bu sıralarda ülke anarşi içindeydi. Anadolu ve Balkanlarda derebeyleşme başlamış, eşkiyalık, hırsızlık gibi iç güvenliği sarsan olaylar çoğalmıştı. Merkez hazinesi gitgide azalırken, iltizam usulü ile verginin halktan alınması sırasında usulsüzlük ve mezalim artmıştı. Anadolu'nun yerli güçlü aileleri valilik, mütesellimlik gibi üst düzeydeki devlet hizmetlerini ellerinde tutarak malî güçlerine siyasî bir destek bulmuşlardı.

Bu olumsuzlukları dikkate alan Sultan III. Selim ıslâhatları programlamak amacıyla sık sık meclis-i meşveret adını verdiği toplantılar düzenlemekteydi. Bu toplantılar Osmanlı siyaset geleneğinde önceden de var olan ama uzun süredir başvurulamayan danışma usulünü yeniden canlandırdı. Böylelikle devrin ileri gelen kişilerinin, hatta yabancıların ülkenin durumu hakkındaki görüşlerinden lâyhalar şeklinde faydalanıldı. Bu lâhiyalarda belirtilen ortak görüşler doğrultusunda bir ıslâhat programı hazırlandı. "Nizam-ı Cedit" adını taşıyan bu ıslâhat programında Avrupa'nın malî, askerî ve içtimaî tecrübelerinden mümkün olduğunca faydalanılması yoluna gidildi.

Bu yenilik hareketinin kapsamında; âyânların eskiden olduğu gibi seçimle işbaşına gelmeleri ve bunların seçimine valilerin hiçbir şekilde karışmaması; şehir kethüdasının da halk tarafından seçilmesi ve kadıların buna karışmaması; kadı ve naiblerin usulsüz işlemlerine son verilmesi; halktan alınan resimlerin sınırlandırılması yer almaktaydı. Bütün bunlar dışında bilhassa irtikâb ve irticaya mani olunmasına; tımar, zeamet usullerinin yeni bir nizama bağlanmasına; ordu ve donanmasının teknik sınıflarının geliştirilmesine ve "Nizam-ı Cedit" adı altında yeni bir askerî sınıfın kurulmasına çalışılacaktı.

Ancak bu yeniliklerin fiiliyatta başarılı olduğu söylenemez. Zira reformcu kanadın zayıflığı, reformcuların esin kaynağı olan Fransa ile ilişkilerin bozulması, reform girişimlerinden rahatsız olan çevrelerin direnişi, devlet kadrolarının yolsuzluğu gibi nedenlerle ıslâhat programı umulanı getirememiştir. Programı uygulayabilmek için gerekli olan maddi kaynağın vergi olarak halktan alınmak istenmesi de yenilik çalışmalarını olumsuz yönde etkileyen bir başka sebep olmuştur. II. Selim reformlarının diğerleri gibi yüzeysellikten kurtulamayışının iki önemli nedeni vardı; bunlardan biri eskiyi yıkmadan yeniyi yapmaya çalışmak gibi bir çıkmaza düşülmüş olması, diğeri de Sultan'ın, reformları yürütebilecek kuvvetli ve samimi bir kadrodan yoksun bulunmasıdır [Çiçek, 1995, s:583].

III. Selim'in programları pek başarılı olmamışsa da halefleri için rehber olmuş, yol göstermişti. Nitekim Carter V. Findley, III. Selim' in reformlarını, *"Osmanlı merkezinde miras ile intikal eden kültürel kalıpları devam ettirmeye yönelik ve hatta buna can atma, geleneğin yerine getiremediği tanzim ve teşri için*

aklın hakimiyetine dönen bir dünya görüşüne geçişte sembolik bir başlangıç" olarak değerlendirmektedir [Findley, 1994, s:38].

Bu dönem yenilik çalışmalarının asıl mirası ise, hem askerî yeniliklerde, hem de diplomatik alanda batıya dönük liberal ve reformist bir aydınlar çekirdeği oluşturulmuş olmasıdır. Bahsettiğimiz aydınlar grubu diplomatlar, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, Osmanlı memleketlerindeki yabancılarla ilişkili bürokratlardan müteşekkildi. Bu aydınlar grubu Tanzimat döneminin hazırlanmasında önemli bir rol oynamışlardı [Tanör, 1985, s:12].

Nizam-ı Cedit reformlarını sona erdiren Kabakçı isyanından sonra sadrazam olan Alemdar Mustafa Paşa'nın öncülüğünde hazırlanan Sened-i İttifak'ın Osmanlı reform düşüncesinde dikkat çekici bir yeri bulunmaktadır. İlk defa olarak, siyasî alanda bir yeri olduğu kabul edilen âyân ve ağalar ile devlet erkânı ve ulema bir araya geldi. Uzun süredir çıkarları çatışagelen bu iki güç arasında Sened-i İttifak olarak bilinen basit bir anayasayı andıran bir taslak hazırlandı [Berkes, 1978, s:132-136].

Belgede, padişahlık makamının en üstün egemenlik makamı olduğu belirtilmiştir; yasama ile uygulama organları arasında bir ayırım yapılabilmıştır; en önemlisi ise padişah ya da hükümeti adaletsizce işlere giriştikleri taktirde ona karşı isyan hakkı tanınmıştır. Ancak âyânlara verilen tüm bu imtiyazlar kağıt üzerinde kaldı. Belgenin geçerliliğini koruyacak tarzda daimî temsili bir örgütün bulunmaması, direnme hakkı ile koşullarının belirlenmemesi ve II. Mahmut' un bu misaka baştan beri pek taraftar görülmemesi bu sözleşmenin baştan ölü doğmasına yol açmıştır [Tanör, 1985, s:12-13]. Zaten daha belgenin imzalanması sırasında şimdilik tasdik edilip sonra kaldırılmasına karar verilmişti [İnalçık, 1993, s:346].

II. Mahmut, III. Selim'in yarım bıraktığı ıslâhat programını iç ve dış gâilelerden fırsat buldukça devam ettirmeye çalıştı. Fakat 1806'da başlayan Osmanlı - Rus Savaşı hâlâ devam etmekte idi. İstanbul'da tam sükûnet sağlanamamasının yanı sıra eyaletlerde âyânlar diledikleri gibi hareket etmekteydiler. 1810'dan beri müstakil bir Yunan Devleti kurmayı kendine amaç edinen Etniki Eterya Cemiyeti nihayet çalışmalarının neticesini 1821'de patlak

veren Rum ihtilali ile aldı. Bu arada Ruslarla önce Akkerman Antlaşması (7 Ekim 1826) imzalanmasına rağmen hemen akabinde 1828 - 1829 Osmanlı - Rus savaşı başladı. II. Mahmut, Rum isyanı devam ederken girişilecek reform hareketleri için tehlikeli bulduğu yeniçerileri ıslah çabasına girdi ve 26 Mayıs 1826 tarihinde "Eşkinici Lâyihası" çıkartarak disiplinli ve Avrupaî bir sistemde yeni bir askerî teşkilatın kurulmasına girişti. Fakat yeniçeriler buna razı olmadılar. Nihayet ocağın kaldırılmasına karar verilerek aynı sene içinde yeniçeri ocağı da kaldırıldı. Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adı altında yeni bir ordu meydana getirildi [M. Nuri Paşa, 1992, S. 237-242].

Bu sıralarda İngiltere, Rusya ve Fransa Londra'da 6 Temmuz 1827 tarihinde anlaşarak Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Yunanistan Devleti kurulmasını kabul ettiler. Osmanlı Devleti bu teklifi reddetti. Bunun üzerine, söz konusu devletlerin müşterek filoları Navarin Limanında demirli bulunan Türk donanmasına hücum ederek 20 Ekim 1827'de yaktılar. Bu olay, Çeşme faciasından sonra Batılıların Osmanlı donanmasına vurdukları ikinci darbe olmuştu. İşte, ordu ve donanmasız bir devlet 1828 - 1829 savaşlarında Ruslara karşı bir buçuk sene mücadele etti ise de yenilgiye uğramaktan kaçınmadı.

İçte ve dışta bu gelişmeler olurken II. Mahmut, ıslâhat hareketlerinin devamı için çaba harcamakta idi. Nitekim, Vaka-yi Hayriyye'nin gerçekleşmesinden bir gün sonra, devlet ileri gelenleri, ümera ve ulemânın iştiraki ile yapılan toplantıda padişah devletin en yüksek meclisi olan Divan-ı Hümâyun'a geniş yetkiler verdiğini; idarî, malî ve her hususta alınacak kararların kendisi tarafından kabul edileceğini beyan etti. Bâb-ı Âli'nin sadrazamın ikametgahı olarak kullanılmasına son verildi. Burası tamamen resmi bir daire haline getirildi. Yeni bir askerî kıyafet kabul edildi. Paralı askerlik usulü yavaş yavaş maziye karışırken millî bir ordu oluşturulmaya çalışıldı. İstanbul'da bir Mekteb-i Harbiye ile bir de Muzika-i Hümâyun Mektebi açıldı. Bilhassa 1773'de kurulan fakat uzun seneler ihmal edilen Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyun Heybeliada'ya nakledilerek faaliyete geçirildi (1830). Ayrıca Türkiye'de ilk buharlı gemiler bu dönemde satın alınarak Türk deniz kuvvetlerine kazandırıldı. 1 Mayıs 1827 tarihinde Tıphâne-i Âmire, 1832'de ise Cerrahhâne açıldı. Avrupa tıp fakültelerine denk sayılabilecek bir okul olarak Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane tesis edildi (Mayıs 1839). Bütün bu

icraatlar ile Tanzimat döneminde gelişen müesseselerin pek çoğunun temeli II. Mahmut zamanında atılmış oluyordu.

Vergilerin tanzimi ve toplanması için Avrupa usullerinden faydalanıldı [Akyıldız, 1993]. İlk pasaport uygulaması, karantina usulünün geliştirilmesi, posta teşkilatının kurulması gibi pek çok yenilik de yine bu döneme rastlamaktadır. Tüm bunların yanısıra kamuoyunu aydınlatmak amacıyla ilk resmî gazete olarak bilinen Takvim-i Vekâyi 1831'de çıkartılmaya başlandı.

III. Selim zamanında kurulan fakat 1808'den sonra ihmal edilen daimî elçilikler yeniden açıldı (1834). Avrupa devletlerinde olduğu gibi sefaretler oluşturuldu. Eski Divân-ı Hümâyûn teşkilatı tamamen değiştirildi. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye isminde büyük bir meclis teşkil edildi (1838) [Seyyitdanoğlu, 1994].

II. Mahmut, eğitim - öğretim alanında da ciddi reformlara girişti. Sıbyan mektepleri açılarak ilkokul mecburî hale getirildi (1824). Fakat bu yenilik çeşitli nedenlerle uygulanamayarak ancak Tanzimat döneminde tatbik imkânı bulunabildi.

1827 yılından sonra Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlandı. Bunun neticesi olarak II. Mahmut'un saltanatının sonlarına doğru Avrupa usulleri ile ilim ve tekniğin alınması gerektiğini savunan bir aydınlar zümresi doğdu. Bu aydınlar ırk, dil, din ayrımı yapmaksızın herkesi Osmanlılık fikri altında toplayabileceklerine inandılar. Bu yeni ideoloji devletin geleceği açısından önemli bir gelişmeydi. O zamana dek sadece devletin adı olan Osmanlı kavramına şimdi Osmanlı uyrukları ve Osmanlılık gibi iki kavram daha eklenmişti. Bu çağdaş Avrupa kalıplarına uygun bir ideolojidi [Ortaylı, 1985, s:1546].

Osmanlılık fikri Mustafa Reşit Paşa'nın kişiliğinde devlet yönetimine de yansıdı. O, Paris elçiliği sırasında hükümete gönderdiği lâyihalarda devletin çöküşünün başlıca sebebinin eski tarz idare olduğunu belirterek, devletin selâmetini mutlâkiyet idaresinin kısmen de olsa sınırlandırılmasında ve Avrupaî usullerin devlet yönetiminde uygulanmasına bağlıyordu.

Tanzimat dönemine girilmesinde önemli rolü olan Mustafa Reşit Paşa'nın teşebbüsleri sonucunda İngiltere, Mısır meselesi ve Rusya ile ilişkilerde Osmanlı

Devleti'nin yanında yer alacağını gösterdi. Yalnız İngiliz politikacıları gayr-i müslimler ve ticarî haklar konusunda tavizler istemekteydiler [Baysun, 1985, s:1547-1554].

İngilizler'in ticaret alanındaki istekleri 16 Ağustos 1838 tarihli Baltalimanı Sözleşmesi ile karşılandı. Antlaşma yabancı tüccarların lehine olarak yed-i vahit usulünü kaldırmasının yanısıra bir yerden bir yere malın taşınması sırasında verilen vergiyi de kaldırıyordu. Halbuki yerli tüccar bu vergiyi %8 oranında ödemek zorunda idi. Böylelikle antlaşmada iddia edildiği gibi yerli tüccar ile İngiliz tüccarı eşit sayılmıyor aksine İngiliz tüccar daha imtiyazlı bir duruma sokulmuş oluyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti yed-i vahit usulünü yürürlükten kaldırmakla malî bunalıma girdiği dönemlerde tek çıkar yol olarak uyguladığı gümrük gelirleri vergisinden de feragat etmişti [Pamuk, 1990, s:166-167; Önsoy, 1988, s:25].

Bu koşullar altında imzalanan antlaşmanın sonuçları hakkında Osmanlı yöneticilerinin iyimser beklentiler içinde olduklarını söylemek hatalı olur. Osmanlı Devleti' nin bu antlaşmadan beklediği yararlar daha çok siyasî idi [Gürsel, 1986, s:688]. Bâb-ı Âli bu antlaşmayı imzalarken taşrada büyük ve ekonomik siyasî iktidara sahip olan âyân sınıfının bundan böyle söz sahibi olamayacağı ümidini taşımakta idi. Nitekim bir İngiliz subayı olan Sir Adolphos Slade Bâb-ı Âli'nin anlaşmaya yanaşma tarzını şu şekilde belirtmekteydi; "*Padişah Devlet-i Aliye İngiltere Ticaret Muahedesini, bu muahede Mehmet Ali'yi bitirecektir kanaatiyle kabul etmiştir*" [Sayar, 1986, s:210].

1.2. Tanzimat Reformları

Mustafa Reşit Paşa, bir süredir üzerinde çalıştığı ıslâhat düşüncesini tatbik sahasına koydu. Henüz tahta çıkmış olan Sultan Abdülmecit'in ıslâhatçı bir karaktere sahip olmasından da yararlanarak 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı olarak bilinen Hatt-ı Hümayunu Gülhane Parkı'nda okudu. Fermanın ilânı sebebiyle düzenlenen merasime sadrazam, şehülislam, bütün saray erkânı, devlet ricali, ulema, esnaf cemiyetleri, Rum, Ermeni Patrikleri, Hahambaşı, İstanbul'da bulunan yabancı sefirler ve konsoloslar iştirak ettiler [Eren, 1970, s:719]. Padişah ise merasimi Gülhane köşkünden takip etti. Osmanlı Devleti'nde yeni bir devri açan fermanı, İnalçık; "*Temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı*

İmparatorluğu'nun yepyeni bir medeniyete yükselen ve taaruza geçen bir Avrupa'nın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilatlanma teşebbüsünün kati safhası" diye yorumlamaktadır [İnalcık, 1992, s:12].

Fermanın ilk üç bölümünde kuruluşundan beri Ahkâm-ı Kur'aniye ve Kavanin-i Şer'iyeye bağlı bulunan Osmanlı Devleti'nin, refah içinde iken 150 seneden beri muhtelif sebeplerle şeriate riayetsizlikten dolayı fakirliğe ve harabiyete sürüklendiği, gerekli yeni kanunlar oluşturulduğu taktirde coğrafi mevkii, toprağının verimliliği ve halkının kabiliyeti nedeniyle 5-10 yıl içinde ümit edilen seviyeye ulaşacağı belirtilmekte idi [A. Şeref, 1980, s:49; Karal, 1973, s:170-171].

Ülke dahilinde yeni bir teşkilatlanmayı hedef alan fermanla özet olarak; tebaya ırk ve din ayrımı yapmaksızın can ve mal emniyeti verilmesi, iltizam usulünün kaldırılarak herkesin kendi gelirine göre vergi vermesi, askere alma usulünde değişiklik yapılarak her bölgeden hizmete alınanların belirli bir süre için askerlik yapmaları, yargılamanın alenî yapılması, kimsenin hakkının yenmemesi, adli ve malî konuların Meclis-i Ahkâm-ı Adliyece, askerî meselelerin de Dâr-ı Şura-yı Askerîyece yürütülmesi, memurların maaşa bağlanmaları, rüşvet verme ve alma gibi suçların önüne geçilmesi gibi hususların düzenleneceği vaadediliyordu [Abadan, 1940, s:38]. Tanzimatın Sened-i İttifakla olan zıtlığına rağmen ikisi arasında sıkı bir bağ vardır. Siyasî tarih açısından Sened-i İttifak, âyânın devlet iktidarını kontrol altına alma teşebbüsünü, Gülhane Hattı ise padişahın mutlak otoritesini savunarak merkeziyetçi devlet idaresinin, başka bir deyimle bürokrasinin işlere mutlak bir surette el koymasını ifade etmektedir. Bir başka açıdan bakıldığında birincisi gelenekçi, diğeri modernidir. Öte yandan İnalcık'a göre Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu bir mücadelenin birbirini kovalayan iki safhasıdır; *"Biri o zaman eyaletlerde hakim kuvvetlerin menfaatlerinin ve hayat görüşünün ifadesi iken, diğeri de merkezî devlet ve onun o zamanki iç ve dış şartlar karşısında menfaatlerini en iyi temsil ettiğine hüküm edilen Batıcı idarecilerin ideallerini ifade etmektedir"* [İnalcık, 1993, s:343-344].

Sened-i İttifak Alemdar Mustafa Paşa'nın çağrısına uyarak bazı Rumeli ve Anadolu âyânı ve valilerin Alemdar ile yaptıkları toplantıdan (Meşveret-i Amme) doğmuş bir belge idi. Bu belgede padişahın yemini yer almamakla birlikte onun da

belgeye bağlandığını göstermektedir. Bu yönüyle Sened-i İttifak merkezî otoritenin mutlak egemenliğini dışarıdan sınırlayan bir belge özelliğindedir [Tanör, 1985, s:13]. Merkezî otoritenin sınırlanması yolundaki bu hareket Tanzimat Fermanı ile birlikte daha belirgin bir hale gelmiştir. Fermanda görülen yeni yönetim usulleri devletin kendi iktidarını yine kendisinin sınırlaması yolunda önemli bir adım atıldığını açıkca göstermektedir; kanun üstünlüğüne dayalı bir yönetime geçiş hazırlığı, yeni kanunların hazırlanmasında danışma ve serbest tartışma ilkelerine başvurulması, herkesin kanun önünde eşitliğinin kabul edilmesi, keyfî cezalara son verilmesi gibi maddeler bunun en büyük delilleridir [Tanör, 1985, s:15].

Hattın içerdiği tüm bu olumlu özellikler onun bir anayasa olabileceği ihtimalini akla getirmekte ise de hattın yaptırım gücü padişahın yetkisindedir. Tek taraflı bir işlem olan ve "kendi kendini sınırlama" olarak nitelendirebildiğimiz bu müeyyide padişahın yazılı esaslara uyup yemin etmesinden ibarettir. Padişahı verdiği sözlerden caymaktan alıkoyacak bir yaptırım ya da onu denetleyecek temsili bir kurum yoktur. Ayrıca verilen yemin de sadece yemin eden hükümdarı bağlamaktadır. Sonraki padişahlar bu yemine bağlı sayılmamaktadır. Bu noktalar hattın yaptırım gücünün zayıflığını göstermektedir [Tanör, 1981, s:15-16]. Nitekim Berkes, Tanzimat Fermanı'nın tam anlamıyla bir anayasa sayılamayacağı üzerinde durarak; *"Avrupa'da hükümdarın kendi yetkisi ile halkın hakları arasındaki ilişkilerde değişiklikler yapılacağını vaad eden bu tür senedlerine "charte" adı verilirdi. Tanzimat Fermanı da bu türden özellikleriyle daha çok bir charte yani bir sened hükmündedir"* sözleri ile konu hakkındaki görüşünü belirtmektedir [Berkes, 1978, s:208].

Tanzimat bürokratları, gayri müslim tebaya hak ve eşitlik verilmezse devletin içinde bulunduğu buhrandan kurtulamayacağına inanıyorlardı [Shaw, 1995,s:45-61]. Bu nedenle de fermanda Avrupa'da yayılmış bulunan hukuk ve devlet anlayışına ait fikirlerden geniş ölçüde faydalandığı dikkat çekmektedir. Nitekim devletin asıl gayesinin memleketi kalkındırmak ve halkı refaha kavuşturmak yanında şeriate ve mutlâkiyetin devamı ile birlikte, tabii ve amme hukuku ile ilgili kanunlar daha çok batıdan iktibas edilmişti [A.Şeref, 1980, s:50; Velidedeoğlu, 1940, s:173]. Buna rağmen şariat hükümleri yanında ona muhalif olmayan ve padişahın fermanı ile kanun çıkartma usulü Osmanlı örfi hukukunun

icabıydı. Buna göre fermanı kısaca şöyle açıklayabiliriz; Gülhane Hatt-ı Hümayunu Şer'î kanunlara dayalı olarak padişahın yetkisince çıkarılan örfî kanunların özelliklerini taşımaktadır. Ferman bu itibarla gelenekçi bir yapı içinde olmasına rağmen halkı "*emniyet-i can u mal ve mahfuziyet-i ırz u namus*" unu kanunlarla korunacağı ve kanunlar önünde herkesin müsavî olacağını bildirmesi ile inkılâpçı bir karakter taşımaktadır [İnalçık, 1992, s:356]. İşte bu özellikleri yüzünden Tanzimat kendi içinde bir ikiliğe sahiptir [Berkes, 1978, s:218]. Femandaki bu ikiliğin kendini gösterdiği en belirgin cephesi haklar cephesidir. Gülhane Hattının prensipleri Osmanlı Devleti'nin haklar bakımından gelişmesinde bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Zira Osmanlı Devleti ilahi bir dinin hükümleri üzerine kurulmuştu. Bu sistemde din ve devlet birdi. Devletin haklar hususundaki kaynağı Kuran-ı Kerim hükümleri idi. Tanzimat, ilahî haklar sistemine son vermiyor ancak batılı devletlerce kabul edilmiş olan bazı prensipleri diğerine ortak koşuyordu. Böylece Osmanlı Devleti'nde ilahi haklar sistemi yanında batının laik sistemi değer kazanmaya başladı. Daha önceleri birbirini inkâr etmiş olan bu iki haklar sistemi Tanzimat devrinde yanyana yaşamaya başladı [Kara, 1983, s:172-173]. Doğu ve batının temsilcisi olan bu iki sistemin Tanzimatla gelen birlikteliği Osmanlı Devleti'ni bir medeniyet çatışmasına itmiştir [Kara, 1964, s:581-601; Gibb and Bowen, 1950].

Osmanlı Devleti'nin İngilizlere verdiği büyük tavizlerin gölgesinde ilân edilen Tanzimat Fermanı, İmparatorluğun her tarafında geniş yankılar uyandırdı. Osmanlı tebasını oluşturan her zümre reformları kendi açılarından yorumlamaya başladılar. Müslüman halk genellikle gayri müslimlere verilen haklardan hoşlanmadı. Taşrada ulema, âyân ve bazı valiler müslüman halkı kışkırtmaktan geri kalmadılar. Tanzimatın ilânı ile birlikte en çok karışıklığın meydana geldiği yer Balkanlar idi. Zira hattın ilânından sonra Bulgaristan ve Makedonya'daki reâyâ arasında millî duygular arttı. Anadolu'da ise uzun süre taşraya hakim olan âyân ve ağaların gelenekçiliği ile merkezdeki bürokratların çabaları arasında bir çatışma hakim oldu. Anadolu'daki isyanları çoğu kez Hristiyan kocabaşlar, Müslüman ağalar ve ulemâ çıkartmaktaydı [İnalçık, 1985, s:1544]. Bu tarihten itibaren Balkanlarda millî uyanış ve modernleşme hareketleri gelişirken iki taraf arasındaki mücadele uzun süre boyunca Türk politika hayatına da yansımıştır.

Nitekim hattın ilân edildiği sıralarda durumu müşahade eden C. Hamlin şu tespitte bulunmuştu; *"Gülhane Hattı reâyâyâ hakları için mücadele etmek cesaretini verdi ve kanun önünde insanların eşit olduğu fikrini ortaya koydu. Ulemânın sivil sahadaki otoritesini azalttı ve artık geri dönülmesi imkânsız bir cereyan meydana getirdi."*, diyerek devam ediyor, *"Reâyâ arasındaki tesirine gelince, meselâ Filibe'de servajın kaldırılacağı haberi büyük heyecan uyandırdı. Hat ilân olunur olumaz reâyâ, önderlerinin teşvikiyle hürriyetlerini istediler. Fakat toprak sahipleri buna şiddetle karşı koydular, Gülhane Hattı bilhassa Bulgaristan'da ve Makedonya reâyâsı arasında millî hisleri kamçıladı"* [İnalçık, 1985, s:1536].

Tanzimat'ın ilânından çok rahatsız olan birie Rum patriği idi. Zira dinî cemaatlerin eşitliği Tanzimat Fermanı ile gelmişti. O zamana dek Rum cemaati ve patrikhane diğer gayri müslimlerin üzerinde bir statüye sahipti. Bütün ortodoks kavimlerini Fener Patrikhanesi'nin kontrol ediyordu. Fener Patrikhanesi bu imtiyazlı durumuna Tanzimat son vermekteydi [Ortaylı, 1985, s:1546].

Hattın ilânı imparatorluk içinde böylesi tepkilere yol açarken Avrupa'da çok daha müsbet karşılanmıştı. Avrupa basını bu yeni ıslâhat hareketinin başarıyla sonuçlanacağını belirtmekte gecikmedi. Nitekim ferman Fransızcaya tercüme edilerek yabancı devletlerin İstanbul'daki elçilerine gönderilmesinden sonra yabancı devlet sefirleri hattın Osmanlı Devleti için hayırlı olacağını belirten yazılarını Bâb-ı Âli' ye göndermekte gecikmediler [Siyavuşgil 1940, s:746-756].

Tanzimat Fermanı'nın ilânını Batı medeniyetinin bir zaferi olarak kabul eden batılılar hattın ilânında kendi vatandaşlarının rolünü ifade ederek şöyle demektedirler; *"Garb medeniyetinin zaferini haber almaktan mütevellit memnuniyetimiz bu umumiyet itibariyle bazı vatandaşlarımızın himmetiyle hazırlandığını öğrenmemizle bir kat daha artmıştır"*. Bu görüşlerini teyit için de Blaque Baradin ve bilhassa Reşit Paşa'nın özel kâtibi Cor adındaki Fransız'ın hizmetlerinden bahsetmiştir [Korlaelçi, 1992, s:28].

Tanzimat'ın ülke genelinde uygulanabilmesi için II. Mahmut döneminde oluşturulan Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'ye düzenlemelerle ilgili olarak kanun çıkarma yetkisi verildi [Velidedeoğlu, 1940, s:173]. Gerekli olan alanlarda nezaret meclisleri teşkil edildi. Ayrıca hattın Rumeli ve Anadolu'da gerektiği gibi

anlaşılabilmesi için ulemâdan saygın iki kişi görevlendirildi. Bunlar görevlerini eyaletleri tek tek dolaşarak yaptılar.

Fermanın hükümlerinin ne şekilde tatbik edileceğine dair devletin henüz büyük bir hazırlığı yoktu. İlk tedbir olarak Vükelâ Heyeti tarafından ferman esaslarını halka daha iyi anlatmak, ortaya çıkabilecek muhtemel tepkileri önlemek için ikinci bir ferman yayınlandı. 1840 tarihli bu fermanla padişah, tatbiki istenen yeni kanun ve nizamların hilâfına hareket etmeyeceğini belirtiyordu. Bu fermana göre [Gencer, 1990, s:18];

1- Müslim ve gayri müslim tüm tebanın mal, can, ırz ve namusu kanunların teminatı altındadır.

2- Vezirden çobana dek herkes kanun önünde eşittir.

3- Kanunî bir küküm verilmedikçe ve padişahın izni olmadıkça hiçbir kimse idam cezasına çarptırılmaz. Bunun hilafında harekette bulunanlar rütbeleri ne olursa olsun cezalandırılacaklardır.

Tanzimat'ın uygulanmasında öncelik hükümetin denetiminde bulunan yakın eyaletlere tanındı. Başta Edirne olmak üzere, Hüdavendigâr (Bursa), Ankara, Aydın, İzmir, Konya, Sivas ve Trabzon eyaletlerinde uygulama için ilk adımlar atıldı. Söz konusu eyaletlere 1840 yılı başlarından itibaren talimatlar gönderildi. Bu talimatlarda malî, idarî ve diğer alanlarda gerekli görülen ıslâhatların eyaletlerde ne suretle tatbik edileceği yazılı idi [Çadırcı, 1991, s:190].

Tanzimatla birlikte idarî teşkilatta malî teşkilatla iç içe olan bazı düzenlemelere gidildi. Tanzimata dek kadının başkanlığında mahallî âyân ve eşrafın katıldığı meclisler, verginin taksimi, toplanması ve mahallî idarenin harcama ve gelirlerini belirtmek için yetki sahibi idi. İdarî, malî davalar kadı aracılığıyla görülürdü. Ancak Tanzimatla birlikte başkanlık kadılardan alınarak ulemanın tekelinden kurtarılmış, bu yetki valiye, muhassıla ve kaza müdürüne verilmiştir. Dolayısıyla eyaletlerin malî ve idarî işlerinde dinî reisler ve kocabaşılar da söz sahibi olmaya başlamışlardır. İdare adamlarının meclis başkanlığı ile eyalet yönetimi ulemâ - âyân ikilisinden kurtarılarak merkezîleşmiş oluyordu. Öte yandan halktan gelecek muhtemel tepkileri önleyemeyecek olan merkezî hükümet, onları idarenin içine dahil etmek suretiyle daha kanunî ve adil bir

yönetimin oluşması böylece sağlanmış oluyordu. Ancak tüm sistemi merkeziyetçi bir modele göre yenileyemeyen Bâb-ı Âli bürokratları, bazı klasik kurum ve usullerin ıslahı ile işe girişmeyi tercih ettiler. Zira eyalet yönetiminde mahalli temsilcilere müracaat etmek ve bunu kurumlaştırmak böyle bir zorunluluktan ileri gelmiştir. Usul-u Meşveret olarak bildiğimiz sistem aslında eskiden beri var idi, fakat Tanzimat döneminde daha düzenli bir şekle sokularak bir devlet kurumu haline getirildi [Saydam, 1995, s:94-95]. Bu nedenle Tanzimat döneminin idarî reformları mahallî idarelerin doğuşu için gerekli ortamı da hazırlamış oldu [Shaw, 1969, s:53-142; Yalçınkaya, 1989].

Tanzimat bürokratlarının taşrada oluşturdukları ilk meclis Muhassıllık Meclisleri idi. Zira vergi ve diğer hazine gelirlerinin toplanması görevi mültezimlerin elinden alınıp muhassıllara verilmesi ile birlikte onlara yardımcı olması amacıyla bir kuruluş oluşturulmasının gerekli olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle, Tanzimat gereği görevlendirilen muhassılların atandıkları yerlerde birer meclis oluşturmaları karara bağlandı (7 Şubat 1839). Muhassıllar yanlarına verilecek emlak ve nüfus kâtibi ile birlikte oluşturacakları mecliste; muhassıl, iki kâtip, hakim, müftü, asker zabiti ile bölge ileri gelenlerinden dirayetkâr ve saygın dört kişi olmak üzere toplam on üye bulunuyordu. Ayrıca bölgede gayri müslim halk bulunuyorsa bunları temsilen iki kişi de mecliste yer alabiliyordu. Eyaletlerde oluşturulan Muhassıllık Meclisleri haftada iki-üç gün toplanarak bölgenin idarî, malî ve diğer önemli sorunlarını tartışıp karara bağlıyacaktı [Çadırcı, 1991, s:212; Ortaylı, 1985, s:33]. Eyalet dahilindeki sancaklarda da aynı türden birer meclis oluşturuldu. Sancak merkezleri dışındaki kasabalarda ise Küçük Meclis adı ile üçüncü bir meclis teşkil edildi. Ancak bu meclisler 1840 yılının Eylül ayında kaldırıldı. Küçük meclislerde görev yapan kişilere verilen maaşlar nedeniyle hükümetin yıllık gelirinde azalma olması, bu meclislerin kaldırılmasına bir gerekçe olarak gösterilmişti. Ancak, sancak merkezindeki mecliste, hükümet ile arasındaki bağı koparmamak amacıyla 200 - 750 guruş arasında değişen bir maaşla bir memurun görevlendirilmesi uygun bulundu [Çadırcı, 1991, s:213]. Meclis üyelerinin seçimlerini belirleyen talimatnâmeğe göre üye seçilmenin koşulu olarak, *“O bölgenin tanınmış, en muktedir ve afif zatlarından olması, oldukça devlet umuruna, memleket ahvaline vâkıf bulunması”* belirtiliyordu. Bu niteliklere

sahip olanlar önce mahkemeye gidip, isimlerini kaydettirmek suretiyle adaylıklarını koymuş oluyorlardı. Öte yandan seçmenlerin belirlenmesi de ayrı bir uygulamaya bağlı idi. Buna göre kazalara bağlı köylerde ahali bir araya toplanıp kur'a ile içlerinden beş kişiyi seçerler ve böylece her köyden seçilen beşer kişi kaza merkezine gelirlerdi. Kaza ahali arasında kur'a ile büyük şehirlerde 50, orta büyüklükteki yerlerde 30 ve küçük yerlerde ise 20 seçmen tesbiti yapılırdı. Kur'a ile tayin edilen bütün bu köylü ve kasabalı seçmenler bir araya toplanarak meclis üyeliğine adaylığını koyanları seçme işlemine başlarlardı. Adaylar birer birer seçmen topluluğunun önüne çıkarlar ve adayı isteyenler bir tarafa, istemeyenler diğer tarafa ayrılırlardı. Adayı isteyenler çoğunlukta ise aday seçilir ve böylece üyelerin seçim işlemi tamamlanmış olurdu. Sistem özetle açık oy ve açık tasniftan oluşuyordu [Ortaylı, 1985, s:36; Çadırcı, 1991, s:214].

Hükümet, muhasıllık meclislerine üye olanlara aylık bağlayarak, aylık miktarının muhassıl, hakim ve zaptiye memuru eliyle belirledi. Ancak, bu durum fazla sürmedi. Muhassıllığın 1841 yılında lağv edilmesiyle birlikte meclis üyelerine bağlanan maaşlar, hazineye fazla yük olduğu gerekçesiyle kaldırıldı.

Muhassıllığın kaldırılmasından sonra Muhassıllık Meclislerinin adı "Memleket Meclisleri" olarak değiştirildi ise de meclisin yapısı ve işleyişinde önemli bir değişiklik yapılmadı. Ancak oluşturulan bu yeni meclisler de 15 Ocak 1849 tarihli bir talimatnâme ile "Eyalet Meclisleri" adını aldı [Çadırcı, 1995, s:215].

Bu defa, "*Saye-yi Şevketvâye-yi Cenab-ı Mülûkdariden tertib ve teşkil olunmuş olan eyalet meclislerine verilecek Talimat-ı Seniyyedir*" başlığını taşıyan bahsedilen yazı ile her eyalette "Eyalet Meclisi" adıyla bir meclisin teşkili istendi. Bunun yanısıra eyalet, sancak ve kazalarda görevli vali, defterdar, kaymakam ve kaza müdürlerinin vazifeleri de yeniden belirlendi. 1864 Vilayet Nizamnamesine kadar yürürlükte olan bu talimatnâmenin içeriğini şu şekilde özetleyebiliriz [Çadırcı, 1991, s:218-224]:

1- "*Usul-u Tanzimat-ı Hayriyye ve Islâhat-ı Mülkiye'ye dair mevaddır*", başlığı altında Tanzimat'ın amaç edindiği can ve mal güvenliği ile namus dokunulmazlığı üzerinde durulmuştur.

2- “Eyalet Meclislerinin Teşkiline ve Res ve Azaların Vezâif-i Memuriyetlerine dair mevaddır”, başlığı ile birlikte, eyalet meclislerinin kimlerden ne şekilde oluşturulacağı, çalışma günleri ve biçimi belirlenmişti. Yeni düzenlemede eyalet meclisi başkanının hükümetçe atanması, ayrıca ulemadan bir temsilci ile bir kâtibin yer alması, önceki meclislere nazaran en önemli farklılığını oluşturmaktaydı. Yönetim ve yapılanmadan sorumlu olan üyeler bütün toplantılara katılmak zorunda değillerdi. Ancak önemli meseleler görüşülürken bütün üyelerin toplantıda hazır bulunmaları zorunlu idi. Eyalet Meclislerinde tartışılacak konuların bir gündemi yapılarak, karara bağlanan konuların tutanakları rütbelerine göre bütün üyelerce sıra ile imzalanmalı idi. Meclisin yazışma işlerini yürüten kâtiplerin bulunduğu kalem odasında kayıt defterinin bulundurulması gerekmekteydi. Ayrıca hükümetin gönderdiği talimatnâme ve nizamnamelerin kaydedilmesi amacıyla bir defter, ferman ve emirler içinde ayrı bir defter tutulmalıydı.

3- Eyaletlerde oluşturulan bu meclisler o eyaletteki ku’a meclisinin çalışmalarından sorumlu idiler.

4- Meclis başkanı, defterdar ve diğer görevlilerin atanma, görevden alınma ve diğer görevlilerin atanma, görevden alınma ve becayişlerinden eyalet valisi sorumludur.

5- Kaymakamlar, hakim ve naiblerle kaza müdürlerinin ve diğer görevlilerin kurallara uygun bir biçimde çalışıp çalışmadıklarını araştırmakla da sorumlu idiler. Bunun yanısıra kaymakamlar, sancak dahilindeki vergi dağıtım ve tahsilinde yapılabilecek yolsuzlukları araştırmaklada yükümlüdürler.

6- Meclis, bölgenin iç güvenliğinden de sorumluydu. Zaptiye neferâtının hükümetçe yayınlanmış nizamnameye göre çalışmaları, bu kuvvetlerin angarya işlerde kullanılarak harcanmamaları ve neferat için halktan bedelsiz olarak yem ve yiyecek alınmaması gibi hususlarda meclis özenle çalışmalıdır. Ayrıca eyaletin yol, posta ve derbend güvenliğinin sağlanması hususları da meclisin yükümlülüğündedir. Mürûr tezkeresi ve karantina usullerinin kanunlara uygun bir şekilde uygulanması yine meclisin nezareti altındadır.

7- Eyalet meclisinin önemli bir görevi de eyaletin malî işleri ile ilgilenmektir. Hazine gelirlerinin miktarları ve bu gelirlerin nerelerden elde edildiğini gösterir

icmal defterleri defterdar tarafından meclise sunularak meclis tarafından bunların incelenmesi sağlanmalıdır. Eyalet dahilinde toplanan gelirlerin mal sandığına yatırıldığını gösteren imzalı senedler meclis üyesi olan defterdara verilmelidir. İhale mevsimi geldiğinde iltizama verilmesi gerekli gelirlerin o bölge mütesellimlerine verilmemesine dikkat edilmesi gerekmektedir. Eyalet dahilinde çalışan memurların maaşları ve yapılan masraflar senetsiz yapılmamalıdır. Sandık emininin tuttuğu kayıtlar incelenerek yolsuzluklar engellenilmeye çalışılmalıdır. Devlete ait binalar ve kamuyu ilgilendiren diğer sosyal tesislerin yapımı ve onarımı için meclis, 2000 guruşa kadar masraf yapmaya yetkilidir. Gerekli görüldüğü hallerde bu miktar 4000 guruşa kadar yükseltilebilir. Ancak tüm masraflardan Maliye Nezareti'nin haberi olmalıdır. Kaymakam ve kaza müdürlerinin yıllık muhasebe defterleri eyalet meclisi tarafından incelenmelidir. Mecliste tutulan defterlerin kağıtları ile kömür ve diğer giderler mal sandığından karşılanmalıdır.

8- Meclis, eyaletin bayındırlık ve eğitim - öğretim işlerinden de sorumludur. Okulların denetlenmesi, yeni okullar açılması, ziraat ve sanatla uğraşanlara gerekli araç gerecin sağlanması, yapılacak binaların yönetmeliğe uygun olması, yolların genişletilmesi ve caddelerin temizliği gibi belediye hizmetleri meclisin yükümlülüğündedir.

9- Kamuyu ilgilendiren davalar ile kaymakam ve kaza müdürlerinin sonuçlandıramadıkları davalar eyalet meclislerinde tekrar görüşülerek karara bağlanır.

10- Eyalet dahilinde bulunan sancak ve kazaların yönetimi eyalet meclisinin denetimi altında olmalıdır. Sancak ve kaza müdürlerinin zimmetlerine para geçirmeleri gibi benzeri yolsuzlukları önlemek, sancak ve kaza meclislerince çözülemeyen sorunları bir sonuca bağlamak eyalet meclisinin görevidir.

1849 talimatnâmesiyle Sancak Meclislerinin de görevleri belirlenmiştir. Buna göre [Çadırcı, 1991, s:236-237];

1- Sancak meclisi, kaymakam, mal müdürü, hakim, tahrirat ve mal başkâtipleri ile azalardan oluşmalıdır. Azaların dördü müslüman olup, bölgede bulunan gayri müslim teba sayısına göre de gayri müslim temsilci seçilmelidir.

2- Meclis haftanın belirli günlerinde toplanarak sancağın idarî, malî, eğitim ve öğretim işleri ile belediye hizmetleriyle ilgili sorunları görüşüp karar bağlamalıdır.

3- Sancak güvenliğinden kaymakam ile birlikte meclis de sorumludur.

4- Sancağın malî işleri eyalet meclisi ile Maliye Nezareti'nin uygun gördüğü şekilde çözümlenmelidir.

5- Aylık gelir ve gider defterleri ile yıllık muhasebe defterleri meclis tarafından titizlikle tutularak Malîye nezartine sunulmalıdır.

6- Vali ve eyalet meclislerinin idarî, malî ve bayındırlık alanlarında sancağa verdikleri tüzükler sancak meclislerince aynen uygulanmalıdır.

İdarî sahada yapılan ıslâhat daha ziyade malî merkeziyetçilik sistemini uygulamak amacıyla bir vasıta olarak kullanılmıştı. Nitekim, ilk iş olarak halkın fakirleşmesine neden olan İltizam usulü 1840 yılından itibaren kaldırıldı. Her yörenin toprak mahsulüne, ticarî durumuna ve herkesin gelirine uygun bir şekilde âdil vergi tahsili kabul edildi. İstanbul' daki Maliye Nezareti'ne doğrudan doğruya bağlı olan sivil memurlar, malî güçleri elinde tutan valilerin saf dışı edilmesi amacıyla vergi toplama işinde görevlendirildiler. İlk anda, malî yetkiyi elinde tutan ve valiye eşit rütbede olan muhassılların vergi tahsilinde görevlendirilmesi, klasik devirdeki sancak beyi - defterdar - kadı üçlüsünün yerini vali - muhassıl - komutan üçlüsünün almasına neden oldu. Hükümet vergi tevzi ve tahsil işinin yolunda gidebilmesi için muhassılların yanına onlara yardımcı olmak üzere kâtipler verdi [Ortaylı, 1983, s:107].

Gülhane Hattı ile birlikte ilân edilmiş olan vergi prensiplerinin uygulanabilmesi için Meclis-i Vâlâ'da bir takım tedbirler görüşüldü. Buna göre, vergi tahsilinin düzenli ve adaletli yapılabilmesi amacıyla ülke genelinde bir emlâk ve nüfus tahriri yapılmasına karar verildi. Ancak nüfus sayımı çok zaman alacağı ve tüm eyaletlerde aynı anda bitirilemeyeceğinden devlet gelirlerinin kaybolmasını önlemek için ilk sene her bölgeden bir miktar peşin para toplanarak ve vergilerin, bölgelere göre adaletli bir şekilde tevzi edilmesi kararlaştırıldı. Bölgelerden alınacak vergi miktarını ise sancak meclisleri belirleyecekti [İnalçık, 1985, s:1538].

Tanzimat'la birlikte Meclis-i Vâlâ'nın yaptığı en önemli ve radikal reform iltizamın kaldırılması oldu. Ancak İltizam kaldırılması ile yerine konulan sistem vasıta ve eleman yokluğu nedeniyle başarıya ulaşamadı. Tanzimat'ın getirdiği adaletli vergi sistemi taşrada çıkarına dokunan pek çok kimsenin tepkisini aldı. Bilhassa küçük iltizamları üzerlerine alarak servet sahibi olan âyân ve ağalar ile eskiden vergiden muaf tutulan din adamlarının şiddetli muhalefetleri ile karşılandı [İnalçık, 1985, s:1539]. İşte bu nedenlerden dolayı 1841 yılında muhassıllıklar lağvedilerek malî işler için valilerin maiyetinde olmak üzere defterdarlar görevlendirildi. Defterdarlar, eyalet meclislerinde oluşturulan Büyük Meclislerin (Eyalet Meclisi) tabii üyeleri idiler ve kendi başlarına vergi dağıtma ve toplama yetkileri yoktu. Hazineyi ilgilendiren tüm işlerde meclisin onayını ve düşüncelerini öğrendikten sonra ancak işlem yapabilirlerdi. Ayrıca, muhasıllığın kaldırılması ile birlikte Tanzimat ilkelerine göre herkesten gelirine göre alınması kararlaştırılan verginin, kişilere değil topluluklara nazaran belirlenmesi yoluna gidildi. Ekonomik güçlerine uygun olarak, mükelleflere farklı malî yükümlülükler getirerek dikey eşitliği sağlayabilen yeni vergi tahsili usulu, erkek nüfus veya hane üzerine eşit olarak paylaştırılan örfî tekâlife göre çok olumlu bir gelişmedir. Ancak mahallî güçlerin etki ve nüfuzuyla bu tür vergi tahsilini gerçekleştirmek zor olmuştur. Bu nedenle tevzii vergiden nisbî vergiye geçiş yapılmıştır [Şener, 1992, s:261].

II. Mahmut döneminde her sancakta oluşturulan memleket sandıkları ve kurumun başkanlığındaki sandık emirlerinin görevi Tanzimat'ın ilânı ile birlikte daha da arttı. Ancak sandık emirlerinin yaptıkları yolsuzluklar bu kurumun 1846'da kaldırılmasına neden oldu [Çadırcı, 1991, s:231].

Tanzimat Fermanında askerlik ve iç güvenlik hususlarında verilen önem nedeniyle 1843 - 1846 yıllarında önemli bazı düzenlemelere girişildi. Hükümetin askerlik hususundaki ilk önemli düzenlemesi olan kanun 6 Ocak 1843 tarihinde "*Tensikat-ı Celile-i Askerîye'ye dair Hatt-ı Hümayun'dur*" başlığı altında ilân edildi. Fermana göre, askerlik işi saltanatın mühim ve büyük işlerinden kabul edildiğinden böyle bir düzenlemeye gidilmişti [Çadırcı, 1985, s:59-75].

Hatt-ı Hümayun'da, sayıca muvazzaf asker azlığı ve redif askerinin de adeta muvazzaf gibi görevde olması ve her iki askerînin de o zamana kadar daimî bir askerlik hizmetiyle yükümlü bulunmasının ye's ve bıkkınlığa sebebiyet verdiği,

bunun da miktar olarak asker noksanlığına sebebiyet verdiği bilhassa vurgulanmıştı.

Yeni düzenlemeye göre;

1- Askerlik hizmeti süreye bağlanarak muvazzaflıkta geçecek dönem beş yıl, rediflikte ise yedi yıl olarak tespit edildi.

2- Muvazzaflık süresini bitirenler redif sınıfına geçeceklerdi. Redifler de her yıl bir ay merkez sancaklarda eğitim görmek şartıyla yedi yıl bu hizmette kalmaları tespit edildi.

Böylelikle 1844 yılından başlanarak uygulanan yeni askerlik biçimine göre süre 5 yıl olarak belirlendi. Her yılın Mart ayı başında ordular mevcudunun beşte biri terhis edilerek yerlerine kur'a usulü ile yenileri alınacaktı. Yapılan bu yeni düzenleme ile subayların üzerlerine sivil görev almaları da yasaklandı. Osmanlı ordusuna "Asakir-i Mansure-i Muntazama" yerine Asakir-i Nizamiye" adı verildi.

Bu düzenleme ile Osmanlı toprakları coğrafi durum ve genişlik gözönünde tutularak, beş, büyük ordu bölgesine ayrıldı. Ordulardan ilk ikisi İstanbul'da Hassa Ordu-yı Hümâyun Dairesi ve Dersaadet Ordu-yı Hümâyun Dairesi adlarıyla oluşturuldu. Diğer ordu bölgeleri ise Anadolu Ordu-yı Hümâyun Dairesi, Rumeli Ordu-yı Hümâyun Dairesi ve Arabistan Ordu-yı Hümâyun Dairesi'dir. Her ordu merkezinde birer meclis oluşturularak sorunlar bu merkezde karara bağlanacaktı.

Fermanda belirtilen bu hususların hemen uygulanmasına karar verilmişse de o dönemde nüfus sayımının yapılmamış olması yüzünden beş yılını doldurup terhis olunan erler yerine kur'a usulü ile asker alınamamıştır. Bu askerlerin ordudan ayrılmaları ile meydana gelen noksanlık o sıradaki rediflerle tamamlanmıştı. Taşrada ve taşradan İstanbul'a çeşitli nedenlerle gelenlerden askerlik çağında olanlar alelacele tespit edilip bunlara kur'a çekildi. 1843 yılındaki bu düzenlemelerden sonra çekilen bu ilk kur'ada eksik ve adaletsiz uygulamalar olması kaçınılmazdı. Zira kur'a ile ilgili hazırlanmış bir kanun mevcut değildi. Ancak bu eksiklik 1846 yılında yapılan bir düzenleme ile giderildi ve kuru usulünün nasıl ve hangi şartlar altında yapılması gerektiği belirtildi.

Kanunda, Osmanlı Devleti'nde bulunan bütün müslümanların askerlik hizmetinin bir görev ve yükümlülük olduğu belirtildikten sonra, Osmanlı Devleti topraklarının 5 ordu bölgesine ayrıldığı, muvazzaf (nizamiye) askerlik süresinin de 5 yıla sınırlandırıldığı tekrar edilmiştir. Nizamiye süresi olan 5 yıllık askerlik hizmetini bitirip terhis olacakların yerine de kur'ayla asker alınacağını belirten kanunda, askerlik yaşının 20-25 olarak tesbit edildiği açıklanmıştır. Nizamnameye göre: [Aydın, 1994, s:11-19]

1. Her ordu bölgesi kendisine ayrılan kazalarda er temini yoluna gitmelidir. Her kazanın nüfusu ve askerlik çağındaki kişileri tesbit edilmeli, buna göre her kur'a döneminde o kazadan ne kadar asker çıkacağı önceden belirlenmiş olmalıdır.

2. Kazada oturmayıp da öğrenim, ticaret veya başka nedenlerle kur'a zamanında kazalarda bulunanlar kur'aya dahil edilmemelidir. Bu tür kimselerin kuraları kendi kazalarında yapılmalıdır.

3. Kazaların yer ve durumları gözönünde bulundurularak, kur'a işleminin düzenli yürütülmesi amacıyla her kazada bir askerlik şubesi kurulmalıdır.

4. Kur'a işleminin adaletli bir şekilde yapılabilmesi için, her kur'a dairesine alay eminlerinden veya daha üst rutbeli subaylardan bir görevli atanmalıdır. Ayrıca bu görevliye yardımcı olması için alay imamlarından biri ve gerekli defterleri tutmak için de bir kâtiple beraber adlarına kur'a isabet edilen orduya katılmalarını sağlamak için bir yüzbaşı görevlendirilmelidir. Eyaletlerde ki her kazada oluşturulacak kurullarda kur'a zabiti, ordu katibi, kaza hakimi, müftü ile kazanın diğer ileri gelenleri görev yapmalıdır. Kaza zâbiti, meclis başkanlığına getirilmeli ve ordu temsilcisi subay ise kur'a işleminin kanuna aykırı yapılmaması için çaba göstermelidir.

5. Kur'aya katılmaları için çağrı aldıkları halde gitmeyenlerinin askere alınmaları lüzumlu olduğundan, yakalandıklarında hemen orduya teslim edilmelidirler.

6. İsimlerine kur'a isabet edenlere, ailelerini görmek ve işlerini düzenlemek amacıyla 20 gün izin verilmeli, izin bitiminde bunlar kaza merkezine gelip teslim olmalıdırlar.

7. Kur'a usûlünün uygulanmasında ulaşım imkanları göz önünde bulundurularak askere alınanlar en yakın bölgede askerlik yapmalıdırlar.

8. İlmiye, kalemiye ve mülkiye hizmetinde bulunan kapıcıbaşılık, müderrislik, hâcegân-ı divan-ı Hümâyûn rütbelerinde bulunanlar, memleket müftüleri, şeyhler, görevlerini fiilen yürüten cami imamları, hatipler, müezzinler askerlik çağında olsalar dahi kur'aya dahil edilmeyeceklerdir.

9. Ulemâ sınıfına mensup olanların çocuklarıyla medrese öğrencileri, imtihan olup başarılı olmak şartıyla askerlikten muaf tutulmalıdırlar. Aralarında 6 yıl boyunca bu imtihanda başarılı olanlar askerlikten tamamen muaf edilmelidirler.

10. Yetmiş yaşından büyük kimseler, artık çalışamayacağından bu gibilerin 15 yaşına gelmiş diğer bir oğlu yoksa askerlik çağındaki tek oğlu askere alınmamalıdır. Bundan başka dul bir kadının oğlu, geride kendisine bakacak bir çocuğu yoksa, o kur'a yılı içinde askere alınması ertelenmelidir. Ayrıca, müstakil olarak aile reisliği yapanlardan asker olduklarında ailelerine bakacak kimseleri yok ise bu kişiler de askere alınmamalıdır. Bunun yanı sıra, bir ailenin askerlik çağındaki iki oğlundan sadece biri askere alınmalı ve üç oğlu olan ailelerden, ikisini kaybetmiş olanların geriye kalan tek oğulları askerlikten muaf tutulmalıdırlar.

11. Her yıl kur'aya katıldığı halde 26 yaşına kadar kendisine kur'a isabet etmemiş olanlar, redif sınıfına yazılıp 7 yıl boyunca bu görevi yerine getirmelidirler. Ancak bunlardan hasta ve bünyesi zayıf olanlar redif sınıfından da muaf tutulmalıdır.

12. Yerine bedel verecek olanlar, bedel ücretini ödeyebilecek maddi güce sahip olmalıdırlar. Bedel verilecek kişi ise sağlıklı ve sabıkasız olmalıdır. Bedeller kur'adan itibaren, kendi ordu daireleri içinden üç ay içinde temin edilerek orduya iştirakleri sağlanmalıdır. Bedellerin bu işi gönül rızalarıyla kabul etmiş olmaları da önemlidir.

13. Gönüllü asker olmak isteyenler her türlü sağlık sorunundan uzak olmalı ve 18 yaşından küçük, 32 yaşından büyük olmamalıdırlar. Gönüllü askerlik yapmak isteyenler, bu isteklerini yazıyla bildirmelidirler.

Tanzimat'ın idarî, malî ve askerî alanlardaki yenilikleri, bayındırlık faaliyetleri ile devam ettirilmek istenmiştir. Tanzimat'ın tatbiki hususunda 1845 yılına kadar geçen süre içinde uygulamada istenilen başarı elde edilemeyince hükümet her eyaletten iki kişinin İstanbul'a çağrılmasını kararlaştırdı. Alınan bu karar gereğince giderleri ülkenin vergi gelirlerinden sağlanmak üzere, her eyaletten biri müslüman diğeri gayri müslim iki temsilci İstanbul'a davet edildi. Eyalet temsilcilerinin beraberlerinde getirdikleri raporlar Meclis-i Vâlâ'da görüşüldü. Bu raporlara göre, eyaletlerin ortak sorunları vergilerin fazlalığı, vergi tahsilindeki yolsuzluklar, yol, köprü yapımı ve içme suyu ihtiyacı gibi hususlar idi. Bu istekleri gözönünde bulundurulan hükümet, vergilerin yeniden hesaplanarak daha adilâne bir şekilde dağıtımının sağlanabilmesi için her bölgenin vali ve defterdarlarına gerekli talimatın verileceğini belirtti. Yol ve köprü yapımı ile su yollarının onarımı padişahın da en büyük isteklerinden biri olduğundan bu önemli konunun çözümü oluşturulacak Meclis-i İmâriye' ye bırakıldı. [Çadırcı, 1995, s:199-200]

Hükümet, İmar meclisleri vasıtasıyla eyaletlerdeki denetimi sağlamayı düşündüğünden imparatorluğu on bölgeye ayırarak her bölgeye birer meclis gönderdi. Her meclis, mirliva rütbesindeki bir başkan ve iki üye ile yeterli derecedeki kâtipten oluşuyordu. Halka yük olmamaları amacıyla meclis başkanı ve üyelere maaş da bağlandı. [Çadırcı, 1995, s:201]

Ülkenin daha bayındır bir hale getirmek ve halkın güvenlik ve refah içinde yaşamını sürdürebileceği yararlı işler yapmak İmar Meclislerinin görevi olarak belirlenmişti. Geçici İmar Meclisleri, kendilerine verilen bölgeleri 7-8 ay kadar dolaşarak eyalet dahilindeki kaza ve sancaklarda tespit ettikleri yolsuzlukları raporlar halinde hükümete sundular. Bu raporlarda bilhassa belirtilen husus eyalet dahilinde yol, köprü ve su yolu yapımı gibi imar sorunları idi. Hükümet bu tür sorunların giderilmesinde harcanacak paranın vergi gelirinden, vakıflara bağlı yerlerin yapımı ve onarımı için yapılacak masrafların da kurumlarınca karşılanmasına karar verdi.

İmar meclislerinin çalışmalarına ek olarak Ebniye-yi Hassa Müdürlüğüne inşaatlarda da belirli ölçülere uyulması, esası benimsendi. Meselâ İstanbul' daki

Rusya Sefareti karşısında yapılması planlanan bir binanın standartlara uygun olup olmadığı ayrıntılarıyla incelenmişti. [İMV, 2573]

Gülhane Hattı H m yunu'nun içerdiği esasların uygulanmak için seçilen pilot bölgelerden biri de Trabzon idi. Buradaki ilk teşebbüs (1841)  y n ve ağaların vergi konusundaki muhalefetleri ile kar ılanınca bir süre ertelenmi ti. Ancak 1847 yılında Trabzon'da da Tanzimat ilkelerinin uygulanmasına karar verildiğini görmekteyiz.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TANZİMAT'IN TRABZON'DA UYGULANMASI

2.1. İlk Teşebbüsler

Tanzimat'ın ilânından hemen sonra askere alınma ve vergi meseleleriyle ilgili çalışmalara başlandı. Bu çalışmaların yapılması için seçilen eyaletlerden olan Trabzon'da tahrir işlemlerini yürütmek üzere, İstanbul'dan yetenekli ve dirayetli bir memurun seçilmesine hükümetin özel bir önem verdiği anlaşılmaktadır. Zaten uzun yıllardan beri Trabzon eyaleti Hazine-darzâdelerin idaresi altında olduğundan hükümet onların halk, âyân ve eşraf üzerindeki itibarını dikkate almak zorunda kalmıştı [İD, 5861]. Zira bu sırada Trabzon valisi olan Osman Paşa, gerek kuvvet ve kudreti, gerekse serveti dolayısıyla büyük bir otorite sahibiydi. Osman Paşa Tanzimat Fermanıyla sağlanacak düzene pek taraftar değildi. Dolayısıyla gelecek olan memurun onun nüfusundan etkilenmeden görevini icra edebilmesi Tanzimat hükümlerinin başarısını doğrudan etkileyecekti.

Bu düşünceler dikkate alınarak Meclis-i Umumî'de yapılan görüşmeler neticesinde, bilhassa arazi ve emlak tahriri meselesini yürütmek üzere Karantina Nazırı Lebib Efendi özel memur olarak Trabzon'a gönderildi. 2000 gurus maaş ve yeterli miktarda tayinat tahsis edilen Lebib Efendi'nin görevi öncelikle, bölgede ertesi yıldan geçerli olmak üzere Tanzimat'ın tatbik edilebilmesi için şartların elverişli olup olmadığını tesbit edip Bâb-ı Âli'ye rapor etmektir. Lebib Efendi'nin yanına yardımcı olarak yeterince katib ve görevli verildiği gibi Trabzon Valiliğine de kendisine yardımcı olması yazıldı [İD, 1376:]

Lebib Efendi'nin Trabzon'daki faaliyetleri hakkında yeterince bilgimiz olmamakla birlikte yapılan bu girişimin başarısız olduğu anlaşılmaktadır. Zira çok geçmeden yani 1841 yılında eski Galata muhassılı Azmi Efendi'nin Trabzon'da Tanzimat'ın uygulanması işinde görevlendirildiğini görmekteyiz. Azmi Efendi'nin Trabzon'daki bu önemli görevi devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekâyî ile halka duyuruldu [TV, 216]. Ancak bu tayin işleminin ilânından bir süre sonra

Trabzon'dan gelen bilgiler dikkate alınarak hazırlanan bir arz tezkeresinde şu görüşlere yer verilmiştir; [İD, 1541]

1- Vergi tarhı ve tahsili konusu düzenlenirken sağlam bir usul benimsenmelidir.

2- Ahalisi sert mizaçlı olan Trabzon gibi yerlerde yeniliklerin tedricen yapılması daha uygundur.

3- Trabzon halkının önemli bir kısmının elinde bulunan emlâk ve arazinin çoğunun haksız olarak zapt edilen yerler olduğu ve buna dair ellerinde senet olmadığından eski sistemin feshedilmesi halinde menfaatlerine dokunacağı ve tepki gösterecekleri anlaşılmaktadır.

4- Trabzon Valisi güçlü bir şahsiyet olduğundan ve muhalefet etmesinden dolayı Tanzimat'ın uygulanmaması için girişeceği protestoyu, gönderilecek memurun önlemesi mümkün görülmemektedir. Bu yüzden tahrir konusu yeniden ertelenmelidir.

5- Bundan dolayı Azmi Efendi'nin Trabzon'a gönderilmesine gerek olmadığı söylenebilir. Yalnız bu durumda söz konusu tayin kararı hem Takvim-i Vekâyi'da yayınlandığından hem de Trabzon Valiliğine bildirildiğinden kararın hemen değiştirilmesi otoriteyi zedeleyecektir. Dolayısıyla Azmi Efendi'nin Trabzon'a gönderilmesi, fakat Tanzimat'ın uygulanması için değil de, ileri de uygulanabilmesi için bilgi toplanması ve halkın aydınlatılması maksadına yönelik olmalıdır.

Hükümetin bu talimatı doğrultusunda Trabzon'da göreve başlayan Azmi Efendi yaptığı araştırmaların sonuçlarını merkeze gönderdi. Bu raporlardan birinde 1250 (1834 - 1835) yılına ait Trabzon'dan alınan vergiler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş ise de ortamın henüz Tanzimat'ın uygulanmasına uygun olmadığı bildirilmiştir. Azmi Efendi'nin verdiği bilgiden Trabzon'da bulunan âyân ve ağaların *"öteden beri vergi vermemeye alışmış olmalarıyla o makulelere vergi tarhı uymayacağından bunların ve amelmande sıbyan ve ihtiyar makulelerin ifrazıyla mada kar ve kisbe muktedir olanlar 10 - 12 kısma taksim olunarak hal ve tahammüllerine göre vergi tahsis olunması"* gerektiği anlaşılmaktaydı. [AD, 373. s.161].

Böylece konu İstanbul'daki yetkili mercilerde yeniden ele alındı. Sonuçta Trabzon Valiliğine gönderilen 8 Eylül 1841 (21 Receb 1257) tarihli yazı ile burada Tanzimat'ın uygulanması bir kez daha ileri bir tarihe ertelenmiş oldu. Trabzon'da bulunan Azmi Efendi de artık işi kalmadığından geri döndü [AD, 373. s.161]. Neticede hem Hazine-darzâde Osman Paşa'nın (1827-1842), hem de Hazine-darzâde Abdullah Paşa'nın (1842 - 1845) valilikleri döneminde eyalette Tanzimat'ın uygulanması hususunda önemli bir faaliyet görülmedi. Bâb-ı Âlî'nin bu alandaki çalışmalarına zemin hazırlamak üzere Halil Rifat Paşa'yı Trabzon Valiliğine tayin etmesi önemli bir dönüm noktasını teşkil etti (1845). Gerçekten de Halil Paşa'nın yaptığı çalışmalar neticesinde başta Acara olmak üzere bir takım yerlerdeki asayiş problemleri halledildi. Trabzon-Erzurum yolunun tesviyesi önemli ölçüde başarıldı. Gümüşhane maden ocaklarında üretimin artırılması için tedbirler alındı. Ayrıca halkın ileri gelenlerine, idareye yaptıkları yardımlardan dolayı nişan ve rütbeler ihсан edilerek devlet - halk soğukluğu ortadan kaldırıldı [İMM, 2466].

Hükümetin alınan bu kararlar doğrultusundaki emirleri Trabzon'da vakit geçirilmeden yerine getirilmekteydi. 1846 yılının sonlarına doğru halkın yeni usullere ısındırılmasında oldukça önemli mesafeler alınmıştı. Artık Tanzimat'ın kesin şekilde uygulanmasının önünde pek önemli engel kalmamıştı. Nitekim 1847 yılı Martından itibaren Tanzimat'ın uygulanması konusunda görüş birliği sağlandı. Böylece 1840 yılında başlanılan Tanzimat'ın tatbikine yönelik ilk teşebbüs safhası yedi yıl sürmüştür. Bu yedi yıllık dönemin ilk beş yıllık döneminde Vali Osman Paşa ile Abdullah Paşa'nın muhalefeti işleri aksatmış, nihayet 1845'e Trabzon'a vali olan Halil Paşa'nın gayretleri ortamı hazır hale getirmiştir.

2.2. Tanzimat'ın Uygulanması

Yapılan çalışmalar neticesinde Tanzimat hükümlerinin Trabzon'da uygulanabilmesi için ortamın hazır hale getirildiğini gören hükümet Mart 1847'den itibaren yeni usulün bu eyalette de tatbikine karar verdi. Bu iş için eski Rumeli mutasarrıfı Ragıp Paşa valiliğe tayin edildi. Eski Tophâne-i Âmire Nazırı Arif Zeki Efendi de defterdarlığa getirildi. Adı geçenlere Trabzon'da yapılacak çalışmalara dair bir de ayrıntılı talimatnâme verildi. Talimatmanenin başlangıç kısmında Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerindeki uygulamalardan söz edilerek Trabzon'da

hangi esasların tatbik edileceği konusu ifade olunmaktaydı. Meclis-i Vâlâ'nın hazırladığı bu talimatnâmeğe göre o sırada Osmanlı memleketlerinde vergi ile ilgili olarak şu usuller tatbik edilmekteydi.

1. Bosna ve Musul gibi eyalet gelirlerinin valiye maktuen verildiği eyalet idareleri,

2. Bağdat ve Maraş gibi malî işleri ve bölgenin masrafları ayrı tutularak gelir ve masrafının hükümete ait olduğu idare şekli,

3. Bursa ve Edirne gibi adeta Tanzimat usulunce yönetiliyormuş gibi gelirin Hazine-i Âmire'ye ait olduğu eyalet idareleri.

Meclis-i Vâlâ'nın yazısına göre Trabzon eyaletinde de Tanzimat usulünün uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak eyalet gelir ve giderinin tam anlamıyla bilinmemesi ve bu hususu araştırmak için yeterli zamanın olmaması önemli bir engeldi. Zira Mart ayının da fazlasıyla yaklaşmakta olması hasebiyle vali ve defterdarın bölgenin genel durumu üzerinde bazı araştırmalarda bulunarak sonucu İstanbul'a bildirmeleri ve daha sonra gereğinin yapılması uygun görülmüştür. Bu bağlamda, eyaletin şimdilik yukarıda açıklanmış olan üç idare tipinden ikincisine benzer şekilde idare ve ihale edilmek suretiyle eski tarzın devamına karar verilmiştir. Böylece, eyaletin memleketçe yapılan masrafları ahaliye, devletçe olan gelir ve giderleri de hazineye ait olacaktır [İMM, 2471].

Hükümet tarafından bu karara uygun olarak hazırlanan ve 10 Mart 1846 (23 Rebiyyülevvel 1263) tarihli irade ile ilgililere gönderilen yeni bir talimatnâmede Trabzon'daki uygulamaların nasıl olacağı ifade edilmekteydi. Önemi dolayısıyla bu talimatnâmenin maddeleri aşağıya alınmıştır [İMM, 2471, Lef 2,].

1. Bundan sonra eyaletin tüm gelirleri Tanzimat'a ait diğer mahallerde olduğu gibi hazineye ait olacaktır. Eyaletin daha önce yapılmış olan masrafları da devlet hazinesi tarafından ödenecektir. Tanzimat usulünün bir gereği olarak vali, defterdar ile diğer memurlara maaş bağlanacaktır. Eyaletten hazineye ait olan varidat-ı kadime, Tersane-i Âmire ve Tophâne-i Mâmure taraflarına olan mürettebat ve aynî eşyaların defterleri gönderilmiştir. Bu defterlerin ve bağlı kazalara ait olan defterlerinin incelenmesi suretiyle aynî şekilde tahsil edilmekte

olan önemli eşyaların defterlerini de düzenleyerek hukukî muamelelerden yüzde kaç kuruş verilmekte olduğu bildirilmelidir.

2. Aşâr ve diğer vergiler ile hazinenin belli olan gelirlerinin ve bu şekilde bulunan rûsûmât bedellerinin miktarı kesin olarak belirlenmelidir. Buna bağlı olarak Trabzon ve havalisinde rûsûmâtın kaç cinse ayrılmış olduğu, her cinsten ne kadar alındığı ve bilhassa aşâr oranının yüzde kaç olduğu araştırılıp belirtilmelidir. Diğer rûsûmât gelirlerinin de devlet hazinesine, mukataat ve tımar sahiplerine yıllık ne kadar bedelat verileceğinin ayrıntılı bir hesabı yapılarak sonuç İstanbul'a gönderilmelidir. Tüm bunlardan ayrı olarak mukataat ve tımar sahiplerinden valinin hazırlayacağı defterlere dahil edilmeden aşârı alınanlar var mıdır? Eğer var ise bunlardan gelir olarak alınagelen miktarının seneliği de İstanbul'a gönderilecek yazıda belirtilmelidir.

3. Tersane-i Âmire ve diğer yerlere ayrılan eşyanın cinsi, miktarı ve mirî fiyatı bildirilmelidir. Bunların yanında, vergiye her sene ilave edilmek suretiyle halktan tahsil edilen miktar ile mevsiminde vergi adıyla alınan miktardan da İstanbul haberdar edilmelidir.

4. Eyalet üzerinde tasarlanan bu idareden dolayı valiler tarafından istihdam edilecek askerlerin idaresini devlet üzerine alacaktır. Bu itibarla da vali ve defterdarın asker masraflarını kendi masraflarından ödemeleri icab edecektir. Ayrıca istihdam olunan askerlerin masraflarının İstanbul'a bildirilmesi yerinde olacaktır.

5. Trabzon eyaleti malî idaresi eskisi gibi icra edileceğinden mukataaların ve diğer gelirlerin önceden olduğu gibi ihalesi gerekmektedir. Bir başka deyişle bölgelerinde maktuen ihale edilenlerin emaneten idaresi ve gerçek bedelleri ile hasılatlarının usul ve teamûl üzere zamanında istihsali gerekmektedir. Aynı şekilde tahsil olunacakların da yine eskisi gibi tahsiline ve gönderilmesine dikkat edilmelidir. Trabzon ve havalisinin cizyesi de usulüne uygun olarak tahsil edilecektir.

6. Tanzimat usulünün faydası eyalet ahalisince anlaşılınca kadar onlara hoşgürülü yaklaşılmalı ve eyalette bir uygunsuzluğun çıkmasına fırsat verilmemelidir. *"Her ne kadar bu sene matlub olan Tanzimat'ın icra olunamayarak*

ileri bir seneye bırakılacağı derkar ise de" eyalet kazalarındaki âyân, mütesellim ve diğer görevlilerin elde ettikleri kârların İstanbul'ca bilinmesi zaruridir. Bu nedenle müşir ve defterdarın bu konuya da itina ile eğilmeleri ve araştırmalarının sonuçlarını Bâb-ı Âli'ye bildirmeleri gerekmektedir.

7. Gümüşhane maden-i hümâyununun idaresi eyalet valiliği elinde bulunduğundan madenlerin imal işi ve amelesinin idaresi hakkındaki malumat ile şu sıralarda madende yürürlükte bulunan muamele şekli hakkında İstanbul'a bilgi verilmelidir.

8. Devlet-i aliye tebasını oluşturan tüm sınıfların her türlü zulümden korunmaları ve memurların görevlerini rahat bir şekilde sürdürebilmeleri padişahın en büyük arzusu olduğundan Trabzon eyaletinde de bu hususa gereken önemin verilmesi lazımdır. Eyalet halkı arasından bazılarının yaptığı uygunsuzlukların sorumluluğu doğrudan doğruya valiye ait olacaktır. Bu nedenle de valinin eyalet, kaza ve sancaklardaki memurların hal ve hareketleri ile merkeze bağlı dairelerde çalışan memurların durumunu daimî olarak kontrol altında tutup, hoş olmâyân bir olayın meydana gelmesine mücadele etmemesi gerekmektedir.

9. Tanzimat usulüne dahil edilmesi düşünülen her bölgeye gönderildiği gibi Trabzon eyaletine de önceden gönderilen yazıda ifade olunan "*ittîf-ı nefis ve gasb-ı emval ve hetk-i ırz ve kesr-i namus ve bî-gayr-ı hakkın tecrim ve tektir vesair muamelât-ı gadriye ve zalime ve usul-u anfiye ve tahkiriye*" gibi uygunsuzlukların vukuu bulmaması için gerekli tedbirlerin alınması icab eder. Bu tür hareketlere cesaret edenlerin gerekli cezaların verilebilmesi için Sadarete bildirilmeleri şarttır. Özet olarak, müslim ve reâyânın her türlü zulüm ve tasalluttan korunarak halk arasında asayişin ve huzurun sağlanmasına önem verilmelidir.

10. Bu talimatın hükümleri, içindeki maddelerle sınırlı değildir. Zira eyalette çıkabilecek mülkî sorunların çözümünde talimattaki hükümler kılavuz olarak kabul edilmelidir. Talimat maddelerinin icrası talimatı uygulamakla görevli memurların dirayetleri ile gayret ve çabalarına bırakılmıştır.

Talimat hükümlerini yerine getirmek için görevlendirilmiş olan vali ve defterdara usul-ü cedîde gereği olarak maaş bağlanması hükümetçe uygun

görüldü. Nitekim defterdara 20.000, valiye de benzerlerine uygun olarak 67.500 kuruş aylık verilmesi kararlaştırılmıştır [İMM, 2471].

Trabzon eyaletinin Tanzimat dahiline sokulmasını sağlayabilmek amacıyla vali olarak tayin edilen İsmail Rahmi Paşa eyalete varışının 5. pazartesi günü tüm eyalet erkânı ile halkı toplayarak kendisine verilen fermanı okudu. Tanzimat-ı Hayriye'nin asıl maksadının iyi niyetli bir idare ile zulüm ve benzeri uygunsuzlukların def edilerek asayiş ve huzurun sağlanması olduğunu vurguladı. Valinin izahatı halkı rahatlattı. Nitekim eyalet ahalisinden bazıları yeni uygulamadan duydukları memnuniyetlerini 10 Nisan 1847 tarihli mazharları ile birlikte sadarete bildirdiler [İMM, 2472, Lef 1]. Yeni valinin en büyük yardımcısı da eski defterdar Arif Zeki Efendi'nin azlinden sonra defterdarlığa tayin edilen eski Trabzon gümrükçüsü Raşid Efendi idi [TV, 356].

İsmail Rahmi Paşa Tanzimat'ın eyalet ahali ve ileri gelenleri tarafından kolaylıkla benimsenebilmesi için bir takım teşviklere başvuruyordu. Meselâ 12 Nisan 1847 tarihli yazısında halk arasından bazı kimselere nişan ve rütbe ihsanında bulunulması suretiyle Tanzimat uygulamalarına duyulan şevk ve heyecanın artırılabilceğini belirterek merkeze bir liste göndermiştir [İMM, 2472, Lef 2]. Ancak bu teklif, valinin eyalete henüz vardığı, rütbe ve nişan verilecekler hakkında bir tecrübesinin olmadığı gerekçesiyle reddedildi. Bununla birlikte ileri bir tarihte ahali arasından hak edenlere gerekli ihsanın yapılacağı kendisine bildirildi [İMM, 2472]

Usul-ü cedidenin eyalette tedricen uygulanması Bâb-ı Âli'nin özen gösterdiği bir husustu. Bu da ancak eyaletin genel ahvali ve eski usullerinin bilinmesi ile yapılabilecek bir şeydi. Bu nedenle İsmail Rahmi Paşa'nın eyaletin genel durumu hakkında verdiği bilgiler ve teklifler, Tanzimat bürokratları için önem taşıyordu. Valinin eyalet ahali üzerinde yaptığı çalışmaların sonucunda hazırladığı 14 Nisan 1847 tarihli rapor dikkat çekici bilgileri kapsamaktadır. Raporda şu önemli noktalar üzerinde durulmuştur [İMM, 2472, Lef 3]

1. Eyalette uzun zamandır yapılageldiği gibi hazineye verilen gelirler ile birlikte valiye mahsus olan kâr tümüyle hazineye verilecektir.

2. Herkesin can ve mal güvenliğinin sağlanması ve böylece Tanzimatın iyi bir şekilde eyalete yerleştirilebilmesi amacıyla eyalet dahilindeki her kazada ahalinin kendisinden emin olduğu kimselerden oluşturulan bir meclisin teşkil edilmesi gerekmektedir. Böyle bir meclisin oluşturulması halinde idarî ve malî sorunların kanun çerçevesinde yürütülmesi kolaylaşacaktır. Ayrıca bu mecliste çalışanlara tahsis edilecek aidat da bu memurların kanunsuz hareketlerde bulunmalarını önlemiş olacaktır.

4. Sancağı yönetmekle görevli memurlara kaymakam, kaza memurlarına da müdür adı verilmek suretiyle eyaletin idarî yapısında yeni bir düzenleme yapılmıştır. Halk arasından 10 - 15 kişiye münasib memurluklar verilerek halk-devlet ilişkisi sağlanmaya çalışılmıştır. Çeşitli yörelerde daha önce memurlukları bulunmuş olan bu ağaların halka zulüm etmiş oldukları ahali tarafından verilen mazharlarda bildirilmekte ise de bahsedilen bu kişiler, bundan böyle bu tür uygunsuzluklar yapmayacaklarına söz vermişlerdir.

5. Sadece Trabzon eyaletine mahsus olan bir uygulama da, eyalet dahilindeki her kazadaki 2-3 köyden birinin Ağa namıyla anılan bu kişizâdelerin uhdesine verilmesidir. Ağalar idarelerine verilen köylerdeki idarî ve malî işlerden sorumlu idiler. Ağalar bu hizmetlerine karşılık olarak vergiden muaf tutuluyorlar ve ahaliden çeşitli adlar altında akçe talebinde bulunuyorlardı. Bu tür ağalık maddesinin lağvı şüphesiz ki eyalet ahalisinin yararına olacaktır. Ancak adı geçen ağaların eyaletteki miktarı 500'e yaklaşırken, onların azli halinde tayin edilmeyi bekleyenler de 1000'i aşkın durumdadır. Dolayısıyla bu ağa ve ağazâdelerin toplam sayıları 2000'e yakındır. Bunların eyaletin hatırı sayılır kişilerinden olmaları ve ağalık maddesinin lağvı halinde dedikodu çıkaracakları ihtimal dahilinden olduğundan bu maddenin tedricen uygulanması yerinde olacaktır. Zira eyalet ahalisinin valiye ve oluşturulan yeni düzene güvenebilmesi ancak ağalık maddesinin şimdilik tehiri ile mümkün olabilecektir. Böyle bir yol izlendiği takdirde, Trabzon eyaleti usul-u cedîdeye Edirne ve Hüdevendigâr eyaletlerinden daha ziyade itaat edecek ve vakti geldiğinde Tanzimat-ı Hayriye usulü burada tamamiyle uygulamaya geçirilmiş olacaktır [İMM, 2472, Lef 3].

Bu bilgiler göz önünde bulundurularak hazırlanan 17 Cemaziyel evvel 1263 (3 Mayıs 1847) tarihli arz tezkeresinde şu hususlara yer verilmiştir:

1. Eyaletin idarî düzenlemeleri ile ilgili olarak *"eyalet-i merkumede kain elviye ve kazalara kaymakam ve müdür namıyla memurîn-i lâzimenin bazıı müceddeden tayin ve birazı ibka ile"* oluşturulan liste padişahın iradesi ile kabul edilmiştir.

2. Tanzimatın ağalık maddesi ile ilgili olarak *"muteberân-ı eyalette ağa namıyla birisinin zîr-i nezaretine bir kaç karye verilmek usul-u kadimesinin lağvı kendilerinin kırınlığını mucib olarak şayet bazı mertebe makalâta bâdi olması mülâhazasıyla usul-ü müstahsene-i tanzimiyenin refte refte tesisine kadar şimdilik bunların heyet-i haliyesi ve usûl-ü sabıkası üzerine terki* "uygun görülmüştür.

3. Tanzimat'ın malî düzenlemelerinin bir gereği olarak *"mürettebât-ı kadimeden başka vülâta mahsus olan varidât ve mesârifâtın taraf-ı devlet-i aliyyeye ait olmak üzere icrası"* tercih edilerek padişahça da uygun bulunmuştur.

İsmail Rahmi Paşa'nın Tanzimat'ın uygulanması maksadıyla eyalet sancak ve kazalardaki kaymakam ve müdürlerden bazılarını yerlerinde bırakıp bir kısmını değiştirmeye yönelik teklifleri hükümet tarafından benimsendi. Böylelikle Tanzimat'ı uygulayacak kadrolar temin edildi. Bu kadroların Tanzimat taraftarı olan kişiler arasından seçilmesine ise özellikle itina edilmekteydi.

Vali İsmail Rahmi Paşa ile Defterdar Raşid Efendi bir yıllık faaliyetlerini oldukça ayrıntılı bir raporla merkeze sundular. 9 safer 1264 (16 Ocak 1848) Tarihli raporda şu hususlara yer verilmekteydi [İMM, 2477, Lef 9].

1. Trabzon eyaleti 1263 (1847) senesi itibariyle Tanzimat dairesine dahil olmuştur. Buna bağlı olarak yapılan araştırmalar sonucunda her türlü gelir ve giderler ile aynî eşyaları içeren defterler düzenlenmiştir.

2. Trabzon eyaletinin büyüklüğüne ve önemine nazaran bazı kazalarının gelirleri kâfi olmadığı gibi bir kanaat uyanıyorsa da bu durum söz konusu kazalardaki toprakların taşlık olması ayrıca ahalisinin ticareti bilen insanlar olmayıp çoğunun fakir olmasından kaynaklanmaktadır. 1264 (1848) senesi hesaba katılarak vergi adıyla halktan alınacak meblağın zammının onların kabul ve tahammüllerini aşmayacak şekilde olmasına dikkat edilmelidir. Zira vergi adıyla tahsis edilmesi gereken bu hisseler halkın tahammülünü aşacak nitelikte

olduğunda halkın sırtına ağır bir yük binecektir. Hem de bu durumdan hoşnut olmayan ahali bazı uygunsuzluklara kalkışacaktır.

3. Devlet tarafından mirî fiyat ile veya fiyatsız olarak halktan talep edilen kendir ve kereste eskisi gibi tahsil edildiği sürece fakir ahaliye ağır gelmeyecektir. Yani uzun senelerden beri vermiş olmalarından dolayı artık vergi hükmüne giren bu gibi şeylerin yine eskisi gibi istihsali padişahın iradesine bağlı bulunmaktadır.

4. Daha önce valiler ile memurların alageldikleri maaş ve diğer masrafların tümü toptan 1264 (1848) senesinden itibaren hazinaye dahil edilmiştir. Aynı şekilde giderler de Tanzimat-ı Hayriye usulünce devlet tarafından karşılanmıştır. Sonuçta 1848 yılında eyalette yaklaşık 9000 kese akçe gelir sağlanacağı tahmin edilmektedir.

5. Tanzimata dahil edilen eyaletteki kazaların müdürleri yerli kimselerden ile hanedandan tayin edilmektedir. Bunlar kuruşta iki pare rûsûmat ile kaza müdürlüğünü idare etmektedirler. Ancak Trabzon eyaleti başka yerlerle karşılaştırılmayıp buradaki çoğu kazalarda bulunan ağalar mülkî işler ile diğer devlet işlerini idare etmeye muktedir değildir. Ayrıca eyalet halkından da istenilen niteliklere sahip adamlar az bulunduğundan bunlar belirtilen gelire razı olmaktadır. Dolayısıyla kazaların merkezindeki halktan müdür tayin olunduğunda, idaresi güç olan yerlere eyalet dahilinde bulunan hatırı sayılı ağalar ve diğer ileri gelenlerin istihdam edilmesi uygun görülmüştür. Buna karşılık onlar da mülkî işleri maaşsız idare etmek istemeyeceklerinden müdürlüğe rağbet etmeyeceklerdir. Ayrıca köy ağalığının lağv edilmesiyle bu kişilerin küskünlüğüne sebep olacaktır. Öte yandan kaza müdürlüğüne istihdam edilmesi gerekli görünen ağalara da özel bir maaş bağlanması onları gevşekliğe sürükleyeceğinden istenildiği gibi iş görmeyeceklerdir. Bu nedenle bu senelik, hak edenlerden tayini gereken kaymakam ve müdürlerin gönüllerini hoş etmek üzere 1264 (1848), Tanzimat-ı Hayriye'nin adı geçen eyalette sızıltısızca uygulanabilmesi amacıyla bu kişilere maaşlar verilerek memur kılınmaları uygun görülmüştür.

6. Trabzon eyaleti 6 sancaktan ibaret olup merkez Trabzon sancağının idaresine ve diğer 5 sancağa tayin olunacak kaymakam ve diğer memuriyetlere dair liste ekte sunulmuştur. Bunların atamalarının onaylanması uygun olacaktır.

Memurların atanmasında Tanzimata uygun davranma yeteneğine dikkat edilmiştir. Nitekim Karahisar-ı Şarkî sancağı kaymakamı bulunan Mehmed Paşa eski memurlarda ise de usul-ü cedide hakkında malumatı olmadığından Tanzimat usulünce sancaklarda vergi ve gerekli defterlerin tanzimine kadar azli münasip olacaktır. Gümüşhane kaymakamı olan Derviş Paşa'nın da kaymakamlık hizmetinde istihdamı elvermeyeceğinden şimdilik açıkta kalması daha uygundur. Yerine getirilecek kişiye de Gümüşhane sancağının ihalesi gerekmektedir.

7. Tımarlarla ilgili bilgiler ele geçirilememiş ve eski defterdarın işleri arasında iken o da bakmamış olduğundan bu sene memurlar tayin edilerek adı geçen tımarlar yine emaneten idare ettirilmiştir. Sıhhatli bir şekilde defterler ancak mart ayına kadar düzenlenebilecektir. Bitiminden sonra derhal takdim kılınacaktır. Durum böyle ise de diğer Tanzimata dahil olan mahallerde icra edilmekte olduğu gibi 1264 (1848) senesi hesaba katılarak maktuhiyetinin feshedilerek onda bir öşürün alınması hakkında halkın hiçbir dedikoduya sebep olamayacağı ve toplam 2000-3000 kese akçe hazineye gelir sağlanacağı muhtemeldir.

8. Eyalette yalnız Gümüşhane madeni olmayıp 13 tane maden ocağı bulunmaktadır. Bu madenlerin bazıları bu sene maktuen ve bazıları da emaneten idare olunarak sağlanacak gelir ayrıca arz edilecektir. Ancak söz konusu madenlerin idaresi pek yolunda gitmemektedir. Madenin imali üç şeye bağlı görülmektedir.

a. Maden işinden anlayan birisinin İstanbul'dan gönderilerek maden ocağını gezip tetkiklerde bulunması ve bundan başka işinin olmaması şarttır. Hatta bu görevi karşılığında kendisine maaş bağlanması suretiyle işinin başından hiç ayrılmayarak madenin iyi işletilmesi için çalışması gerekmektedir. Maden-i Hümâyunun gelirlerinin hepsi bundan böyle hazineye ait olacağından amele yevmiyeleri ve kömür, kütük, kereste gibi maden levazimatı ve fukara için ağır bir yük teşkil eden angarya misali şeylerden bundan sonra vaz geçilerek ameleye uygun yevmiye tahsisi ile diğer ihtiyaç duyulan mallara da bedelinin ödenmesi gerekmektedir.

b. Eğer bu şekilde idaresi zor ve külfetli görünürse madenlerin maktuen talibi bulunanlara ihalesi gerekecektir.

c. Masrafları kendi taraflarından idare edilmek ve ne kadar hasılatı olursa beşte biri hazineye ait olmak üzere istekli bulunanlara ihale edilmesi de başka bir hal çaresidir.

Bu seçeneklerden hangisi uygun görülür ise 1264 (1848) senesi martından itibaren icrası için padişah iradesi çıkmalıdır.

9. Karahisar-ı Şarkî sancağındaki şaphâne madeni köylerinin ahalisi madene parasız hizmet etmelerine karşılık vergi ve benzeri yükümlülüklerden, reâyâsı da cizyeden muaf tutulmuşlardır. Durum böyle olduğu halde maden bir miktar bedel ile iltizam edilmektedir. Ve çoğu köy halkına uygun bir şekilde vergi tahsis ederek neayasından da cizyeleri alınıp ayrıca öşr-ü şer'ileri tahsil olunmuştur. Şap madeninden hasıl olacak gelirden beşte biri alındığı halde madenin bedeli olan meblağa karşılık geleceği bilirkişilerden ihbar olunmuştur. Bu bölgede Tanzimat uygulanacağından 1847 senesine ait vergi tahsisıyla karşılıksız hizmetler istenmesinden muaf tutulmaları icap edecektir.

Trabzon valisi ile defterdarı burada belirtilen görüşlerinin uygun görülmesi halinde Mart 1848'ten önce aşağıda yazılı emirlerin kendilerine ulaştırılmasını istemektedirler.

Eğer yukarıda yazılı keyfiyetler padişahca uygun ise aşağıdaki emirlerin marttan önce yerine getirilmesi gerekmektedir.

a. Vergi hisselerinin pusula ile kazaya gönderilmesi, halk arasında hal ve tahammüllerine göre bölüştürülmesi, bu ana kadar vergi vermeyen var ise vergi hisselerinin ödetilmesi, ayrıca halk arasında Tanzimat-ı Hayriye ilkelerine aykırı davranan ve dedikoduya sebep veren olur ise bu gibileri için gerekli tedbirlerin alınması. Bunlardan ayrı olarak eyalet dahilindeki tüm memurların asla zulüm yapmamalarını içeren bir emr-i âli gönderilmesi gerekmektedir.

b. Eyaletteki tüm memurların kendilerine bağlanan maaş ve yapılan iltifatlara mukabil bunun kadrini bilmelidirler. Bu yüzden de memurlar padişaha sadakat ile çalışarak ahali ve fukaraya zulüm yapmadan kötü hallerin oluşmasını engelleyici şekilde çalışmalıdır. İçlerinde kanunsuz hareket eden olursa tevkif edilerek gerekenin yapılması için bir emrin yazılıp gönderilmesi gerekmektedir.

c. Tanzimata dahil olan diğer yerlerde icra edilmekte olduğu gibi eyalettaki sancak, kaza ve köylerde öşr gereken çeşitli cinsden zahireden onda bir aşâr-ı şer'i alınması halinde ve halk bunu ödediği taktirde gerdek akçesi ve hizmet resmi gibi adlarla alınan şeylerin men edilmesi ile fukaranın mezalimden korunmaları mümkün olur. Bu doğrultuda bir fermana ihtiyaç bulunmaktadır.

d. Tımar sahipleri ve mukataat ile Batum, Çürüksu, Acaralar ve Mağçıl kazalarındaki 5-6 tane yurtluk ocaklık mutasarrıflarının ellerindeki berat-ı sahihalar yürürlükte tutularak Tanzimat-ı Hayriye usulü icabınca tımar erbabının eşkinciliği lağv edilip hepsi emekli olacaktır. Buna dayanarak senelik olarak alageldikleri tımar hasılatı hesap edilerek bundan böyle hasılatlarının yarısı her sancağın mal sandığından verilmesi ve bedellerinden makbuz senedi alınması, ayrıca diğer mukataat, yurtluk ve ocaklık mutasarrıflarının da zulümlerden uzak olarak onda bir masraflarının indirilmesi ve senelik hasılatlarının mal sandığından verilmesi konusunda bir emr-i âli yazılması lazımdır.

e. Kendir ve kerestenin eskiden olduğu gibi tahsili ve maden-i hümâyunda çalışması için istihdam edilecek amelenin yevmiye ücretlerinin uygun bir şekilde ödenmesi ve adı geçen madenlerin önemli levazimatından olan kömür, kütük vesairenin münasip bir fiyat ile satın alınması hususuna dair bir emrin gönderilmesi lüzumludur.

f. Ekte sunulan listedeki memuriyetlerin tasdikine dair bir yazının gönderilmesi.

g. 1848 senesine ait aşâr-ı şer'i iltizama verilecek ise de bu uygulama yenidir. Dolayısıyla ne kadar miktar üzerinden iltizama verilip verilemeyeceği bilinmemektedir. Bunun için bu senelik her bir kazaya dürüst bir memur tayiniyle emaneten idare ettirilmesi ve sene sonunda elde edilecek gelire göre ileri senede maktuen ihalesi veya bilir kişilerden sorularak ona göre bir bedel tesbit edilip ihale olunması gerekmektedir.

h. Nüfus nazırı ve kayıt memurlarının münasip bir miktarda istihdamıyla, jurnallerinin lüzumsuzluğuna dayanarak jumal memurlarının görevlerinin de kayıt memurları tarafından yürütülmesine dair bir fermanın gönderilmesi uygun olur.

ı. Canik sancağının kaymakamlık merkezi Çarşamba kazası ise de Samsun kazası Canik sancağına bağlı ve hem de iskelesi olduğundan adı geçen sancağın kaymakamlık merkezinin Samsun olması gerekmektedir. Bunun için fermanın gönderilmesi lazımdır.

i. Bazı evkaf, kazalar ve nahiyeler birleştirilerek birer müdürlük oluşturulacaktır. Buranın kadı vekilliği de şimdilik buradakilerden uygun birine verilecektir. Buna dair bir emir gönderilmesi münasip olacaktır. Mart 1847 başından beri adı geçen naibler diğer Tanzimata dahil edilen yerler gibi zuhurat ile idare olunarak harc-ı imza ve derun-u tevziadan alageldikleri rüsûmât, 1264 (1848) senesinden itibaren Hazineye kayd edilecektir. Bundan dolayı memuriyet sahiplerine gelirlerinin hazineden verilmesi.

j. Gönye sancağı kaymakamı olan dergâh-ı âli kapucubaşlarından Hacı Ağa dayanıklı bir zattır. Gönye sancağı önemli bir mahaldir. Adı geçene İstabl-ı Âmire payesiyle bir nişanın verilmesinin uygun bulunması lâzımdır. Gümüşhane sancağı, kaymakamlığına uygun görülen dergâh-ı âli kapucubaşlarından Ahmed Bey'e rikab-ı hümayun kapucubaşlığı ve Mehmed Ağa'dan boşalacak yere Rize kazası müdürü dergâh-ı âli kapucubaşlarından Hurşid Ağa'nın tayin edilmesi, Canik sancağı mal müdürü Nafi Efendi'ye nişanı ile birlikte hâcelik rütbesi verilmesi vali tarafından İstanbul'a gönderilen 16 Ocak 1848 tarihli yazının ekinde Trabzon kazalarında Tanzimat'ı uygulayacak kadroların isimlerine yer verilmiştir [İMM, 2477] (Tablo 1,2,3,4,5,6).

Tablo:1 Trabzon Eyaletine Bağlı Kazaların Yönetici Kadrosu

Kaza	Görev	Ad
Sürmene	Kaymakamlık ünvanıyla ihale	Refet Bey
Görele	Kaymakamlık ünvanıyla ihale	Raşid Bey
Giresun ve Keşap	Kaymakamlık ünvanıyla ibka	Vezirzâde Ahmet Bey
Akçaabat	Kaymakamlık ünvanıyla ihale	Uzunzâde Hacı Mehmet Ağa
Tonya	Müdürlük ünvanıyla ibka	Hacısalihzâde Süleyman Ağa
Hemşin	Müdürlük ünvanıyla ibka	Şakir Ağa
Of	Kaymakamlık ünvanıyla ihale	Şatırzâde Abdülhalim Bey
Rize	Kaymakamlık ünvanıyla ihale	Hacı Mehmed Ağa

Kaynak : İMM, 2477

Tablo:2 Gönnye Sancağına Bağlı Kazaların Yönetici Kadrosu

Kaza	Görev	Ad
Gönnye	Kaymakamlık ünvanıyla ihale	Hacı Zeynel Abidin Bey
Arhavi	Müdürlük ünvanıyla ibka	Gordonzâdelerden Hüseyin Mehmet Hasa Ağalar
Atina	Müdürlük ünvanıyla ibka	Bansazâde ve Telatorzâde İbrahim Ağalar
Batum	Müdürlük ünvanıyla ibka	Seferbeyzâde Abdülhamid Bey
Çürüksu	Müdürlük ünvanıyla ibka	Hasan Bey
Acara-yı Ülyâ	Kaymakamlık ünvanıyla ibka	Şehzâde Hasan Ağa
Acara-yı Suflâ	Müdürlük ünvanıyla ibka	Yusufbeyzâde Hayrullah Bey
Mahçil	Müdürlük ünvanıyla ibka	Yusuf Ağa

Kaynak: İMM, 2477

Tablo:3 Gümüşhane Sancağına Bağlı Kazaların Yönetici Kadrosu

Kaza	Görev	Ad
Gümüşhane	Kaymakamlık ünvanıyla ihale	Derviş Paşa
Kelkit	Müdürlük ünvanıyla ihale	Hasan Bey
Maçka	Müdürlük ünvanıyla ihale	Cafer Refet Efendi
Milas	Müdürlük ünvanıyla ibka	Ali Çavuşzâde Osman Ağa
Tirebolu	Kaymakamlık ünvanıyla ibka	Fethizâde Emin Ağa
Torul	Kaymakamlık ünvanıyla	----

Kaynak: İMM, 2477

Tablo: 4 Karahisar Şarkî Sancağına Bağlı Kazaların Yönetici Kadrosu

Kaza	Görev	Ad
Karahisar-ı Şarkî	Kaymakamlık ünvanıyla ihale	Mehmed Sührap Paşa
İskefer	Müdürlük ünvanıyla ibka	Karanumanzâde Murtaza
Koyulhisar	Müdürlük ünvanıyla ibka	Okyakmazzâde Mustafa Ömer
Seyis Orta ve Naiblu	Müdürlük ünvanıyla	Hacı Bakibeyzâde Arap
Karpak	Müdürlük ünvanıyla	Hacı Hasanzâde Mehmet Ağa

Kaynak: İMM, 2477

Tablo:5 Karahisar Şarkî Sancağından Ayrılan Dokuz Ordu Kazasına Ait Yönetici Kadrosu

Kaza	Görev	Ad
Ordu	Kaymakamlık ünvanıyla ihale	Kalcızâde Mehmed Ağa
Habsmene	Müdürlük ünvanıyla ibka	Şeyhmenderzâde Osman oğlu Ali Bey
Ulubey	Müdürlük ünvanıyla ibka	Felekzâde Osman Ağa
Çamaş	Müdürlük ünvanıyla ibka	Hacı Alizâde Mehmed Ağa
Bolaman	Müdürlük ünvanıyla ibka	Hazinadarzâde Abdullah Bey
Aybastı	Müdürlük ünvanıyla ibka	Hacı Alizâde Mehmed Ağa
Ebulhayır	Müdürlük ünvanıyla ibka	Hazinadarzâde Ömer Bey
Ayvasıl	Müdürlük ünvanıyla ibka	İbrahimzâde Hüseyin Ağa
Bazarsuyu	Müdürlük ünvanıyla ibka	İbrahimzâde Mustafa Ağa

Kaynak: İMM, 2477

Tablo:6 Canik Sancağına Bağlı Kazaların Yönetici Kadrosu

Kaza	Görev	Ad
Canik	Kaymakamlık ünvanıyla ibka	Hacı Ahmet Paşa
Ünye	Müdürlük ünvanıyla ibka	Osmanpaşazâde Abdülhamid Bey
Şeriye	Müdürlük ünvanıyla ibka	Osmanpaşazâde Tahsin Bey
Fatsa	Müdürlük ünvanıyla ibka	Nureddin Bey
Bafra	Müdürlük ünvanıyla ibka	Hacı Ahmed Paşazâde Mehmed Ali Bey
Alaçam	Müdürlük ünvanıyla ibka	Hacı Ahmed Paşazâde İbrahim Ethem
Kali madeni ve Samsun	Müdürlük ünvanıyla ibka	Hurşid Paşa
Çarşamba	Müdürlük ünvanıyla ibka	Osmanpaşazâde Süleyman

Kaynak: IMM, 2477

Trabzon valisinin yaptığı atama teklifleri genelde kabul görmekle birlikte ahalinin ileri gelenlerinin vergi meselesi yüzünden kendisine tepki gösterdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim 15 Şubat 1847 tarihli irade ile başarılarından dolayı valiye ve defterdara bir tahsinname gönderilmesi kararlaştırılmışken [IMM, 2477], daha sonra yönetim-halk uyumunun bozulduğu, vali ile eşraf arasına soğukluk girdiği dikkate alınarak Trabzon valiliğine Hayreddin Paşa tayin edildi [İD 9538] Gerçi Bâb-ı Âli İsmail Rahmi Paşa'nın faaliyetlerinden memnun idi, ama bir kere araya giren soğukluk dolayısıyla halkın vilayet yönetimine sürekli karşı çıkabileceği endişesiyle bu görev değişikliğini uygun görmüştü.

2.3. Trabzon'da Tanzima'tın Uygulama Alanları

2.3.1. Nüfus Sayımı

II. Mahmut, yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra, oluşturulan yeni ordunun giderlerini karşılamak, vergi dağılımını adaletli bir şekilde yapabilmek ve askerlik çağındaki nüfusu sağlıklı bir biçimde tespit edebilmek amacıyla 1830 yılında ülke genelinde bir nüfus sayımı yapılmasına karar verdi. Osmanlı Devleti'nin bu ilk nüfus sayımı din adamları aracılığı ile gerçekleştirildi. Müslüman, gayrî müslim ayırımının esas alındığı sayımda gayri müslimler Rum, Ermeni ve Yahudi olmak üzere sınıflandırılarak sayıldılar [Akbayır, 1986, s:1238].

Sayımdan bir yıl sonra, sayım sonuçlarını değerlendirebilmek ve nüfus işlemini yürütmek için "Ceride Nezareti" adı altında bir nüfus nazırlığı oluşturuldu. Buna bağlı olarak nüfus işlerine bakmak üzere eyalet ve sancaklarda Defter Nazırlıkları meydana getirildi. 1831 yılından itibaren ülke genelinde çalışmaya başlâyan bu kurumlarda bulundukları eyaletlerin büyüklüğü ve önemine göre mukayyit ve kâtipler de görevlendirildi [Çadırcı, 1991, s:45].

Defter Nazırları, eyalet ve eyaletlere bağlı sancak ve kazalarda doğanları, başka yerlerden gelip yerleşenleri günü gününe nüfus defterlerine kaydetmek, ölen ve göç edenleri defterden silmek, iç güvenliği sağlamak amacıyla mürûr tezkeresi vermekle görevli idiler [Çadırcı, 1991, s:45-46].

Osmanlı Devleti'nin ikinci büyük nüfus sayımı 1844 yılında yapıldı. Zira, 1843 yılında askerlik alanında yapılmak istenen düzenlemeler için erkek nüfusun bilinmesi, malî düzenlemelerin yürütülebilmesi ve cizye tahsili için gayr-i müslim nüfusun bilinmesine ihtiyaç duyulmuştu. 1844 nüfus sayımını 1882-1888 nüfus sayımları izledi.

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımının 1830 yılında yapıldığı bilinmektedir. Bu sayım sonuçlarına göre Trabzon'un 6.300 erkek nüfusu bulunuyor ve kadınlar da dikkate alındığında şehrin toplam nüfusu 13.000 civarına ulaşıyordu [Çadırcı, 1991, s:365]. Ancak, daha aytıntılı bilgi verebilmek amacıyla Trabzon eyaletinin 1830 yılı nüfus sayımı sonuçlarını aşağıya alıyoruz [Karpāt, 1985, s:114]:

Tablo:7 1831 yılına ait Trabzon Eyaletinin Nüfus Tablosu

Merkez Trabzon Sancağı	Müslüman	Reâyâ	Toplam
Trabzon	6.300		6.300
Künyen (Gönye)	20.532		20.532
Rize ve Hemşin	30.547		30.547
Giresun ve Keşap	8.785		8785
Görele	3.973		3.973
Vakf-ı Kebir ve Sâgir	5.962		5.962
Polathane (Akçaabat)	8.432		8.432
Yümrenek (Yomra)	6.755		6.755
Tonyan (Tonya)	1.910		1.910
Sümmene	12.985		12.985
Of	18.940		18.940
Reâyâ		11.431	11.431
Toplam	125.121		136.552

Kaynak: Karpāt, 1985, s:114

Şüphesiz henüz modern anlamda bir nüfus sayımının yapılamamış olması yüzünden bu rakamlarda önemli ölçüde eksiklikler olduğunu dikkate almak gerekir. Özellikle vergi vermek ve çocuğunu askere göndermek istemeyenlerin nüfuslarını gizlemek yoluna gittiklerini görmekteyiz. Ayrıca o sırada ülkede asayişin yetersiz oluşu nedeniyle sağlıklı sonuçlar alınamıyordu.

1832 yılında Trabzon eyaletini gezen Charles Texier'e göre, Trabzon merkezindeki mahallelerden 28'inde Türkler, 8'inde Hristiyanlar oturmakta idi [Goloğlu, 1975, s:166]. 1836' da Trabzon'daki 8.000 haneden, 6.000'i Türkler, 1500' ünü Rumlar, 500'ünü Ermeniler oluşturmakta idi [Tekindağ, 1974, s:468]. Fakat bu rakamlar tahmini olup gerçeği yansıtmamaktaydı.

Tanzimat ilkelerinin ülke genelinde daha rahat uygulanabilmesi amacıyla 1844 yılında Osmanlı Devleti'nin ikinci büyük nüfus sayımı yapıldı. Bundan üç yıl sonra (1847) Trabzon merkezinin 30 mahalleden oluştuğu ve toplam nüfusunun Türk, Ermeni ve Rum olmak üzere 33.000 aştığını görmekteyiz. 1847 yılında Trabzon şehrinde yaklaşık 5.000 hâne bulunmakta ve bunlardan 3.000'i Türk, 588'i Ermeni, 1.000'i Rum, 140'ı Katolik, 9'u da Protestan Ermenilerden oluşmakta idi [Tekindağ, 1974, s:468-469]. Tespit ettiğimiz bu rakamlara karşılık söz konusu nüfus sayımının sağlıklı olmadığı için hükümet tarafından geçerli sayılmadığını hatırlatalım.

Bununla birlikte eyaletin nüfus yapısının bilinmesi Tanzimat'ın uygulanmasını derinden etkileyeceğinden bu konuda idarî teşkilatlanmaya önem verildiğini görmekteyiz. Vilâyette bir nüfus nazırlığı teşkil edilmişti. Görevi her türlü nüfus sayımı ve kayıt işlerini yürütmek olan bu birimin çalışmalar istenilen verimliliğe hemen ulaşmadı. Özellikle nitelikli eleman yokluğu başarısızlığın en önemli sebebiydi. Nitekim bir aralık Trabzon eyaleti nüfus nazırlığına rikab-ı hümayun kapucubaşlarından ve Trabzon'un ileri gelenlerinden olan İmam Ağa'nın getirildiğini görüyoruz [A. MKT, 133/25]. Ancak, çok geçmeden Trabzon nüfus nazırı İmam Ağa'nın Trabzon iskelesine gelen gemi reislerine ve tayfalarına verdiği mürûr tezkerelerinde yolsuzluk yaptığı Meclis-i Vâlâ'ya bildirilerek hakkında soruşturma açılmıştı [A. MKT. MHM, 16/16].

İnceleme konumuzun dışında olmakla birlikte sonraki yıllarda Trabzon nüfusu hakkında bir fikir vermesi açısından XIX. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon nüfusuna ait bilgilere aşağıda yer verilmiştir. Eldeki bilgilere göre Trabzon şehrinin nüfusu 1869 yılında artarak 40.000'e ulaştı. 1870 yılına gelindiğinde ise 9.459 hânedan, 5.961'e müslüman, 1.603'ü Rum, 1.846'sı Ermeni, 409'u katolik idi [Tekindağ, 1974, s:469].

Kırım savaşıdan sonra gerek Kırım'dan gerek Kafkasya'dan yapılan göçler neticesinde bölgede nüfusun önemli ölçüde arttığını görmekteyiz. Kırım savaşıdan epeyce sonra Trabzon nüfusundaki artışı gösterir tabloyu aşağıya alıyoruz [Karpāt, 1985, s:119]:

Tablo:8 1877-78 yılına ait Trabzon Eyaletinin Nüfus Tablosu

Sancak	Hâne	Nüfus
Trabzon merkezi (Ordu, Görele, Sürmene, Tonya, Vakf-ı Kebir)	223.982	64.653
Batum (Atina, Acaralar, Çürüksu, Hopa, Livane)	71.681	22.811
Gümüşhane (Şiran, Torul, Kelkit)	43.478	16.243
Trabzon Eyaleti Toplam	339.141	103.707

Kaynak: Karpāt, 1985, s:119

Trabzon eyaletinin nüfus yapısını göstermek üzere verdiğimiz bu rakamların çok sağlıklı olmadığını görmekteyiz. Bunun sebebi öncelikle sayımlarda güdülen amacın bütün nüfusu tespit etmek olmayıp vergi ve askerlik mükelleflerinin sayısını bilmek düşüncesi idi. Bütün eyaletlerdeki demografik bilgi noksanlığının Trabzon için de geçerli olduğunu düşünmemize bu durum sebep olmaktadır. Bununla birlikte Tanzimat'ın uygulanmasına yönelik teşebbüslerden çeyrek asır kadar sonra daha modern bir nüfus sayımı yapılmış olması eyaletin nüfus kompozisyonu hakkında derli toplu bilgi sahibi olmamıza imkân vermektedir. Gerçektende 1881-1882'de başlatılan nüfus sayımı sırasında nüfus tezkeresi olmayan vatandaşların resmi işleminin devlet tarafından yürütülemeyeceğinin ilân edilmesi daha başarılı bir istatistiğin elde edilmesine zemin hazırlamış oldu.

Nitekim XIX. yüzyıl boyunca Trabzon Eyaleti'nin nüfusuna dair en sağlıklı bilgiyi bu sayım sonuçlarından sağlamaktayız.

Tablo:9 1881/82-1893 Tarihlerine Ait Trabzon Eyaletinin Nüfus Tablosu

Trabzon Sancağı								
	Müslüman		Rum		Ermeni		Katolik	
	K	E	K	E	K	E	E	K
Trabzon merkez kaza	37.091	42.038	13.027	14.561	4.440	5.106	588	621
Ordu	39.596	40.175	4.702	5.696	3.586	3.966		
Giresun	27.877	28.907	5.118	6.251	610	629		
Tirebolu	16.622	17.607	2.659	3.213	232	281		
Görele	14.584	14.889	331	377	99	82		
Vakf-ı Kebir	9.080	9.305			29	27		
Akçaabat	19.062	19.742	1.838	1.997	1.367	1.591		
Sürmene	15.003	20.926	2.339	2.624	71	107		
Of	30.163	29.697	351	446				
Toplam	209.078	223.286	30.365	35.165	10.434	11.789	588	621
Canik (Samsun) Sancağı								
Canik Merkez Kazası	15.502	17.917	15.297	17.628	454	709	41	23
Çarşamba	22.684	24.913	1.497	1.617	4.670	5.105		
Ünye	21.348	21.960	1.781	1.914	1.662	1.973		
Fatsa	13.739	14.156	706	946	354	448		
Terme	9.085	9.953	205	223	763	878		
Bafra	19.200	19.736	11.068	11.766	466	546		
Toplam	101.558	108.635	30.554	34.094	8.369	9.659	41	23
Gümüşhane Sancağı								
Gümüşhane Merkez Kazası	10.200	11.756	2.666	2.793	514	638		
Torul	9.001	10.457	8.000	8.679				
Kelkit	11.059	12.191	163	141	58	55		
Şiran	7.115	7.406	834	892	100	121		
Toplam	37.375	41.810	11.663	12.505	672	814		
Lazistan Sancağı								
Rize	31.595	41.154	308	333				
Atina (Pazar)	17.246	16.192			20	22		
Hopa	15.046	14.305		52	2	5		
Toplam	63.887	71.651	308	385	22	27		
Trabzon Eyaleti								
Toplam	441.898	445.382	72.890	82.149	19.497	22.289	629	644

Kaynak: Karpat, 1985, s: 138

Tablonun incelenmesi sonucunda Trabzon eyaletindeki nüfusun toplamının 1.085.328 olduğunu görmekteyiz. Bu nüfusun %81.75'ini Müslümanlar, %14.28'ini Rumlar, %03.85'ini Ermeniler, %0.0012'sini Katolikler oluşturmaktaydı.

2.3.2. İdarî Faaliyetler

Bilindiği gibi Tanzimata dahil edilen her eyalette 1840 yılı itibarıyla oluşturulan Muhassılık meclisinin ertesi yıl kaldırılmasıyla birlikte bu meclisler "Memleket Meclisi" adı altında varlıklarını sürdürmüşlerdi. Gerçi, Tanzimat'tan önce de eyaletlerde bazı idarî ve malî işlerin yürütülmesi amacıyla eyalet memur ve ileri gelenlerin bir araya geldiklerini görmekteyiz. Nitekim, Trabzon eyaletine vali olarak atanan İsmail Rahmi Paşa'nın tayininden duyulan memnunluğu sadarete bildirmek niyetiyle eyaletten iki yüksek rütbeli memur, müftü, hakim ve müderris ile bölge ileri gelenlerinden dokuz kişi bir araya gelerek sözü edilen yazıyı hazırlamışlardı [İD, 7227].

İsmail Rahmi Paşa'dan sonra Trabzon valiliğine atanan Mehmet Hayrettin Paşa (1847-1849) döneminde ise Tanzimat gereği kurulan Memleket Meclislerine benzer bir meclisin varlığı dikkat çekicidir. 28 Nisan 1848 tarihli bir belgeye göre Trabzon meclis üyelerinin vilayet defterdarı, kadısı, müftüsü ve serkâtibi ile eyalet ileri gelenlerinden beş Müslüman ile Katolik, Ermeni, Rum milletlerini temsil etmek üzere üç gayr-i müslimden oluştuğunu anlamaktayız. Meclisin başkanlığını vali yürütmekteydi [A. MKT, 159/69;1841].

1864 Vilayet Nizamnâmesine kadar yürürlükte kalacak olan 1849 Eyalet Meclisleri talimatnâmesi gereğince Trabzon'da bir meclisin teşkili Müşir Bekir Rüstem Paşa döneminde sözkonusu edilmişti. Müşir Bekir Rüstem Paşa, 22 Haziran 1849 (11 Şaban 1266) tarihli bu yazısında eyalette bir meclis teşkiline şiddetle ihtiyaç duyulduğunu çarpıcı örneklerle dile getirmiştir. Ona göre, Trabzon halkı temelde ılımlı bir mizaca sahip olmasına rağmen eski valiler bu bölge halkının sabrını zorlayacak uygunsuzluklarda bulunmuşlardı. Eski valilerden bilhassa Hazinedarzâde Osman Paşa kendi menfaati gereği halka zulüm etmiş, buna karşı çıkmaya kalkışanları da kendisine ve hükümete itaatsizlikle suçlamıştı. Bazı valiler de, bölge halkından bir kaçının nizama aykırı davranışlarını görmezlikten gelerek bu asilerin daha ziyade güçlenmelerine zemin

hazırlamışlardı. Sonuçta, her iki olumsuz davranış da halkı başıboşluğa ittiğinden, seneler geçtiği halde bölge halkı arasından redif sıfatıyla orduya yazılanlar çok az bir miktar olarak kaldı. Bunda en büyük rolü "*Bizim evladlarımız redif kaydından afv olunur*" diyerek halkını daha ziyade hilekârlığa iten Trabzon tüccarları oynadılar. Eyalet idaresindeki bu tür uygunsuzluklar Vali Hayreddin Paşa ile devam etmişti. Nitekim o, "*nefs-i Trabzon kasabasının kur'asını tamamen icra etmeyip haylice neferâtını kaza ve kur'adan almıştı*".

Bekir Rüstem Paşa, yazısının son kısmında Trabzon tüccarlarının "*siz de bir inhâ etseniz evladlarınız rediften afv olunur*" demek suretiyle kendisini de böyle bir uygunsuzluğun içine sürüklemek istediklerini belirttikten sonra Trabzon ve havalisi için bu çeşit meselelerin en iyi şekilde çözümü amacıyla bir meclisin teşkiline acele ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Zira böyle bir meclisin teşkili halinde eyaletle ilgili her türlü hususun uygun biçimde halledilmesinin yanında müşirlerin de işlerinde tek mesul kişi olmaktan korunmuş olacaklardır demiştir [A. MKT. UM, 19/70].

Vali Rüstem Paşa'nın bu konuda gösterdiği çabasından dolayı kendisine hükümet tarafından nişan verilmiştir [TV, 425].

Eyalet valisinin Meclis-i Kebir'in oluşturulması hakkındaki teklifinin sadaretçe uygun görüldüğünü Trabzon valisine gönderilen yazıdan anlamaktayız. 9 Ekim 1849 tarihli bu yazıya göre; Trabzon eyaletinde oluşturulması düşünülen Meclis-i Kebir memur maaşlarına karşılık gösterilen miktar varidat defterinde belirtilmiştir.

Trabzon eyaletinde bir meclisin oluşturulmasında bazı malî problemlerden başka dedikoduyu gerektirecek birşey yoktu. Bu itibarla, meclisin derhal oluşturulmasına ve mecliste çalışacak memurların kimler olacağına karar verilmiştir. Buna göre; Meclis Başkâtipliğine eyaletin Tahrirât Başkâtibi olan Hüsnü Efendi'nin getirilerek rütbesinin dördüncü dereceden üçüncü dereceye terfi ettirilerek kendisine derecesine uygun nişan verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca meclis başkanlığına da Nafia Meclisi azasından ve İstabl-ı Âmire payelilerinden Ethem Bey 7.500 kuruş maaşla tayin edilmiştir. Meclis azalığına ise şimdilik 2.500 kuruş maaşla eski Medine-i Münevvere Kadısı Şükrü Efendi'nin tayini münasip

görülmüştür. Yazıda Meclis-i Kebir'in eyalette teşkilinden maksadın "*Umur-u mülkiye ve umur-u maliye ve zabıtiye ve nizamiyesinin yolunda rü'yet olunması*" olduğu bilhassa ifade edilmiştir [A. MKT. NZD, 15/66].

Trabzon eyaletinde Meclis-i Kebir'in teşkiliyle mecliste görev alanların isimleri, örnek teşkil etmesi amacıyla devrin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekâyi ile ülke geneline duyuruldu [TV, 434].

Tanzimatın genel prensipleri çerçevesinde olarak memurların maaşlarının hazineden verilmesi uygulamasına Trabzon'da da riayet olunmaya çalışılmıştı. Ancak bu tarzın tatbikinde yer yer problemler çıkmaktaydı. Meclis'te görevlendirilen memurların maaşlarının hangi ödenekten verileceği hususu sık sık vilayet-maliye-sadaret arasında yazışmalara konu olmuştu. Meselenin çözümü için hükümet çeşitli yollara başvurdu. Bunlardan biri de 1852 senesinden itibaren Karahisar-ı Şarkî, Ordu ve Gümüşhane sancaklarının rüsûmâtının meclisin memur maaşlarına karşılık olarak gösterilmesidir. Bu sancaklara ait olan rüsumattan bazılarının istihsalı mümkün idi. Bazılarının ise bir takım zorluklar nedeniyle icrası mümkün olmayıp bir kısmı da vergi ve diğer gelirler ile başka bir şekilde ihale edilmekte idi. İstihsalı mümkün olmayanların hazinece kayıtlarının bozulması gerektiği hükümetçe bildirilmişti. Ayrıca rüsûmâtın Ali Kavas adlı kimsenin zimmetinde olan paranın nizama uygun bir şekilde tahsil edilmesi istenmişti. Bu gelirlerin adet-i ağnam, otlak, kışlak rüsumları olarak 1 yük 43.000 kuruş bedel ile ihale edildiğini görmekteyiz [IMV, 11575].

Trabzon eyaleti meclisi, talimat doğrultusunda, doğrudan hükümet tarafından atanan bir meclis başkanı, deftardar, kadı, müftü, tahrirat kâtibi gibi resmi görevliler ile ulemadan bir üyenin yanısıra dört müslüman aza ve üç gayr-i müslim üyeden oluşturulmuştu. Gerçi her eyalete göre meclisteki gayr-i müslim aza sayısı değişebiliyordu. Zira her eyalette bulunan gayr-i müslim cemaatler ve sayıları farklı idi. Ancak Trabzon eyaleti meclis toplantılarında genelde, Rum, Katolik ve ermeni cemaatlerinin birer temsilcilerinin bulunduğunu görmekteyiz [A. MKT. MVL, 233/6; A. MKT. MVL, 30/42].

Yeni düzenlemeye göre vali meclis reisliğinden alındığından onun tüm meclis toplantılarına katılması zorunlu değildi. Buna rağmen vali, gerekli

gördüğünde haftada iki gün meclis toplantılarına iştirak edebilirdi. Nitekim Trabzon'da bir "*mürûr tezkeresi itası*" hakkında yapılan toplantıya valinin de iştirak ettiğini görmekteyiz [A. MKT. MVL, 30/42]. Hükümet, 1849 yılından itibaren valinin elinden aldığı meclis başkanlığını her eyalete doğrudan atadığı defterdara vermeye başladı. Meselâ Trabzon eyaleti meclisinin başkanı 1853 yılında aynı zamanda defterdar olan Nüzhet Efendi idi [TV, 480].

Osmanlı eyaletlerinde oluşturulan meclislerin büyük bir bölümünde olduğu gibi Trabzon eyaleti meclisinde de kanunsuz hareketler kısa zamanda baş gösterdi. Zira meclis üyelerinin seçimini belirleyen sistem, eskiden halka zulüm etmiş pek çok eyalet ileri geleninin meclis azası olmasına imkan veriyordu. Bu kimseler Tanzimat ilkelerini henüz tam anlamıyla sindirememiş olduklarından kanunsuz hareketlere kolaylıkla sapabiliyorlardı. Nitekim Trabzon meclis üyelerinden Ali Ağa ile Hacı Bey'in kanuna aykırı davranışları ve eyalet meclisindeki buna benzer uygunsuzluklar hükümetin dikkatini çekmişti. Bu nedenle hükümet Trabzon'a gönderilmek üzere, meclis üyelerinin araştırılmalarını içeren bir talimatnâme hazırladı. Bu talimatın amacı eyalet meclisinin ıslahıydı. Yapılan tahkikat sonucunda meclis azasından olan Ali Ağa ve Hacı Bey'in asker sevki sırasında rüşvet aldıkları anlaşılmış ve bu iki kişi meclisten uzaklaştırılmışlardı. Yerlerine Tayyar Bey ile Hacı Emin Bey meclis azası olarak atanmışlardı [A. MKT. UM, 237/85; A. MKT. UM, 238/100].

1842 yılı Mart ayından itibaren yürürlüğe giren yeni düzenleme ile birlikte kazalarda da birer meclis oluşturulmasından dolayı Trabzon eyaleti dahilindeki kazalarda da bu türden meclisler teşkil edildi. Meselâ Trabzon Sancağı içinde bulunan Rize kazasında böyle bir meclis kaza müdürünün başkanlığı altında meydana getirilmişti [A. MKT. UM, 24/42]. Ayrıca Trabzon dahilindeki Çamaş kazası meclisinin de talimatnâmeye uygun olarak bir müdür, nâib, tahrirat kâtibi ile dört üyeden oluştuğunu görmekteyiz [A. MKT, 159/91].

Kaza müdürleri, bölge ileri gelenlerince seçiliyorlardı. Müdürlere önce maaş bağlanmaması uygun görülmüşse de bazı kaza müdürlerinin fahrî hizmet vermek yerine rüşvet ve benzeri yolsuzluklara sapmaları üzerine idaresini üzerlerine aldıkları kazanın büyüklüğüne göre maaş bağlanması kararlaştırıldı. Müdürlerin,

işleri düzenli bir şekilde yürütebilmeleri için yanlarına yeterli sayıda kâtip ve memur verildi.

Kaza müdürlerinin yolsuzluk yapmamaları için kefâlet usulüne başvurulmaktaydı. Aslında bu kefalet sistemi Osmanlı Devleti'nde çok başvuru alan bir yöntemdi. Nitekim mahalle ya da köy halkına imam ve muhtarın kefil olduklarını görmekteyiz. Aynı şekilde muhtelif konularda da bu sistem tatbik edilmişti. Meselâ iskan olunan aşiretlerin yerlerini terk etmemeleri için birbirine kefil yapıldıkları anlaşılmaktadır. Bu uygulamaya paralel olarak Trabzon'daki kaza müdürleri tayin olunurken kefil göstermeleri isteniyordu. Hatta maaş ile yapılan atamalarda da bu metod uygulanmaktaydı. Meselâ Görele kazası müdürü Emin Efendi azledilerek yerine kefaletle Hacı Tahir Efendi 1200 kuruş maaş ile atanmıştı [AD, 419; s. 14]. Yine açıkta bulunan Gümüşhane kaymakamlığına kefâlet usulü ve 6.000 kuruş maaş ile İsmail Paşazâde Mehmet Bey tayin edilmişti [AD, 425, s. 164]. Canik Sancağı, Çarşamba, Terme ve Fatsa kazalarının müdürleri azledilerek kefâlet usulü ile, Çarşamba kazası müdürlüğüne Hacı Mehmet Ağa, Terme kazasına Ömer Lütfi ve Fatsa kazasına da Halil Ağa 1000'er kuruş maaş ile atanmışlardı [AD, 425; s.97]. Ancak hükümetin kaza müdürlerinin tayininde kefalet usulünü uygulaması ve onlara maaş bağlanması bu memurların yolsuzluklarına engel olamadı. Gerçekten de Trabzon merkezindeki yolsuzluklar sancak ve kazalarına da sirayet etmişti

Kazalar kaymakam ve müdürlerinden bazılarının bu kanunsuz hareketleri eyalet ahalisini bu memurlara karşı güvensizliğe ittiği gibi, halk arasında sıkıntı ve nefrete yol açtı. Trabzon Meclis-i Kebiri bu tür davranışlara cesaret eden memurların, eyaletin çok nazik bir mahal olması ve suçluların mahkemelerinin hemen sonuçlanamayacağı gibi nedenlerle bir kısmının becayış suretiyle memuriyetini başka yerde devamını sağlarken çok gerekli görülenleri de azl etme yoluna gitti. Ancak hükümet kaza müdürlerinden bazılarının haksız yere azl edildiklerine dair şikayetler olması üzerine Trabzon valisinden, azli söz konusu olan kimselerin önceden hükümete bildirilmesini istedi. Bundan sonra hakkında şikayet olan şahısların öncelikle sadarete yazılıp cevap beklenmesi yoluna başvuruldu. [A, MKT. MVL, 11/53]

Hükümet yolsuzlukların devam ettiği haberini aldığı eyaletlere sık sık uyarı yazıları gönderiyor ve Tanzimat'ın özünün zulümü def etmek olduğunu tekrarlıyordu. Nitekim aralarında Trabzon'un da bulunduğu Cazayir-i Bahr-i Sefid, Aydın, İzmir, Erzurum gibi pek çok eyalate 2 Kasım 1849 (15 ZA 1265) tarihli bir yazı gönderildi. Bu yazıda eyalet valisi, mutasarrıf, muhassıl, kaymakam ve kaza müdürlerinin halkı adaletli bir şekilde yönetmeleri ve işkence ve zulümden kaçınmaları bir kez daha önemle vurgulanmaktaydı [AD, 171, s. 81].

Sadaretin tüm uyarılarına rağmen Trabzon eyalet, sancak ve kazalarında bu türden olaylar devam etti. Zira Tanzimat ilkelerinin uygulanmasında en önemli engel kadro unsuru idi. Buna dair bazı örnekleri aşağıda sıralamayı faydalı gördük.

Çarşamba kazası kaymakamı olan Hacegân-ı Divânı-ı Hümâyundan Esad Efendi, kaza meclisi ile ittifak kurmuş ve Tanzimatın temeline aykırı olan hareketlerde bulunmuştu. Esad Efendi halkın elindeki arazi senedlerini kabul etmemiş, onlara mülk ve eşyalarını düşük fiyatla sattırıp fakir halktan 44.000 kuruş almıştı. Ayrıca iki kişi arasındaki miras davasında haksızlık yapmış ve diğer iki kişiden de usule aykırı vergi almıştı [A. DVN, 57/1].

Karahisar-ı Şarkî sancağı kazası müdürü Koca Ağa'da, kaza halkı tarafından, ağanın oğulları ve kardeşlerinin her birinin bir kaza müdürü gibi davranarak halka istediklerini yaptırmakla suçlanmıştı. Ayrıca Koca Ağa ve yandaşları verginin büyük bir bölümünü fakir halka yükleyerek zorla tahsil yoluna gitmişlerdi. Kaza ahalisi bu müdürün azlini sadarettten istemişse de verilen cevapta müdürlerin durumunun araştırılması gerektiği bildirilmişti [A. MKT. UM, 25/38].

Yine Gümüşhane sancağı kaymakamı Tevfik Bey hakkında, zimmetine para geçirdiği konusunda kaza halkının şikayeti olmuş, ancak yapılan ilk tahkikatta Tevfik Bey'in böyle bir uygunsuzluk içinde bulunmadığı anlaşılmıştır [A. DVN, 61/39-1]. Ancak, kaymakam hakkındaki şikayetlerin ardı arkası kesilmediğinden [A. DVN, 59/50] Tevfik Bey hakkındaki tahkikat yeniden başlatılmıştı. Sonuçta onun zimmetine para geçirmesinin yanında halka zulüm derecesine varan pek çok kanunsuz harekette bulunduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Tevfik Bey görevinden

alınarak Balahor kazası müdürü Tahir Ağa Gümüşhane kaymakamlığına getirilmiştir [AD, 425, s. 132].

Çarşamba kazası müdürü Hacı Bekir Bey de aynı gerekçe ile azledilerek yerine kefalet usulü ile Hacı Nuri Bey getirilmişti [AD, 420, 1851, s. 23].

Ordu sancağı kaymakamı Refet Bey'in halktan rüşvet talebinde bulunduğu bölge müfettişi Osman Efendi tarafından sadarete bildirildi. Nihayetinde kaymakam azledilerek yerine Karahisar-ı Şarkî kaymakamı Galip Bey, ondan boşalan yere de rikâb-ı şahane kapucubaşlarından Hacı Hüseyin Ağa getirildi [A. MKT. MVL, 47/97].

Bu örneklerden yola çıkarak Tanzimat öncesinde oldukça yaygınlaşan rüşvet, zulüm, haksızlık ve benzeri hareketlerin kolay kolay önlemediğini söylemek mümkündür. Gerek hükümet üyeleri gerekse vilayet üst yönetimi iyi niyetli olsa da halk ile doğrudan irtibat kuran kadroların eski alışkanlıklarını sürdürmeleri idarî açıdan en önemli sıkıntıyı oluşturmaktaydı. Dolayısıyla Tanzimatçıların idarî hizmetleri yürütürken karşılaştıkları bu güçlükleri daima göz önünde bulundurmak gerekmektedir [ÇADIRCI, 1994, s:295-299]. Bununla birlikte kötü örneklerin çokluğuna rağmen kanun ve talimatlara uygun hareketlere önem veren pek çok memur vardı. Meselâ Canik sancağı mutasarrıfı Ramiz Paşa adalet ve dürüstlüğü ile tanınmaktaydı [A. DVN, 112/12].

Tanzimat'ın Trabzon'da uygulanması sırasında hükümetin sık sık yönetici değiştirmesi de idarî çalışmaların istenilen doğrultuda gelişmesine engel olmuştu denilebilir. Nitekim 1839-1856 yılları arasında Trabzon'da, Hazinedarzâde Osman Paşa (1827-1842), Hazinedarzâde Abdullah Paşa (1842-1845), Damat Halil Rifat Paşa (1845-1846), Tepedelenli İsmail Rahmi Paşa (1846-1847), Hayreddin Paşa (1847-1849), Bekir Rüstem Paşa (1849-1851), Abdurrahman Sami Paşa (1851-1851), Ahmet Vasıf Paşa (1851-1852), Sadr-ı esbak İbrahim Sarım Paşa (1853-1853), Mehmet İsmet Paşa (1853-1854), Çerkez Hafız Ahmet Paşa (1853-1854) adlı kişiler valilik yapmış olup böyle geniş bir eyalette valilerin ortalama görev süresinin birbuçuk yıl civarında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla memurları ve çevreyi tanıyan, halkla iyi diyalog kurabilen yönetici eksikliğini burada en belirgin şekilde görmekteyiz.

2.3.3. Askere Alma Usulünün Uygulanması ve Zaptiye Teşkilatının

Kurulması

Askerî alanda, 1843 ve 1846 yıllarında yapılan düzenlemelerle kanuna bağlanan kur'a usulü ülke genelinde uygulanmaya başlandı. Ordu meclisi tarafından nüfus defterleri incelenerek askerlik yaşına gelmiş olanlar tespit edildi ve bunlar ayrı bir deftere kaydedildi. Böylelikle o yıl için gerekli er miktarı tespit edilmiş oluyordu.

Kur'a-yı şer'iyeye göre askere alma usulü eyaletler dahilindeki çalışmalarla devam ettirildi. Anadolu Ordu-yu Hümâyun dairesinde bulunan Trabzon eyaletinde de yeni usule göre asker alma çalışmalarına başlandı. Öncelikle, eyalet dahilindeki kazalarda nüfus sayımı yapıldı. Ardından eyalette bulunan yaş defterleri kur'a memuruna verilmek üzere mecliste korunurken, diğer bilgilerin yer aldığı defterlerde ordu müşirine, sonra da seraskerliğe gönderildi.

Dar-ı Şura'da incelenen bu defterler Bâb-ı Âli'ye verildi. Burada gerekli işlemleri yapılan defterler kazalara ayrı ayrı gönderildi. Kazalara kur'adan 20 gün önce gelen kur'a memurlarına ise birer aylık ücretleri ve harcırahları verilmişti. Kur'aya katılması gerekli asker adaylarına da önceden haber verilerek kur'a günü hazır bulunmaları sağlandı. Kanun gereği, kur'a memurları Trabzon kaza merkezlerine vardıklarında ellerindeki yetki belgesiyle padişahın emrini kaza zabıtine, hakim ve ileri gelenlerine göstererek ilgili maddeleri açıkca okuyup nüfus defterleri ile kendi ellerinde bulunan defterleri karşılaştırdılar. Kur'adan hemen önce bir yoklama ile kur'aya gelmemiş olanlar tespit edilerek böylelerinin isminin yanına "*kur'asız asker*" ibaresi not edilirken kur'ada hazır bulunanların isimleri yanına da mevcut anlamında "M" harfi yazıldı. Eyalet dahilindeki kazalarda, kur'aya katılanların huzurunda padişahın emri okundu ve ardından kur'adan muaf tutulacak olanların kur'adan çıkarılmalarına geçildi. Öğrenci olanlar imtihan edilmek üzere ayrılırken, yalnızlık ve sağlık durumunun uygunsuzluğu nedeniyle askerlikten muaf olmak isteyenlerin durumları tahkik edilmeye başlandı. Bu işlemten sonra kur'aya katılması kesinleşenlerin isimleri yanına "K" harfi not düşüldü. Kur'a öncesi hazırlıklar böylelikle tamamlanınca kur'a çekilmesine geçildi. Kur'a, kanun gereği sadece imam tarafından çekildi ve onun dışındaki

birisine kur'a torbası teslim edilmedi. Kur'a bitiminde askere gitmesi belli olanlar meclis huzuruna çağrılarak kendilerine, askerlik hizmetinin bir vatan borcu olduğu hatırlatıldıktan sonra onlara ailelerini görmeleri ve işlerini bitirebilmeleri için 20 gün izin verildi. Böylelikle eyalet dahilindeki pek çok kazada hiçbir kanunsuz harekete yer verilmeden kur'a usulü kolaylıkla uygulanmış oldu.

Meselâ Trabzon eyaleti Giresun sancağı kazalarından olan Tirebolu kazasında kur'a usulünün kolaylıkla uygulanarak ve alınan askerlerin Anadolu Ordu-yu Hümayun dairesine gönderilmişti [İD, 10504].

Gümüşhane kaymakamı Mehmet Tevfik Efendi'nin 11 Aralık 1848 (15 Muharrem 1265) tarihli yazısında Anadolu'yu Ordu-yı Hümâyün dairesi için gerekli yeni askerlerin kur'a usulü ile alımı yapılmış ve sonuçta Gümüşhane sancağından 563 neferin ismine kur'a isabet ettiği bildirilmiştir [İD, 10504].

Eyalet dahilinde kur'a usulünün rahatlıkla uygulandığı bir başka bölge de Lazistan sancağı idi. Lazistan mutasarrıfı Abdüllâlî Efendi ile Raşid Ağa tarafından, Batum kazası ile Çürüksu kazası kur'ası yapılmıştı. Ayrıca bu sancak dahilindeki Acara-yı Ulya, Sufla ve Mahçil kazalarının kur'ası da Abdurrahim Ağa'nın nezareti altında çekilmişti. Öte yandan sancağın diğer kazalarından Hopa, Artvin, Atina kazalarında da kur'a usulü hiçbir uygunsuzluğa neden olmadan uygulanmıştı [İD, 15453].

1846 Askerlik Kanunnamesi'nde gönüllü askerlik hususunun yer almasından sonra diğer eyaletlerde olduğu gibi Trabzon sancak ve kazalarında da gönüllü olarak askerlik mesleğini seçenler olmuştu.

Nitekim Sürmene kazası hanedanından Hasan Emin, Mikdad ve Cafer ağalar kur'asız olarak Asâkir-i Bahriye-yi Şahane mesleğinde istihdam edilmişlerdi. Vali Mehmet Hayreddin Paşa'nın isteğiyle halka örnek teşkil etmelerinden dolayı bu kişilere onbaşılık nişanı verilmişti [İD, 10671].

Yine Trabzon eyaleti Gümüşhane sancağından 70 kişi kendi rızaları ile askerlik mesleğini seçmişlerdi. Serasker Mehmet Ali Paşa'nın sadarete sunduğu yazısında gerek kur'a usulünün bu bölgede kolaylıkla uygulanması ve gerekse sancaktan hayli kimsenin gönüllü askerliğe katılmış olmalarından dolayı hükümetin, bu bölge ahalisine teşekkürlerini bildirmek ve gönüllü asker olan 70

neferin isimlerini Takvim-i Vekâyi'da ilânını istemiş, isteği padişahın iradesi ile kabul edilmişti [İD, 10688].

Yine Trabzon eyaleti Tonya kazasında 27 kişi kendi rızalarıyla askerlik mesleğine dahil olundukları, Takvim-i Vekâyi nüshalarında ilân edilmişti [TV, 395].

Ancak kur'a usulünün kazalarda uygulanışı her zaman bu kadar rahatlıkla kabul görmeyebiliyordu. Nitekim Rize kazası Karıkma nahiyesi ile kaza ahalisinden Ekşioğulları ve idarelerinde bulunan 6 köyden 1849 senesi kur'a çekilişine davet edilenler gitmemişlerdir. Ayrıca kur'a çağını geçen birkaç kişi de redif olarak askere yazılmaları gerektiği halde buna da icabet etmemişleridir. Bu yüzden ahali arasında çıkan huzursuzluklar halkı rahatsız etmeye başlamıştı. Nihayetinde kazadaki uygunsuzluğu def edemediği düşünüldüğünden kaza müdürü Şevki Ağa görevden alınarak Akçaabat kazası müdürü Kalcızade Mehmet Bey'in buraya tayin edilmesi Trabzon meclisince Sadarettin istenmişti. Tayin edilecek kaza müdürünün öncelikle kur'a firarileri ile eşkiyalık yaparak kazanın huzurunu bozanları yakalaması Trabzon Meclis üyelerinin en büyük dileği idi [A. MKT. UM, 24/42]. Zira 1846 kanununa göre kur'a firarisi olanlar hemen tespit edilerek yakalanmaları için gerekli işlemlere başlanmalı idi.

Rize kazası örneğinde olduğu gibi bu tür firar olayları eyaletin diğer bazı kazaları ile Trabzon dışındaki eyaletlerde de görülmekteydi. Ancak kur'a firarilerinin 1846 askerlik kanununca cezalandırılmaları amacına yönelik yapılan takiplerde şiddete yer verildiği ve bu nedenle firarilerin canlı olarak ele geçirilemedikleri İstanbul'da duyulmuştu. Bu sorunu çözmek amacıyla hükümet 22 Ağustos 1850 (13.10.1266) tarihli yazısında kur'a firarilerinin yakalanmasında silahın son çare olarak kullanılması gerektiği vurgulanmıştı. Ayrıca bundan böyle bu tür kişilerin yakalanmasında Zaptiye memurlarının görevlendirileceği ve bu memurların firarileri canlı yakalayabilmek için her türlü çareyi denemeleri gerektiği de belirtilmişti [A. MKT. MVL, 30/49].

Bilindiği gibi Tanzimat Fermanı ile üzerinde önemle durulan bir husus da can, mal emniyeti ile namus dokunulmazlığı idi. Bu nedenle hükümet tüm eyaletlerde iç güvenliğin sağlanmış olmasına, halkın huzur ve refah içinde yaşamalarına büyük bir önem vermekteydi.

1844 yılına kadar iç güvenliğin sağlanması meselesi eski örgütlerle yürütülmeye çalışılmıştı. Nizamiye ve redif askerleri eyaletlerdeki halkın can, mal ve namus emniyetini sağlamakla görevli idiler. Ancak bu meselenin ehemmiyeti ve büyüklüğünün farkında olan hükümet, sadece bu işle uğraşacak bir örgütün kurulması için bir takım çalışmalar içine girmekte gecikmedi. Eyalet valileri ile yazışma ve görüşmeler sonucunda hükümet, 8 Haziran 1844 tarihinde alınan bir kararla tımarlı sipahi örgütünü kaldırarak yerine "Zaptiye Teşkilatı" nı kurduğunu ilân ettiği [ÇADIRCI, 1991, s. 318].

İçlerinde Trabzon eyaletinin de bulunduğu Edirne, Selânik, Hüdavendigâr, Ankara, Aydın, Halep, Van, Şam-ı Şerif, Bağdat gibi Tanzimat'a dahil edilen eyaletlerin vali ve kaymakamları ile Anadolu ve Arabistan orduları müşirlerine gönderilen sadaret yazısında şu hususlara yer verilmekteydi [AD, 387, s. 37-39]:

1. Vali ve kaymakamların yönetimlerinde bulunan bölgelerde ne kadar tımarlı sipahi varsa (Eşkinici) gelirleri ile belirlenmelidir. Buna göre yıllık gelirleri 500-1000 kuruş arasında değişenler "*Piyade Zaptiye Neferi*", 1000-2000 kuruş veya daha çok gelire sahip olanlar da "*Süvari Zaptiye Neferi*" olarak görevlendirilmelidir.

2. Piyade zaptiye erine yiyecek bedeli ile birlikte ayda 60 - 70, bazen 80 kuruş ödeneceği düşünülerek bunun yılda ortalama 750 - 900 kuruşun altında kalan piyadelere ve 1800 kuruştan az alan süvarilere ileri de maliyenin uygun göreceği şekilde fark verilecektir.

3. Tımarlı alayları ve subaylarının bir kısmı nizamî orduda görev almış olduklarından, kalanlar isterlerse aynı şekilde orduya katılabileceklerdir. Ancak bunu istemeyenler piyade eri ve zaptiye süvari eri olarak hizmet etmeleri şanlarına ve mevkilerine uygun düşmeyeceğinden, bu kişilerin bölgelerinin eyalet merkezlerine çağrılarak, durumun kendilerine anlatılması ve zaptiye teşkilatında subay olarak görev yapmaları için teklifte bulunulması gerekmektedir. Bunu kabul etmeyerek evlerinde oturup ticaretle uğraşmak isteyenler olursa gelirlerine bedel vermeleri zorunludur. Bu yolu seçenlerden kılıç, tabanca, at takımı gibi devlete ait eşya alınıp listesi yapılarak hükümete bildirilmelidir.

4. Zaptiye görevinden ayrılmak isteyenlerin tımarları hazineye devredileceğinden böylelerinin ad, ünvan ve tımar gelirleri, kaymakam ve valiler tarafından derhal belirlenip kendilerinden yazılı başvuru alınarak merkeze iletilmelidir.

5. Tımar sahiplerinden hanedan mensubu okur-yazar olanların piyade ya da süvari olmaları şanlarına uymayacağından bunların düzenli orduda görevlendirilmeleri yahut askerî okullara öğrenci olarak görevlendirilmeleri halinde, okul masrafları çıkarıldıktan sonra maaş bağlanarak tımarların hazineye devredilmesi gerekmektedir.

Sadaret yazısındaki bu kurallar gönderildiği tüm eyaletlerde uygulamaya konulmaya başlandı. Ancak önceden düşünülmeyen bazı konular problem oluşturdu. Bilhassa Trabzon, Erzurum Kars, Çıldır, Van gibi eyaletlerdeki tımarlı sipahi miktarı zaptiye neferi ihtiyacının çok üstünde idi. Bunları başka eyaletlerde görevlendirmek ortaya yeni güçlükler çıkaracağından geçici bir önlem olarak, bu eyaletlerdeki ihtiyaç fazlası tımar sahiplerinin topçu askerî ya da kale muhafızı olarak isdiham edilmelerine karar verildi [ÇADIRCI, 1991, s. 319].

Yeni oluşturulan zaptiye erlerinin en başta gelen görevi iç güvenliği sağlamaktı. Bununla birlikte suçluları mahkemeye getirip götürme, vergi memurlarına refakat ederek onları koruma, posta tatarlarının güvenliğini sağlama gibi görevleri mevcuttu [ÇADIRCI, 1991, s. 319, 320].

Hükümet, zaptiye örgütünün kurulmasına paralel olarak, eskiden beri süregelen diğer güvenlik önlemlerini de yeniden ele aldı. Bilhassa köyden kente göç ve aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmeleri konusu üzerinde çalışmalar yapıldı. bunlardan hükümetin önemle üzerinde durduğu husus iç seyahatin sıkı kurallarla izne bağlanması olmuştur. Mürûr tezkereleri basılarak tüm eyalet ve sancak merkezlerine gönderilmiş, eyalet ve sancak merkezlerinin kurala uygun olarak tezkere vermeleri sık sık hatırlatılmıştır. Seyahat edenlerin, sorulduğunda tezkerelerini zaptiye erlerine göstermeleri, kaza, kasaba yöneticileri ile köy muhtarları, liman reisleri ve karantina memurlarının da tezkere kontrolü yapmaları, yabancılardan da tezkere istenmesi hükümetçe alınan kararlar arasındaydı [ÇADIRCI, 1991, s. 321].

İç seyahatte güvenliğin sağlanması ve hiç bozulmaması amacıyla yürürlüğe konulmuş olan mürûr tezkeresi uygulamasının temeli kefalet usulüne dayanmakta olup bu uygulamaya dair Trabzon'daki bir kaç örnek aşağıya alınmıştır.

Trabzon dahilindeki Şirin Hatun mahallesinde oturan Kara Kız adlı bir hanım bazı işleri için üç ay müddetle İstanbul'a gitmek üzere ruhsat isteğinde bulunmuş ve Meclis-i Vâlâ'ca yapılan müzakere sonucu hanımın kendisine güvenilir bir kefil bulması şartıyla işleri için İstanbul'a gitmesine izin verilmişti [AD, 420, s. 124].

Trabzon merkez sancağında Teke mahallesi sakinlerinden olan Selime Hatun'un gelini ve iki torununu yanına alarak İstanbul'da esnafılık yapan oğlu Hasan'ın yanına gitmesinde Meclis-i Vâlâ'ca bir beis görülmemiştir. Ancak Selime Hatun'un da üzerine düşen vergi konusu kefile bağlanmıştır [AD, 419 s.111].

Trabzon tüccarlarından olan Hasan ile kardeşi Hacı Hüseyin Efendi, eşi ve üç çocuğunun bazı işleri görmek amacıyla üç ay müddetle İstanbul'a gitmelerine, üzerlerine tahsis edilmiş verginin kefaletle bağlanması şartıyla izin verilmişti [AD, 419, s. 51].

Yine Trabzon eyaleti Rize kazası sakinlerinden Kara Ali'nin kızı Şerife Hatun'a, eşi oniki senedir İstanbul'da bulunduğu için kendisinin kimsesiz kalması nedeniyle yerine kefil bırakarak İstanbul'a gitmesine ruhsat verilmişti [AD, 419, s. 67].

Mürûr tezkeresi alanlar arasında gayr-i müslimlere de rastladık. Meselâ Trabzon merkez sancağında Tuzlu Çeşme mahallesinde oturan Elene adlı bir kadının eşi Bostancıoğlu Nikola adlı zimmi borç yüzünden zor duruma düşmüş bu durumdan kurtulmak için İstanbul'da bulunan dükkanını satmak üzere İstanbul'a gitmek için izin isteğine hükümet olumlu cevap vermiştir. Sadaretin bununla ilgili yaptığı açıklamada, bu gibi işlerde belirli bir süre için İstanbul'a gitmek isteyen kişilerin burada işlerini gördükten sonra hemen geri döneceklerine dair yerlerine güvenilir bir kefil gösterdiklerinde kendilerine izin verileceği yazılı idi [A. MKT. MVL, 30/42].

2.3.4. Malî Alandaki Faaliyetler

Muhasıllar aracılığıyla vergi tahsili usulünün umulan sonucu vermemesi, hükümetin tekrar iltizam usulüne dönmesine neden olmuştu (1841). Eyaletlerde malî işleri düzenlemek ve muhasılların yerini almak üzere defterdarlar görevlendirilmiştir.

Defterdarlar Tanzimat'a dahili düşünülen bölgeler bakımından önem taşımaktaydı. Bu tür bölgelerde Tanzimat'ı uygulamak amacıyla ilk iş olarak defterdar ve tahrir memuru gönderilmekteydi. Nitekim ilgili bölümde belirttiğimiz gibi, Trabzon eyaletinin de Tanzimat'a dahili buraya gönderilen Arif Zeki Efendi aracılığıyla başlamıştı [İMM, 2471]. Arif Zeki Efendi'nin görevi, bölgenin gelir kaynaklarını yeniden yazdırıp birer suretlerini maliye nezaretine bildirmek ve eyaleti Tanzimat uygulamalarına tam olarak hazır hale getirmektir. Sonraki yıllarda da Trabzon eyaletinin malî işlerini düzenlemek üzere Raşid Efendi (1847-1847), Necip Efendi (1848-1850), Mehmet Arif Efendi (1850-1851), Salik Efendi (1851-1851), Hasan Tahsin Efendi (1851-1852), Nüzhet Efendi (1852-1855) defterdar olarak görevlendirilmişlerdir [TV, 322, 356, 392, 458, 451, 474, 480]. Defterdarlar bölgenin belirlenen gelirin göre, eyalet halkından sandık emini aracılığıyla vergiyi alarak bir kısmını bölge giderleri için ayırıp, geri kalanını hazineye göndermekle yükümlüydüler. Ne yazık ki, çok geçmeden defterdarlar da diğer kurumlardaki memurların yaptıkları gibi kanuna aykırı hareketlerde bulunmaya başlamışlardı. Meselâ Trabzon eyaleti defterdarı Salik Efendi'nin tahsili gerekmeyen bazı rüsumatı zor kullanarak halktan almak, meclis reisi olmasına rağmen meclis azalarının yaptığı kanunsuz hareketleri desteklemek gibi kanuna aykırı davranışlarda bulunduğu anlaşılmıştı. Defterdarın eyalet dahilinde ve meclis içindeki olumsuz davranışları, bölgede halkından bazı kimseleri rüşvet almak, adam öldürmek, yol kesmek gibi diğer kanunsuz hareketlerin oluşmasına neden olmuştu. Tüm bunlardan rahatsız olan bölgenin tüccar, âyân, ulemasından pek çok kişi bir mahzar düzenleyerek durumu hükümete bildirmişlerdi. Nitekim çok geçmeden görevinden alınan Salik Efendi'nin yerine defterdarlık hizmetine Hasan Efendi tayin edilmiştir [A. MKT. UM, 201/33; A. MKT. UM, 204/21].

Tanzimat öncesine ait muhtelif türleri bulunan "*tekalif-i örfî*" vergiler 1840 yılında kaldırılmış ve bunların yerine "*ancemaatin vergi*" adı altında tek bir vergi

tahsiline başlanmıştır. Bu verginin, tevzi edilecek tutarını tesbitte kaldırılan örfi tekâlifin toplamı esas alınmış, mükellefler arasında paylaştırılırken dikkate alınacak olan ödeme gücü de yapılan tahlil sonucu belirlenmiştir [Şener, 1992, s. 260].

Hükümetçe 1845 yılından itibaren vergiyi yılda iki taksitle ödeme yerine mahsulün alındığı aylarda ve bölgenin durumuna göre yıl boyunca alınması uygun görülmüş ve Trabzon eyaletinde de böyle bir uygulamaya geçilmiştir [Çadırcı, 1991, s. 341].

Her köy ve mahalle halkının Tanzimat'dan önce de ödemek zorunda olduğu örfî tekâlîfe karşı alınan vergiye hükümet üç defa zam yapmıştır. "*Karantina Resmi*" adı verilen birinci zam karantina binalarının masrafları için konulmuştu zira Trabzon eyaletinde 1847 yılında bölgeye epeyce zarar veren kolera hastalığıyla mücadele edebilmek için, öncelikle bir Meclis-i Tahaffuz Odası tesis edilmiş [İD, 8261] ve bir karantina binasının yapılması için harekete geçilmişti. Müteveffa Ömer Paşa'nın vakfı olan arsada böyle bir karantina binasının, Trabzon halkından karanti resmi diye anılan vergi zammı ile yapılması düşünülmüştü [İD, 8970].

Hükümetin vergi hususundaki ikinci zammı "*İспенç rûsûmu*" adı ile 1849 yılından itibaren halktan alınmaya başlanmıştır. Gerçi ispenç rûsumu Osmanlı tebasından eskiden beri alınmakta olan bir vergi çeşidiydi. Tanzimat ile birlikte eyaletlerin belirlenmiş vergilerine ek olarak alınmaya başlanan bu verginin tahsilinde de bazı kanunsuzluklar yapılmıştır. Nitekim içlerinde Trabzon eyaletinin de bulunduğu Tanzimat'a dahil edilen yerlerdeki vali, mutasarrıf, kaymakam, defterdar ve mal müdürlerine gönderilen 4 Ocak 1847 (15 Muharrem 1263) tarihli Sadaret yazısında bu konuya değinilmekteydi. Yazıda, "*mutaddır*" diyerek bu verginin tahsili sırasında halka zulüm yapılmakta olduğu belirtildikten sonra bu tür davranışların yetkililerce önlenmesi ve vergisini ödeyenlere "*edâ tezkeresi*" verilmesi gerektiği önemle vurgulanmıştı [A. MKT. MVL, 3/4]]. Hükümetin yaptığı üçüncü zam ise ihracat rûsumuna karşılık olarak yapılanıdır. Yabancı devletlerle yapılan anlaşmaların bir sonucu olarak ihracat vergisinin %4 azaltılıp her yıl %1 oranında eksiltmek suretiyle neticede %1'e indirilmesinden ötürü, hazinenin kaybını telafi etmek için yapılan zam, vergi mükelleflerine ağır bir yük olmuştu.

Osmanlı Devleti tebasından eskiden beri alınmakta olan muhtelif vergiler, her bölge için belirlenen vergiye ilave yapılmak suretiyle Tanzimat'ın ilânından sonra da tahsil olunmaya devam edilmiştir. Meselâ, Karahisar-ı Şarkî sancağına bağlı Namırza köyünden alınan "*Zecriye Rûsûmu*" nun bedeli halkın ödeyeceği vergiye ilave edilmişti [IMV, 7024].

Tanzimat'ın ilânından sonra da alınmaya devam edilen diğer bir vergi türü de "*Gümrük Resmî*" idi. Tanzimattan önce gerek iç ve gerekse dış gümrüklerin resimleri her yerde aynı olmayabiliyordu. Gümrük Resmî'nin adı her bölgenin geleneklerine, ticarî mevki ve özelliklerine göre değişebiliyordu. 1709 tarihli Trabzon sahil gümrüğü nümunesine göre Trabzon iskelesinin gümrüğünün, ihtisab, "*bacı ubur*" vergileri ile idare edilen müstakil bir mukataa idi. Buradan sağlanan gelirlerin hepsi Hazine-i Âmire'ye gelir olarak yazılıyordu [Karamursal, 1989, s.193]. Tanzimat'la birlikte gümrük vergilerinin gelirleri maliye hazinesine nakledilmeye başlanmıştır. 1847 yılında Trabzon gümrük resminin, Emtia Gümrüğü tarafından görevlendirilen Raşid Bey'e emanet usulü ile verildiğini görmekteyiz [ID, 7182].

Tanzimat sonrasında Trabzon eyaletinden alınan birkaç gümrük resminden biri de "*Duhan Gümrüğü*" idi. Eyalet dahilindeki nefis-i Trabzon, Polathane, Bafra, Tirebolu, Giresun, Keşap kazaları ile Samsun ve dahilindeki kazalardan olan Sinop gümrüğü duhan rûsumu 1851 yılından 1853 yılına kadar emaneten idare olunmak üzere 1000 kuruş zam yapılarak 44000 kese bedel ile Emin Efendi idaresine verilmişti [IMV, 7589].

Diğer eyaletlerde olduğu gibi Trabzon eyaletinin vergi tahsilatında birtakım adaletsiz ve kanunsuz işler yapılmaktaydı. Bu tür uygulamaların yapıldığı yerlerden biri olan Rize kazası halkı eskiden beri ödemek zorunda oldukları İmdad-ı Hazeriye ve İmdad-ı Seferiye adlı vergileri ödemede hiçbir kusur işlememişken, eski Trabzon Valisi İshak Paşa, padişahın emri olmadığı halde teftiş adıyla kazaya gelerek kanunsuz olarak halktan 31.000 kuruş Tekâlif-i Şaffe almıştı. Kanuna aykırı olan bu verginin tahsili sırasında Of ve Sürmene kazaları eşkiyalarından Sarı Alioğlu Mehmet Ağa ve adamları, bölge halkının ev, dükkan ve bağ bahçelerini yıkıp yağma etmişlerdi. Bunun üzerine halk, uğradıkları felaketi bir mahzar ile hükümete bildirip, meselenin çözülmesini istemişlerdir [CD, 806].

Ancak vergi hususunda hükümete yapılan tüm şikayetler her zaman gerçeği yansıtmayabiliyordu. Meselâ Rum metropolidinin Keşap kazası müdürü Mahmut Ağa'nın 1850 yılını hesaba katarak bölge halkına verilmiş olan cizye evrakını her birine 40 para zamlı dağıttığına dair bir iddiasının aslı olmadığı, yapılan tetkik sonucu anlaşılmıştır [A. MKT. UM, 30/49].

Bütün bu bilgilerden Tanzimat yıllarında malî konuda yapılan yeni düzenlemelerin hemen uygulanamadığını söylebiliriz. Gerek vergilerin tarhında ve tahsilinde başvuru deneme yanılma yöntemiyle sık sık karar değiştirilmesi, gerekse diğer konularda olduğu gibi vergi tahsilâtında istihdam edilecek bilgili, dürüst ve güvenilir memur bulunamayışı problemlerin en önemli sebebini teşkil etmekteydi. Elbette halkın, bilhassa da ileri gelen zengin zümrenin daha adaletli vergi ve malî düzenlemelere yanaşmadıklarını, bu tür teşebbüsleri engellemek için ellerinden geleni yaptıklarını unutmamak gerekir. Bütün bu faktörlerin etkisiyle Tanzimatın en fazla değer verdiği konulardan olan vergi adaletinin de Trabzon eyaletinde XIX. yüzyılın ortalarına kadar gerçekleştirilebildiğini söylemek mümkün görülmektedir.

2.3.5. İmar Faaliyetleri

Bilindiği gibi eyalet temsilcileri ile hükümet ileri gelenlerinin görüşmelerinin somut bir neticesi olan imar meclisleri kendilerine ayrılan bölgeleri gezerek raporlar hazırlamışlardı. Yol, köprü ve su yolu yapımı gibi sorunların dile getirildiği raporların, Meclis-i Valâ'da görüşülmesinden sonra İstanbul'a yakın bölgelerden başlanarak imar faaliyetlerine girişilmişti.

İmar meclislerinin kurulduğu yıl olan 1845 yılı, Trabzon eyaletinin daha bayındır bir hale getirilmesi amacıyla birtakım projelerin oluşturulduğu yıl olmuştur. Trabzon eyaletinde gelecek yıllardaki imar faaliyetlerinin özünü teşkil eden bu projeler, Vali Hazinedarzâde Abdullah Paşa dönemine rastlamaktadır. Gerçi selefi Haznedarzâde Osman Paşa, daha Tanzimat döneminden önce (1824) Trabzon şehrinin içme suyu meselesi üzerinde durmuş ve Değirmendere suyunu bütün masrafını kendisi ödeyerek şehre getirmişti. Halkın çok rağbet ettiği Değirmendere suyu üç saatlik mesafedeki Hoşoğlan denilen yerden geniş bir kanalla Gâvur Meydanı'nın doğusunda bulunan büyük bir hazneye akıyor ve

önemli bir kısmı kule boyundan yüksek bir arkın üzerinden Hisar'ın içine giriyordu. Kalan kısmı ise, şehrin diğer mahalle ve evlerine bölüştürülmüştü. Trabzon'un öneme haiz olan ikinci içme suyu Zümera suyu adını taşıyan su olup şehre iki saat uzakta bulunan bir köyden borularla getirilmiş ve Uzun Sokağın eski çeşmelerine kadar uzatılmıştır. Zümera suyu temiz bir içme suyu olmasına rağmen, az olması nedeniyle ancak Yenicuma'daki çeşmelere ve evlere yetmekteydi [Bijişkyan, 1969, s. 75-76].

Osman Paşa'nın eyaletin daha bayındır hale getirilmesi hususundaki katkıları onun ölümünden sonra da devam etti. Zira Osman Paşa vasiyetinde, masrafın malının üçte birinden ödenmek üzere, Trabzon'da su yolları, kemerler ve araba yolları yapılmasını istemişti. Nitekim Vali Abdullah Paşa Sadarete gönderdiği yazısında eyalet halkının içme suyu bulmakta zorluk çektiğini belirttikten sonra halkın daha çok ve leziz suya olan ihtiyacını karşılamak amacıyla Değirmendere olarak bilinen nehirden kanallar açtırarak bu meselenin çözümlenebileceği fikrini beyan etmiş ve böyle bir çalışma için gerekecek masrafın Osman Paşa'nın üçte bir malından karşılanabileceğini dile getirmişti [ID, 4387]. Eldeki belgelerden anlaşıldığı üzere Tanzimat yıllarında Trabzon'un içme suyu ihtiyacı büyük ölçüde halledilmişti.

1845 yılında eyaletin diğer önemli bir sorunu olan araba yolu meselesinin çözümü için, girişimlerde bulunuldu. Trabzon ve Gümüşhane arasındaki Çığa adlı dağ yolunun kolaylıkla kullanılabilmesi için bu mevkiye bir araba yolunun inşası düşünüldü. Zira böyle bir yolun açılması, Trabzon iskelesine gelen ticarî malların fazlalaşmasına zemin hazırlayabilirdi. Ayrıca Trabzon iskelesinin önüne set çekilmek suretiyle yeniden bir limanın inşası da gerekmekteydi. İskelenin etrafının taşlık olması, limanın yapımında kolaylık sağlayabilecek bir unsurdu. Trabzon'a yapılması düşünülen bu limanın ne kadar malolacağını belirlemek üzere hükümet tarafından bir memurun tayinini vali bir yazısında rica etmişti [AD, 387, s. 82].

1845 - 1846 yıllarında tüm imparatorlukta uygulanmasına geçilen imar faaliyetlerinin büyük bir bölümünü, yeni yolların yapılması oluşturmaktaydı. Bunlardan Trabzon-Erzurum yolu, hükümetin üzerinde titizlikle durduğu bir

faaliyet olmuştur. Hükümet tarihî Trabzon yolu için, 1846 yılında bir keşif bile yaptırmıştı [Saydam, 1994-a, s. 108].

Trabzon-Erzurum yolunun tesviyesi için hükümet tarafından görevlendirildiğini bildiğimiz ilk kişi Ebniye-yi Hassa hülefasından Hasan Efendi'dir. Hasan Efendi'ye 1000 kuruş maaş ve 4000 kuruş harcırah ile bu görev verilmişti. Doğu-Batı ticaretinin önemli noktalarından biri olacak olan Trabzon - Erzurum yolunun, daha güvenilir bir hale getirilebilmesi ve genişletilmesi için Trabzon'dan Balahor adlı köye kadar 29 saat mesafelik yolun, şose denilen ufak taşlarla tahkim edilmesi uygun görülmüştü. Ayrıca bu yolun devamı olarak bilinen Balahor'dan Erzurum'a ve Erzurum'dan Beyazıt'a kadar olan 48 saatlik mesafeyi içeren yolların genişletilip düzleştirilmesi için de karar alınmıştı. Bunun yanı sıra yol üzerinde ticareti kolaylaştırmak ve tüccarlar için daha cazip bir hale getirmek amacıyla yolun münasip yerlerinde han ve karakolların inşası lüzumlu görülmüştü. Adı geçen mahallerde yapılacak bu tür düzenlemeler için harcanacak masrafın miktarını belirlemek üzere Erkân-ı Harbiye'den görevlendirilen Hasan Efendi'nin yanına yolun muayenesi için bir de mimarın verilmesi kararlaştırılmıştı [CD, 2188].

Hükümetin Trabzon - Erzurum yoluna verdiği önemin 1848 yılında da devam etmekte olduğunu görüyoruz. Nitekim 17 Haziran 1848 (15 Recep 1264) tarihli arz tezkeresinde Trabzon yolunun malî ve mülkî işlerinin araştırılması amacıyla Muhsin Efendi'nin Trabzon eyaletine gönderilmek istendiği yazılı idi. Muhsin Efendi'nin görevini iyi bir şekilde ifade edebilmesi için hükümet tarafından biri gizli diğeri açık iki talimat hazırlandığı ve açık olan talimatın durumdan haberdar olması için Trabzon Valisi İsmail Rahmi Paşa'ya gönderilmesinin uygun olduğu belirtilmişti. Muhsin Efendi'nin görevini ne şekilde yürüteceğinin yazılı olduğu gizli talimat ise, öncelikle Padişahın onayına sunulmuştu. Sonuçta, sözü edilen gizli talimatın içeriği Padişahca da uygun görülmüş ve Muhsin Efendi'nin devlet erkanından olması itibarı ile kendisine 40.000 kuruş maaş verilerek görev yeri olan Trabzon'a gitmesi için gerekenin yapılmasına karar verilmişti [İD, 9364]. Muhsin Efendi'nin Trabzon'daki faaliyetleri hakkında bilgimiz olmamakla birlikte Trabzon-Erzurum yolunun yapım çalışmalarıyla ilgili asıl faaliyetlerin 1849 yılında Ticaret Nazırı İsmail Paşa'nın buraya gönderilmesiyle başladığını söyleyebiliriz. Hükümet, yolun tesviyesinin Trabzon Valisi'nin nezareti altında, ancak

İstanbul'dan gönderilecek özel bir memur eli ile yapılmasına karar vermişti. Buna göre Trabzon'dan Erzurum'a uzanan yollardan hangisinin seçilerek tesviye edileceği hususunu araştırmak için Ticaret Nazırı İsmail Paşa'nın Trabzon'a gönderilmesi uygun görülmüştü. Ayrıca yolun tesviyesi sırasında lüzumlu olacak alet edevat ile mühendislerin Nafia Nezareti tarafından sağlanacağı belirtilmiştir. Yine yol yapımında gerekli olabilecek araba vs gibi araçların ise Tophane-i Âmire'den tedarik edilerek Ticaret Nazırına verildikten sonra onun vakit kaybetmeden Trabzon'a gitmesine karar verilmişti [A. AMD, 19/4]).

İsmail Paşa'nın Trabzon eyaletine gelmek için yola çıktığı, eyalet valisine bir yazı ile bildirildi. Bu yazıda, Paşa'nın eyalete gönderilmesindeki gerekçe Trabzon ve havalisinin daha bayındır bir hale getirilebilmesi ile bölge tüccarı için ticareti daha cazip hale getirmek ve Trabzon'un ekonomisini bu suretle iyileştirmek olarak belirtilmişti. Yazıda Ticaret Nazırı İsmail Paşa'nın eyalete varmak üzere olduğundan bahisle Nazırın üzerine düşen görevi rahatlıkla yerine getirebilmesi için gereken kolaylığın gösterilmesi validen istenmekteydi. Bu nedenle nazıra yardımcı olması amacıyla kendisine eyalet meclisinden bir mutemet (sayman) verilmesi gerektiği bildirilmişti [A. MKT. UM, 37/2].

Ticaret Nazırı İsmail Paşa'nın Trabzon'a gönderilmesinden dolayı vali ve eyalet ileri gelenlerinin duyduğu memnuniyet bir meclis mazbatası ile Sadarete ulaşmıştı. Adı geçen mazbatada, yapılacak yol üzerinde bulunan ev ve işyeri sahiplerinin rızaları alınarak bu binaların yıktırılmasının zorunlu olduğu yazılıydı. Halk buna razı olduğu takdirde kendilerine ev ve dükkanlarına karşılık olarak 30.000 - 40.000 kuruş verilmesi düşünülmekteydi. Öte yandan, inşa edilecek yol üzerinde bulunan mezarların nakli, bölge uleması ve şeyhülislamın da uygun görmesi ile karara bağlanmıştı [A . MKT. MHM, 24/7].

İnşaat için yapılan hazırlıklar böylece tamamlandıktan sonra sıra inşaatı yapacak amele, memur ve mühendislerin bulunmasına gelmişti. Trabzon yolunun tesviyesi için istihdam olunacak bu kişilerin yanısıra, yol inşaatı sırasında çalışmak üzere dört doktor, dört cerrah ve dört eczacıya da görev verilmişti [A. AMD, 19/80]. Doktorlara verecekleri hizmetlere karşılık yolun yapımı için ayrılan paradan alınmak üzere aylık bağlanmış ve doktor, cerrah ve eczacılara ayrıca 20 kuruştan toplam 14.500 kuruş harcırah verilmişti [ID, 2891].

Tanzimat'ın imar faaliyetleri hususunda öngördüğü gibi, Trabzon yolunun yapılması sırasında bölge halkından bir kısmının yardımı alınmıştır. Ticaret Nazırı İsmail Paşa'nın 7 Eylül 1850 (29 Şevval 1266) tarihli yazısında Vali Rüstem Paşa'nın yardımıyla eyalet kazalarında 7000 - 8000 kişinin yol inşaatında çalıştırılmaya başlandığı belirtilmişti. Yolun şose döşenmesinin uygun olacağı düşünülmüşse de, bunun için yolun kenarında engel teşkil eden sırt ve tepelerin düzleştirilmesi gerekmektedir. Ancak bunun için demir aletler kullanımının lüzumlu olmasının yanısıra bu tür aletleri taşıyacak bir arabacının da gerektiği Nazır tarafından belirtilmekteydi. Ayrıca, yolun inşaatı sırasında kırılıp bozulan alet ve edevatın yolda çalışanların miskinliğine neden olacağından, bu tür işleri yapmak üzere demirci, arabacı ve sepetçiye ihtiyaç duyulmaktaydı [İD, 13021].

Tüm bu genel hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Trabzon yolunun inşaatına başlanmıştır. Ticaret Nazırı İsmail Paşa'nın 27 Eylül 1850 (20 Zilkade 1266) günü Trabzon yolunun temelini törenle attığını görmekteyiz. Törende, Ticaret Nazırı İsmail Paşa, Vali Rüstem Paşa ve eyalet meclisi azaları ile yabancı devletlerin konsolos vekilleri, Rum Metropolit ve Ermeni Patrik Vekili hazır bulunmuştu. Halktan kimseler ve okul öğrencileri de temel atma törenini izlemek için toplanmışlardı. Eser-i Cedit adlı vapurda bulunan asâkir-i bahriye ve topçu askeri de törene trampetlerle iştirak etmişti. Yolda çalışacak amelelerin "*Padişahım bin yaşa!*" sesleri arasında Nazır İsmail Paşa, vali ve meclis azalarının yerden taş alarak önceden açılan çukura atmaları ile Trabzon yolunun temeli atılmış, tören kurban kesimi ve yirmibir pare top atışı ile sona ermiştir.

Mekteb-i Tıbbiye Nazırlığının yol tesviyesi işlerinde çalışacak personeli nakletmek üzere ayırdığı kumpanya vapurlarından olan Vasita-yı Ticaret adlı vapurla getirilen ketebe, mühendis, doktor, cerrah ve amelelerle yolun inşaatı devam etti. Yolda çalıştırılmak üzere getirilen bu kişilerin taşıma bedelleri olan 4500 kuruş ücret, Nafia Nezareti'nden tedarik edilerek taşımayı yapan kumpanyaya verildi [İMV, 7046].

Trabzon-Erzurum yolu, İstihkâmat ve Tarik Komisyonu başkanı Mirliva Ahmet Paşa ve Ticaret Nazırı İsmail Paşa'nın büyük çabaları sonucunda, yol etrafındaki bekçi ve bekçi başı kuleleri ve diğer teferruatıyla 1 Mayıs 1856 tarihinde Trabzon hükûmetine devir ve teslim edilmiştir. 57 saat 15 dakika

mesafeyi kapsayan Trabzon Erzurum yolunun Erzurum tarafı daha önce tüm teferruatıyla Erzurum hükümetine teslim edilmişti [İD, 45213, Lef 1, İrade: 15 Mayıs 1872]. Ancak zamanla bozulan yol yeniden inşa edilmiş ve Trabzon - Erzurum yolunun tekrar ulaşılma açılması 1875 yılına rastlamıştır [Çadırcı, 1991 s. 300].

Hükümet Trabzon eyaletinin 19. yüzyılda doğu-batı arasında daha da artan ticarî önemini gözönünde bulundurarak, 1848 yılında Trabzon ve Bağdat arasında bir şose yolun yapılması için girişimde bulundu. Nafia Nazırı İsmail Paşa beraberinde kalabalık bir heyet ile Trabzon'da bulunduğu sırada konuyu incelemişti. Ancak yapılan keşif sonucunda yolun yapımının çok pahalıya malolacağı ve şimdilik bunu, eldeki olanaklarla gerçekleştirmenin mümkün olmadığı kanaatine varıldığından yapım işi ertelenmiştir [Çadırcı, 1991,s. 299].

Ticaret Nazırı İsmail Paşa, Trabzon yolunun bitimine kadar geçecek süre içinde Trabzon ve havalisindeki diğer imar faaliyetleri ile uğraştı. Nazır İsmail Paşa'nın Trabzon yolunun tesviyesi dışında nezaret ettiği diğer imar faaliyetlerini 12 Kasım 1851 (7 Muharrem 1267) tarihli yazısından öğrenmekteyiz. Önce Trabzon'a gelen Ticaret Nazırı Trabzon yolunun temelini attıktan sonra Erzurum'a geçmiş ve ardından da Tercan ve Bayburt üzerinden Gümüşhane sancağına gitmişti. Trabzon'un kış yolu olarak bilinen Zigana'dan kervan ve yolcuların rahatlıkla geçebilmeleri için 500 - 600 amele ile bu yolun bozuk olan yerleri mümkün olduğunca düzeltilmişti. Ayrıca İsmail Paşa'nın nezaretinde tamire muhtaç olan pek çok köprünün tadilatı da yapılmıştı [İD, 13309]. Trabzon - Erzurum yolunun tesviyesinden başka, Batum yolunun tesviyesi işlerine de İsmail Paşa nezaret etmekteydi. Ancak İsmail Paşa'nın ilgilenmesi gereken başka işler de olduğundan Batum yolunun inşaaası ile ilgilenmek üzere, Mühendishâne-i Hümayun hülefasından Hüseyin Efendi ile bir mühendis bu iş için görevlendirilmiştir. Karadeniz'in önemli bir limanı olan Batum'dan Kars'a kadar olan bölümün 48 saatlik bir mesafeyi içerdiği ve Batum-Kars arasındaki bu mesafenin iyi bir yol ile kısaltılabileceği düşünüldü [İMM, 2476]. Ancak Batum yolunun yapımı, Tersane-i Âmire'de ameleye çok ihtiyaç olduğu gerekçesiyle tehir edildi. Gerçi bunun için görevlendirilecek olan 200 Arnavuttan 100 kişinin vefatıyla sayıları yarıya inmişti. Bu da yolun yapımının ertelenmesinde asıl bir etken

olmuştur [İMM, 2482]. Ayrıca, Batum, Çürüksu taraflarındaki istihkâmâtın araştırılması amacıyla, hükümet tarafından bir memurun gönderilmesi ve bu kişinin Binbaşı Ahmet Efendi olmasına, eyalet müşiri ile yapılan görüşmeler sonucunda karar verilmişti.

Trabzon havalisindeki yol tesviyesi çalışmaları, Trabzon ve Batum yolları ile sınırlı değildi. Trabzon eyaletinin önemli bir limanı olan Samsun'da da bir yolun yapımı hükümetçe "*çok büyük bir zaruret*" olarak görülmüştü. Nitekim hükümet, yolun ne kadara malolacağını anlamak maksadıyla, Erkan-ı Harbiye zabitanından özel bir memur göndermişti. Bu özel memur Sivas'daki Beylik Konak kapısından Sivas eyaletinin hududuna ve Samsun'dan Trabzon eyaleti hududuna kadar yapılacak bir yolun masrafını hesaplayarak sonucunu Maliye Nezaretine göndermişti. Buna göre Sivas'dan hududun sonuna kadar olan yolun tesviyesi 4.307 kuruş tutarken, Samsun'dan Trabzon eyaleti hududuna kadar olan yolun tesviyesi ise 1175 kuruşa malolacaktı [A. MKT. MVL, 1/99]. Hükümet için Samsun yolu Anadolu'nun orta kolu olması itibarıyla ehemmiyeti Trabzon yolu kadar fazlaydı. Ancak yolun yapımının çok fazla paraya malolmamasına rağmen, hayli vakit alacağı ve kış mevsiminin yaklaşmakta olması nedeniyle gerekli tesviyenin bir kısmının şimdilik yapılarak geri kalan kısmının da ileride devam ettirilmesine karar verilmiştir [A. AMD, 21/63].

Tanzimat dönemi ile girilen yoğun bir yeniden yapılanma programının kapsamında sadece yol yapımları mevcut değildi. Hükümet, eyaletler dahilindeki bazı kamu binalarının da yapım ve onarımına önem vermekteydi.

Nitekim 1850'li yıllarda Trabzon eyaletinde, eski kamu binalarının yenilendiğini ya da yerlerine yenilerinin yapıldığına tanık olmaktadır. Meselâ, 1820-1821 yıllarında inşa edilen hükümet konağı, çeşitli kereler tamir gördükten sonra yerine, 1841 yılında toplam 572447 kuruşluk bir masrafla daha büyük bir bina inşa edildi. Bunun yanı sıra 1840'larda mal taşımacılığını kolaylaştırmak için eyalet valisi, gümrük binasına ek bir bina yapılması isteğini hükümete bildirdi. 1848 yılında ise, karantina binası genişletildi. Aynı yıl şehrin ana meydanlarından biri, şehir sakinlerine daha iyi bir eğlence alanı sağlayabilmek amacıyla bir kez daha düzenlendi. Şehrin iki büyük meydanından biri olan ve konsolosluklara yakın olan Gâvur Meydanı Trabzon'daki sosyal hayatın merkezi olarak bilinmekteydi. Bu

yıllarda, Avrupalıların sık sık geldikleri meydan *Champus Elysees*'si olmuştu [Turgay, 1994, s. 68].

Tüm bunların yanısıra, Reâyâ Meydanı denilen mevkide bir karakol inşaaı gerekli görülmüş ve bu binanın yapımı için 2000 kuruşun tahsis edilmesi ile binanın inşaaında çalışmak üzere 10 piyade ve bir de çavuşun eyalete gönderilmesi hükümetten istenmişti [AD, 420, s. 90]. Yine bir kamu binası olan Muvakithane'nin inşaaı, Trabzon halkının isteği üzerine 1848 yılında sözkonusu olmuştu. Muvakithane, Vali Hazinedarzâde Osman Paşa zamanında inşa edilen caminin yakınındaki mevkide yapılması, 25 Kasım 1848 tarihli arz tezkeresi ile istenmişti. Fakat hükümetin verdiği cevapta bu gibi hayır işlerinde harcanacak miktara Evkaf-ı Hümâyun hazinesinden karşılık gösterilemediğinden inşaatın ne kadara malolacağı Trabzon eyaleti yetkililerine sorulmuştu [İMM, 2475]. Daha sonra, hükümet tarafından Muvakithane'nin kargir olarak inşaaının hemen bir keşfi yapılarak binanın yapımına başlanmasına karar verilmişti [TV, 361].

2.4 Trabzon'daki Halkın Tanzimat Uygulamalarına Yönelik Tepkileri

Osmanlı hükümetinin Tanzimatla birlikte yaptığı en mühim ve radikal reform, iltizamın kaldırılmasıydı. Bu asırlık müessesenin yerine konulan teşkilât, vasıta ve eleman yokluğu yüzünden maliyeyi anarşiye sürüklemişti. Öte yandan geniş bir zümre, bilhassa mültezimler, voyvoda ve sarraflar ve onlara bağlı pek çok kimseler bir anda kazanç ve istismar kapılarının kapandığını görmüşlerdi. Taşrada küçük iltizamları üzerine alan ve bu yolla zenginleşen bir çok âyan ve ağa da bu grubun arasında idi. Bir takım ağalar, servete göre vergi ödeme prensibinin uygulanması yüzünden ödeyecekleri vergi miktarının birden bire arttığını görerek Tanzimat uygulamalarına tepki gösterme yoluna gitmişlerdi. Vergi ödemede herkesin eşit olması, imtiyazların ve muafiyetlerin kaldırılması, eskiden az vergi veren âyan ve çorbacıların ve vergiden muaf bulunan ulemânın şiddetli muhalefeti ile karşılaşmıştır. Tanzimatçıların vergi sisteminde yaptıkları bu değişikliklerin meydana çıkardığı ağır problemleri ve kargaşalıkları, Niş ve Vidin isyanlarında görmek mümkündür [İnalçık, 1985, s. 1539]. Ancak halkın vergi hususunda Tanzimat'a gösterdiği tepki Balkanlarla sınırlı değildi. Tanzimat'ın uygulamaya konduğu eyaletlerden biri olan Trabzon'da da bu türden tepkiler

meydana gelmişti. Bununla birlikte Tanzimat'ın ilânı haberinin ilk aşamada halkın memnuniyetine neden olduğunu da görmekteyiz.

Trabzon eyaletinde daha önce gönderilen emirler doğrultusunda Tanzimat'ın yürürlüğe konulduğunu ilân eden padişah yazısı, eyalet dahilinde ve Trabzon şehrinde büyük bir memnuniyetle karşılandı. Vali İsmail Paşa Sadarete sunduğu yazısında 14 Şubat 1848 (9 Rebiyyul Evvel 1264) günü Tanzimat'ın ilânını içeren metni hazır bulunanlar önünde okunduğunu belirtmiştir. Törende hazır bulunan kaymakam ve müdürler ile halktan insanlar ve bölgenin ileri gelenleri, eyaletin Tanzimat'a dahilinden memnun olarak teşekkürlerini bildirmişlerdi. Kaymakam ve müdürler, kendilerine verilen emirle 3 - 4 güne kadar bölgelerine gidip eyalet dahilindeki tüm sancak ve kazaların tanzimat dairesine idhalini bildirmek üzere yola çıktılar [İMM, 2479; İMM, 2480; A. MKT. MHM, 3/88]. Kaymakam ve müdürlerin kendi bölgelerinde Tanzimat'ın ilânını duyurmalarıyla birlikte sancak ve kaza halklarından gelen ilk tepkiler, genelde olumlu idi. Bilhassa Tanzimat'ın vergi hususundaki düzenlemeleri eyaletin sancak ve kaza ahalilerini ilk aşamada memnun etmişti. Meselâ Çamaş kazası müdürü ve ileri gelenlerinin Sadarete sunduğu mazbatada 1848 senesi mart ayı başından şubat ayı sonuna kadar bir sene zarfında kazadan alınması gerekli verginin ahalinin tahammüllerine emlak ve arazilerine göre kendilerine tahsis edilecek olması onların "*Tanzimat-ı Hayriye'yi tümünden kabul edip, edası lazım gelen vergiyi de vaktiyle ifasına*" söz verip teşekkür etmelerine neden olmuştu [A. MKT, 159/91]. Tanzimat'ın eyalette ilânından memnun olan sadece müslümanlar değildi. İstanbul'dan hareket eden Tahran Sefiri Mustafa Sami Efendi yolculuğu sırasında Bayburt kasabasından geçmişti. Sefir, kasaba halkının gayri-müslümlerinin de dahil olmak üzere Tanzimat'ın Trabzon'da uygulanmaya başlanmasından çok memnun olduklarını, "*tüm islâm ve hiristiyan ahali Trabzon'da tesis edilmiş olan Tanzimat-ı Hayriye'nin asâr-ı nâfianın an be an müşahede eylediklerinden dolayı bütün müminler*" padişah ve sadrazama dua ettiklerini belirtmişti [A. MKT. UM, 22/7].

Eyalet dahilinde Tanzimat'ın bu kadar iyi karşılanması, Vali İsmail Paşa'nın, sonraki günlerde çıkabilecek bir uygunsuzluk için tedbir almasını engellemedi. Nitekim vali 16 Mart 1848 (10 Rebiyyül Ahir 1264) tarihli yazısında, eyalet

dahilinde çıkabilecek herhangi bir uygunsuzluk halinde, suçlulara nasıl davranması gerektiği konusundaki bazı tereddütlerini bildirmişti. Valiye göre böyle olay vukuunda, suçluların cezalandırılması için, hükümetle bir dizi yazışmaya girilmesi, eyaletin asayişi ve huzuru için tehlikeli olabilirdi. Zira bu kimselerin işledikleri suçlar nedeniyle hemen cezalandırılmamaları, halk arasında bir takım dedikodulara da yol açabilirdi. Vali, en azından Tanzimat'ın tüm hususlarının eyalet dahilinde tamamen icrasına kadar suçluların hükümete haber verilmeden tedip edilmeleri veya eyaletten uzaklaştırılmaları yetkisinin kendisine verilmesini rica etmişti [İMM, 2478]. Hükümet, eyalette henüz ilân edilen Tanzimat-ı Hayriye'nin uygulanmasının sekteye uğramaması için, valinin bu isteğine olumlu cevap verdi. Ancak, suçlulara uygulanacak tedip ve uzaklaştırma gibi cezaların hangi şartlar altında ve neden verildiği Bab-ı âliye bildirilmeliydi [A. MKT. MVL, 7-A/85].

Sonraki tarihlerde Trabzon'da Tanzimat'ın uygulanmasından doğan bir takım uygunsuzluklar, valinin endişelenmesinin haklı olduğunu gösterdi. Nitekim Vali İsmail Paşa'nın 5 Temmuz 1848 (3 Şaban 1264) tarihli yazısında, 20 - 30 günden beri kötü niyetli birkaç kimsenin, tahsili gereken verginin çokluğunu öne sürerek halktan, bazılarını yanlarına çektikleri belirtilmişti. Üstelik bu kimseler valiye de iftira atarak iddialarını savunmak üzere, iki mahzar ile İstanbul'a başvurmuşlardı. Vali, aleyhine gelişen bu durumu araştırmak üzere ve kendisinin suçsuzluğunu kanıtlamak için hükümetten bir memurun gönderilmesini rica etmişti [A. MKT, 137/76]. Hükümet, valinin bu isteğine olumlu cevap vererek Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azasından olan Muhsin Efendi'yi eyaletteki durumu araştırmak üzere 40000 kuruş harcırah ile bölgeye gönderdi [A. MKT, 134/62]. Vali durumu açıkladığı yazısında, eyalet halkının bu isteği üzerine vergide indirim yapılmasının uygun olabileceğini dile getirmiş ve bundan sonra bölge halkı arasında bu tür kanunsuz hareketlere imkân vermemek için çaba göstereceğini de belirtmişti [A. MKT, 137/76].

Eyalet, olayı aydınlatmak üzere gönderilen Muhsin Efendi, öncelikle Vali İsmail Paşa ile görüşmüş ve ondan tafsilatlı bir bilgi aldıktan sonra eyaletin diğer ileri gelenleri ile konuşmak istemişti. Muhsin Efendi, eyalet defterdarı, hakim, müftü, müderris ile konuyu görüşüp, esnaftan bir çok kişinin de görüşlerini aldı. Bu

kişilere Tanzimat'ın eyalette uygulanması hakkındaki düşüncelerini sordu. O sırada Trabzon'da bulunan Canık sancağı kaymakamı Hacı Ahmet Paşa da dahil olmak üzere bütün yetkililer, eyalet dahilindeki tüm islâm ve hıristiyan halkın tanzimatın bölgede ilânından çok memnun olduklarını belirttiler. Ancak bu kişilerin üzerinde önemle durduğu bir nokta, Tanzimat'la birlikte eyalet sancak ve kazalarına bölüştürülen vergi miktarıydı. Zira bölge halkının vermesi gereken verginin kapsamında, zaptiye neferâtının masraflarına karşılık olarak ihtiyaten konulmuş zam ile aşârın aynı şekilde alınmasından dolayı ortaya çıkan bir fazlalık bulunmaktaydı. Vergideki zaptiye neferâtı için konulan bu fazlalık ve aşârın eskiden olduğu gibi maktu olarak değil de aynî olarak alınmaya başlanması, vergiyi ödemek zorunda olan halk üzerinde olumsuz bir etki yapmıştı. Bunun yanı sıra, valinin vergi tahsili konusunda defterdar, hakim, müftü ve diğer eyalet ileri gelenlerine danışmadan halka vergi miktarındaki bu fazlalığın nedenini anlatmadan "*Tanzimatça verginiz şu kadardır*" diyerek kaymakam ve müdürlere bölgelerinden verginin tahsilini emretmesi, ahalinin daha büyük tepkisine neden olmuştu. Verginin ağırlığından oldukça rahatsız olan halktan bazı kimseler ile vergi konusunu bahane ederek eyaletteki huzuru bozmak isteyen birkaç kişi birleşerek, verginin bir miktarının indirilmesi hususunda validen istekte bulunmuşlardır. Ancak valinin, "*vergi defterleri Dersadet'e takdim olundu ve maslahat benim elimden çıktı*" diyerek onların isteklerini redetmesi, bu kimselerin bir mahzar düzenleyerek, olup bitenden İstanbul'u haberdar etmeleri meseleyi daha da büyötmüştür. Huzursuzluğun bu noktaya gelmesinden çok rahatsız olan vali de kendini koruyabilmek amacıyla ahali aleyhine bir mahzar düzenleyip, eyalet ileri gelenlerinden birkaçına imzalattı. Muhsin Efendi yaptığı araştırmalar sonucunda tahsis edilmesi gerekli olan vergiyi çok buldu. Muhsin efendi, vali ve eyalet defterdarı ile görüşmeleri sonucunda, eyaletteki huzursuzluğu tamamen ortadan kaldırabilmek ve bölge halkının Tanzimat'ı kolaylıkla kabullenmesini sağlayabilmek amacıyla halktan tahsisi emredilen vergiden, 1500 kesenin indirilerek kalan 5600 kesenin hazineye gelir olarak alınmasını uygun gördü.

Verginin bir miktarından ahalinin muaf tutulmasıyla eyalette huzur ve asayişin hemen sağlanamayacağı açıktı. Çünkü vali ile halk arasında "*nefret ve bürüdet-i kâmile hasıl olup tarafeyn yekdiğerinden selb-i emniyet etmiş*" ve bir

süredir valinin bölgedeki otoritesi sarsıldığından, eyalet işlerinde büyük bir durgunluk gelmişti. Hükümet tarafından “*ne çare ki esbâb-ı meşruhadan ve cihet-i saireden dolayı ahali-i merkume bir kere kendilerinden soğumuş olduklarından elhâletülhâzihi müşarünileyhin infisâline muntazır ve onlar dahi ahaliden müneffir olarak badeizin burada bekâları uymayacağını bilüp istifa edeceklerini alenen söylemekte*” idi. Vali ve eyalet halkı arasındaki soğukluk o derece fazlaydı ki, bilhassa Lazistan sancağı taraflarından ve diğer yerlerde valinin azledilmiş olduğu dedikodusu etrafa yayılmıştı. İki taraf arasındaki böyle bir soğukluğu ortadan kaldırmak mümkün olmayacağından eyaletin büyüklüğüne ve önemine yaraşır “*şöhretlice ve ashâb-ı vaki ve haysiyetinden buraca göz doldurur vûzerâ-yı izâm hazerât-ı bendelerinden tensib ve irade buyrulan bir zata*” valilik görevinin verilmesi düşünülmüştü. Yeni valinin bölgeye tayinine kadar Trabzon’da bulunan Canik kaymakamı Hacı Ahmet Paşa, eyaleti vekaleten idare edecekti. Ancak çok geçmeden 18 Temmuz 1848 (16 Şaban 1264) tarihli iradeyle istenilen niteliklere uygun görülen Hayrettin Paşa 7500 kuruş maaş ile eyalete vali olarak atanmıştır [İD, 9510; AD, 171, s. 3].

Hayrettin Paşa, Trabzon eyaletinde görevine başlar başlamaz ilk iş olarak vergi hususunda uygunsuzluğa neden olan birkaç kişinin tedibini hükümetten istedi. Vali yazısında, bölge halkını fesada sürükleyen bu tür kimselerin cezasız bırakıldıkları takdirde “*vali tebdiline biz sebep olduk*” zannına kapılarak şimarmalarına neden olacağını belirtmişti [AD, 171, s. 32]. Buna karşılık Muhsin Efendi’nin ve Defterdar Raşit Efendi’nin, Trabzon eyaletindeki olayların henüz bittiği ve bölge halkının yeniden kaynaşmaya başladığı sırada böyle bir hareketin eyaleti tekrardan karıştırabileceği fikrini içeren müşterek tahrirâtlarının hükümete ulaşması, hükümeti bu konuda daha da titiz davranmaya itti. Hükümet, Hayrettin Paşa’dan eyalet dahilinde suç işlediği varsayılan kişiler hakkında sıkı bir tahkikat yapılmasını emrederek, bu tahkikat sonucunda suçlu bulunanların İstanbul’a gönderilmelerini istedi. Çünkü hükümet, bu kişileri İstanbul’dan sürerek cezalandıracaktı. Gerçi, Bâb-ı Âli bölgede bu tür şahısların varlığını Trabzon Naibi Hazinedarzâde Osman Paşa zamanından beri bilmekteydi. Niyabet hizmetinde bulunmak suretiyle bölgede kökleşmiş ve ahaliyi fesada sürüklemiş olan ve “*böyle kesb-i şöhret eden adamların ahaliden istihsaline alıştıklarını menafiden*

mahrumiyet mülâhazasıyla Tanzimat-ı Hayriye usul-ü madelet şumûlüne pek de taraftar olmayacakları" açık idi [İD, 9538]. Eyaletteki bu tür kimselerden ve tedipleri daha İsmail Rahmi Paşa zamanından beri istenen Karahisar-ı Şaki sancağı kaymakamı Kethüdazâde Emin Ağa ve Lazistan kaymakamı Uzunzade Hacı Mehmet Ağa ve yandaşları olan birkaç kişinin bilhassa vergi hususunda çıkardıkları uygunsuzluklar halkı her geçen gün daha büyük bir korkuya düşürmüş ve onların kendi aralarında gruplara ayrılmalarına neden olmuştu. Sözü edilen ağalar idareleri altında bulunan halkı, bilhassa Tanzimat'ın vergi hususunda öngördüğü uygulamaları bahane ederek, fesada ve kanunsuz hareketlere sürüklemeye devam etmişlerdir. Bu ağalardan başka öteden beri tedibi istenen Nüfus Nazırı Tahir Efendi, Evkaf Muaccelâtı Müdürü Asım Efendi ve Maçka köyünden İzzet Ağa ile Ermeni milleti kocabaşlarından Mazlum adlı zımminin halkı kandırarak padişaha sunulmak üzere bir mahzar tertibine ön ayak oldukları yapılan tahkikatla anlaşılmıştı. Vali Hayrettin Paşa'nın görevi devralmasıyla birlikte, bölgedeki kanunsuz olaylara karışmış bu kişilerin üçer dörder ay kadar münasip bir yere sürülmeleri 31 Temmuz 1848 (29 Şaban 1264) tarihli irade ile uygun görülmüştür [İD, 9538].

Yukarıda sıraladığımız örnekler Tanzimat'ın uygulanması ile güç ve menfaat kaybedecek olan zümrelerin muhtelif bahanelerle yeni usullerin tatbikini engellediklerini göstermektedir. Bu rolü üstlenen zümreler ağa, bey, beyzâde ve eşraf gibi isimlerle anılan ve devletin çözülüş yıllarındaki ortamdan faydalanarak birtakım gayrı meşru yöntemlerle zenginleşen kesimlerdi. Tabiatıyla bu şahıslar menfaatlerini sekteye uğratacak düzenlemelere taraftar olmamaktaydılar. Üstelik bu durum sadece Trabzon'a mahsus bir özellik değildi. Osmanlı Devleti'nin her tarafında ağa ve bey takımının, kendi otoritelerini yitirecekleri düzenlemelere şiddetle direndiklerini görmekteyiz. Bunu gören hükümet yetkilileri de tek çare olarak bu şahısların otoritelerini kırarak politikalara yönelmekteydi. Özellikle suçlu görünen ağaların ve beylerin muhtelif yerlere sürülmeleri örnek olarak gösterilebilir. Böylelikle ileri gelen hanedanların güç kaynaklarından uzaklaştırılmaları her zaman olumlu neticeler vermektedir. Hatta bir ara hükümet ağalık ve beylik kurumunu kaldırmaya yönelik uygulamalara girişmiştir [Saydam, 1994-b, s:9-13]. Trabzon da dahil olduğu üzere çeşitli yerlerde ağalığın ve

beyliğin namına yönelik daha köklü tedbirler meydana gelen iç ve dış gelişmeler özellikle de Kırım savaşı yüzünden uygulanamadı.

Böylece Trabzon'daki ileri gelen şahısların öncülük ettiği kışkırtma ve tahrikler Tanzimat'ın uygulanmasına en büyük engeli teşkil etti. Halkın büyük çoğunluğunun ise özellikle vergi ile ilgili düzenlemelerden memnun kaldığını söyleyebiliriz. Ayrıca askerlikle ilgili düzenlemelerin eyaletlerin birçoğunda sessiz sedasız uygulanması dikkatimizi çekmektedir. Hatta gönüllü askerlik yapanların çokluğu halkın bu konuya meyilli olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin yıkılışa doğru giden bir çözölüş içine girmesi, Osmanlı devlet adamlarını bu çözölüşü durduracak bazı reform arayışlarına itmişti. Böyle bir arayışın sonucu olan Tanzimat hareketleri ölke çapında anlayış değışikliklerini de beraberinde getirmişti. Ancak Tanzimat bürokratlarının farklı açıdan yaklaştıkları problemlerin çözölümü için öngörölün yenilikler bazı iç ve dış nedenlerle uygulama sahasına konulamadı. Dolayısıyla Tanzimat devri yöneticilerini iyi niyetli kimseler olarak değerdendirmek belki mümkün olabilir. Buna rağmen girişilen işlerde sağlıklı bir plân ve programın bulunmayışı ve yenilik hareketlerini uygulayacak kadro eksikliği hedefe ulaşmayı imkânsız kılmıştır.

Tüm bu olumsuz şartlardan 1841 yılından itibaren Tanzimat uygulamalarının yoğunluk kazandığı Trabzon'un da etkilenmesi kaçınılmazdı. Yukarıdaki incelemelerimiz göstermiştir ki, bu yıllarda Trabzon coğrafi konumu ve eyaletin genişliği itibariyle hem bölgenin hem de dünyanın göz önüne almak zorunda kaldığı bir liman şehri olmakla önem kazanmıştı. Nitekim şehrin bu dikkat çekici özellikleri Trabzon'un Tanzimat uygulamaları için pilot bölgelerden biri olarak seçilmesine neden olmuştur.

Tanzimat'ın öngördüğü reform hareketlerini Trabzon'da uygulamak üzere bölgeye gönderilen ilk kişi Karantina Nazırı Lebib Efendi olmuştur. Lebib Efendi bölgedeki arazi ve emlak tahriri meselesini yürütmek ve Tanzimat uygulamaları için şartların elverişli olup olmadığını hükûmete rapor etmekle görevlendirilmişti. Ancak 1841 yılında Galata muhassılı Azmi Efendi'nin de aynı görevle Trabzon'da gönderilmiş olmasından Lebib Efendi'nin görevinde başarısız olduğunu anlıyoruz.

Azmi Efendi'nin bölgedeki araştırmaları sonucu Trabzon halkının henüz Tanzimat uygulamalarına hazır olmadığı anlaşılmıştı. Zira bölgede öteden beri vergi vermemeğe alışmış olan âyân ve ağalar yeniliklere muhalefet etmekeydiler. Ayrıca vali Hazinesdarzâde Osman Paşa'nın Tanzimat reformlarına karşı takındığı olumsuz tavır da eyalet dahilinde girişilecek yenilikleri engellemişti. Tüm bunlar, Trabzon'daki reform girişimlerinde Osmanlı hükûmetinin daha dikkatli davranması gerektiğini göstermiş ve bu nedenle uygulama ertelenmiştir.

Nitekim hükûmetin bu yıldan sonra Trabzon'un Tanzimat uygulamaları için hazırlanmasına daha fazla önem verdiğini görmekteyiz. Zira 1845-1846 yıllarında bölge Valisi Halil Paşa'nın eyaletin idaresi hususunda gösterdiği gayretler bu anlayışın bir ürünüdür. Bununla birlikte bölgede Tanzimat reformlarının etkin bir şekilde uygulamaya konulması, Defterdar Arif Zeki Efendi'nin bu iş için görevlendirilmesi ile başlamış ve ardından Vali İsmail Rahmi Paşa'nın hükûmet ile işbirliği içinde sürdürdüğü uygulamalarla devam etmiştir. İsmail Rahmi Paşa'nın öncelikle bölgede Tanzimat'ı uygulayacak kadroyu belirleyerek işe başlaması sonraki yıllarda Tanzimat adına bölgede çeşitli sahalarda yapılacak reform hareketlerin temelini teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Nitekim Müşir Bekir Rüstem Paşa döneminde Trabzon eyaleti Meclis-i Kebir'i teşkil edilmiş, ayrıca eyalet kaza ve sancaklarında da meclisler oluşturulmuştur. Bilindiği gibi bu meclislerin görevi, bulundukları bölgedeki Tanzimat uygulamalarını en iyi şekilde gerçekleştirmek ve denetlemek idi. Zira Tanzimat bürokratları merkeziyetçi bir devlet mekanizması gerçekleştirmekte bir hayli yol almışlardı. Denilebilir ki, Osmanlı toplumunda modern merkeziyetçiliğin güçlendiği ölçüde yerel yönetim çekirdeğinin oluşarak yerel grupların idareye katılması da hız kazanmıştır. [Ortaylı, 1995, s.554-555]

IX. yüzyıla kadar bütün Ortadoğu imparatorluklarında görüldüğü üzere, Osmanlı hükûmeti de eğitim, sağlık, ulaşım gibi benzeri kamu hizmetlerini dinî cemaatlere, mahallî gruplara ve vakıflara bırakmıştı. Ancak Tanzimatla birlikte bu tür hizmetler de merkezîleştirilmiştir. [Ortaylı, 1995, 554] İşte Trabzon'daki imar faaliyetlerini de bu çerçevede değerlendirmek yanlış olmaz. Bölgede kamu hizmetlerine mahsus binaların yapım ve onarımı bir ölçüde başarıya ulaşırken Trabzon- Erzurum yolu gibi kara yolu yapım çalışmaları muhtelif iç ve dış sebeplerle ya gecikmiş yada fiiliyata geçirilememiştir.

Trabzon'da 1847 yılı ile birlikte içine girilen yoğun bir yeniden yapılanma programı, ülkenin genel durumunun getirdiği olumsuzluk ve yeniliklere gerçekten inanmış ve bu iş için yetiştirilmiş yönetici kadro eksikliği gibi nedenlerle başarıya ulaşamamıştır. Bilhassa idarî ve malî sahalarda görülen yenilik hareketlerinin bölgedeki çıkar çevrelerinin ellerine teslim edilmek zorunda kalınması Tanzimat reformlarının eyalette elde edebileceği başarıya gölge düşürmüştür. Tüm bunlara

Tanzimat'ın kendi bünyesindeki ikiliklerden doğan olumsuzluklar da eklendiğinde hedeften daha da uzaklaşmıştır. Bu ikilik Şer'î ve ona dayalı örfî kanunların oluşturduğu Osmanlı medeniyet ve müesseseleri ile Tanzimatla birlikte Osmanlı toplumu üzerinde etkisi hissedilir dereceye varan, Avrupaî usuller çerçevesinde oluşturulmuş Batı medeniyet ve müesseselerinin çatışmasının bir ürünüydü. Dolayısıyla Tanzimat ilkelerinin Trabzon'daki uygulamalarını incelediğimiz bu araştırmada, söz konusu dönemin hem Trabzon'da hem de ülke genelinde görülen gelişme ve çağdaşlaşma çabaları ile asırlık problemlerin çözümü konusunda bir arayış devresi niteliği taşıdığını söylemek mümkündür.

Öte yandan pek çok sektörde uzun yıllardan beri mevcut olan bozulma ve buhranın sırf iyi niyetlerle çözülemediğini de tespit etmiş olduk. Her safhada Tanzimatçıların yenilikleri uygulayabilecek kadro sıkıntısını derinden hissettiklerini görmüş olduk. Tüm bunlara rağmen yavaş da olsa, idarî, askerî, malî alanlarda çağdaş yapılanmaya uygun atılımların başlatıldığını hatırlatmak gerekmektedir. Bu da Tanzimatçıların reformcu niteliklerinin tarihe geçmesi için yeterli olmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

A ARŞİV MALZEMELERİ

(Belge numaraları metin içerisinde gösterilmiştir)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ahmedî Kalemi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ayniyat Defteri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Dahiliye

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Nâfia

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divân-ı Hümayûn Kalemi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Dahiliye

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Meclis-i Vâlâ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Mesâil-i Mühimme

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mektubî Kalemi Nezaret Devâir

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mektubi Mühimme Kalemi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mektubu Umum Vilâyet

B KİTAPLAR

A, Şeref.,	Tarih Söyleşileri (Muhasebe-i Tarihiye), İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1980.
Akyıldız, A.,	Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform , İstanbul, Eren Yayınları, 1983.
Ayın, F.,	Tanzimattan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914), Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1994.

- Çadırcı, M., Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- E, Çelebi., Seyahatnâme, C.1-2, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1986.
- Findley, Ç., Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Bâbıâli (1789-1922), Çevirenler: Lâtif Boyacı, İzzet Akyol, İstanbul, İz Yayıncılık, 1994.
- Gibb, H and Bowen, H., Islamic Society and the West I , London, 1950.
- Goloğlu, M., Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar, Ankara, Kalite Matbaası, 1975.
- Issawi, C., The Economic History of Turkey (1800-1915) , Chicago and London, The University of Chicago Pres, 1986.
- İnalçık, H., Tanzimat ve Bulgar Meselesi, İstanbul, Eren Yayınları, 1992.
- İnan, K., A Summary and Analsis of the Tarih-i Ebul Feth (History of the Conquror) of Tursun Bey (1844), Basılmamış Doktora Tezi, 1993.
- Karal, E.Z., Osmanlı Tarihi, C V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- Karamursal, Z., Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Karpat, K.H., Ottoman Population (1830-1914), London, The University of Wisconsin Pres, 1985.
- Kaynar, R., Musatafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Lowry, H.W., Trabzon Şehrinin İslâmlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583), İstanbul, 1981.
- M.Nuri Paşa., Netayıç ül-Vukuat , C II, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992

- Önsoy, R., Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1988.
- Ortaylı, İ., İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, Hil Yayınları, 1983.
- Ortaylı, İ., Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, İstanbul, Hil Yayınları, 1985.
- Pamuk, Ş., 100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1920), İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990.
- Sayar, A.G., Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, İstanbul, Der Yayınları, 1986.
- Saydam, A., Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Trabzon, Kemal Ofset Matbaacılık, 1995.
- Seyyitdaroğlu, M., Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Sümer, F., Çepniler, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1992.
- Ş, Şevket., Trabzon Tarihi, İstanbul, Maarif Nezareti Matbaası, 1876.
- Uzunçarşılı, İ.H., Osmanlı Tarihi, C II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975.
- Yalçınkaya, M.A., The Provincial Reforms of the Early Tanzimat Period As Reflected by the Tevzi Defteri of the Kaza of Avrethisarı , Birmingham, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Yerasimos, S., Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, C II Çeviren: Babür Kuzucu, İstanbul, Belge Yayınları, 1987.

C MAKALELER

- Abadan, Y., "Tanzimat Fermanın Tahlili", Tanzimat-I, Ankara, 1940, s: 32-54.
- Akbayır, N., "Tanzimattan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C V, İstanbul, 1986, s: 1237-1248.
- Aktepe, M.M., "Tuzcuoğulları İsyanı", Tarih Dergisi, Sayı 5-6, İstanbul, 1953, s: 21-52.
- Bağış, A.İ., "Rusların Karadeniz'de Yayılması Karşısında İngiltere'nin Ticarî Endişeleri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1070-1920), Ankara, 1980, s: 211-214.
- Barkal, Ö.L., "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İstanbul Teknik Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C XV, Sayı 1-4, İstanbul, s: 209-237.
- Baysun, C., "Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi C VI, Ankara, 1940, s: 1547-1554.
- Çadırcı, M., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi 1846 Tarihli Askerlik Kanunu", Askerî Tarih Bülteni, Ankara, Şubat 1995, s: 59-75.
- Çadırcı, M., "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Güçlükler", Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, 31 Ekim-3 Kasım 1989, Ankara, 1994, s: 295-301.
- Çiçek, K., "Niçin Sürekli Reform Yapmak Gereksinimi Duyuyoruz?", Yeni Türkiye Dergisi (Yönetimde Yeniden Yapılanma Özel Sayısı), Mayıs-Haziran, 1995, Sayı 4, s: 580-587.
- Eren, A.C., "Tanzimat", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C II, 1970, s: 709-765.

- Gencer, A.İ., "Tanzimat Fermanı'nın İlânı ve Tatbiki Meselesi", 150. Yılında Tanzimat, İstanbul, 1990, s: 7-20.
- Gürsel, S., "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. III, İstanbul, 1986, s: 678-697.
- İnalcık, H., "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C VI, İstanbul, 1986, s: 1536-1544.
- İnalcık, H., "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi, İstanbul, 1993, s: 343-361.
- Karal, E.Z., "Gülhane Hümayununda Batının Etkisi", Belleten XXVIII, Ankara, 1964, s: 581-601.
- Korlaelçi, M., "Bazı Tanzimatçıların Pozitivistlerle İlişkisi", Tanzima'nın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu 31 Ekim-3 Kasım 1989, Ankara, 1994, s: 24-45.
- Ortaylı, İ., "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. II, İstanbul, 1982, s: 231-244.
- Ortaylı, İ., "Tanzimat", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. VI, İstanbul, 1986, s: 1545-1554.
- Ortaylı, İ., "Devraldığımız Miras", Yeni Türkiye, (Yönetimde Yeniden Yapılanma Özel Sayısı) Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayını, Mayıs-Haziran 1985, S:4, s:552-558.
- Saydam, A., "XIX. Yüzyıllarda Trabzon'un Ticarî Önemi ve Ulaşım Sektörü", Trabzon Araştırmaları I, Trabzon, 1994-a, s: 99-114.
- Saydam, A., "Tanzimatçıların Ağalık ve Beylik Kurumunu Kaldırmaya Yönelik Çabaları", Toplumsal Tarih, c. II, Sayı 10, İstanbul, Ekim 1994-b, s: 9-11.

- Shaw, S.J., "XIX. Yüzyılda Osmanlı Reformcularının Bazı Yönleri, Ortadoğu'da Modernleşme , İnsan Yayınları, 1995, s:45-61.
- Shaw, S.J., "The ottoman of Representative Goverment in the Ottoman Empire; an Introduction to the Provincial Council (1839-1871)", (Ed. R. Winder) Near Eastern Roun Table, New York, 1969, s: 53-142.
- Siyavuşgil, S.E., "Tanzimat'ın Fransız Efkâr-ı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler", Tanzimat I, Ankara, 1940, s: 746-756.
- Şener, A., "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", 150. Yılında Tanzimat, Ankara, 1992, s: 259-277.
- Tanör, B., "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C I, İstanbul, 1985, s: 10-26
- Tekirdağ, M.C.Ş., "Trabzon" İslâm Ansiklopedisi, C 12/1, İstanbul, 1974, s: 455-457.
- Turgay, A.Ü., "Trade and Merchants in the Nineteenth Century Trabzon; Elements of Ethnic Conflict. Christians and Jews in the Ottoman Empire of a Plurel Society , Edited by Benjamin Browde and Bernard Lewis, Volume I, London, 1991, s:287-318.
- Turgay, A.Ü., "Trabzon", Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1814) , Editörler: Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Doanlad Quataert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s:45-74.
- Velidedeoğlu, H.V. "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", Tanzimat I, Ankara, 1940, s: 139-209.

ÖZGEÇMİŞ

1971 yılında Ödemiş’de doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini Ödemiş’de, 1988 yılında tamamladı. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Tarih Öğretmenliği Programını kazandı. 1992 yılında buradan mezun oldu ve aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Programında Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 1994 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi oldu ve halen bu görevini sürdürmektedir.

